

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Žiga Jugović

Demokracija v krizi, kriza v demokraciji

Magistrsko delo

Ljubljana, 2020

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Žiga Jugovic

Mentor: prof. dr. Igor Lukšič

Demokracija v krizi, kriza v demokraciji

Magistrsko delo

Ljubljana, 2020

Zahvaljujem se svojemu mentorju prof. dr. Igorju Lukšiču za pomoč, inspiracijo in nasvete pri nastajanju dela.

Hvala tudi družini in vsem drugim.

Demokracija v krizi, kriza v demokraciji

V magistrskem delu prezentiramo, kako mislimo krizo demokracije, ki se je leta 1975 v poročilu Trilateralne komisije vzpostavljala kot kriza vladanja. Celotna kompozicija raziskovanja je elaborirana v dveh paralelnih prostorih: političnem in ekonomskem, znotraj katerih vzpostavimo imaginacijo krize demokracije. Krizo demokracije tako najprej razumemo kot krizo reprezentacije in krizo politične legitimnosti, medtem ko to v nadaljevanju razširimo še na prostor neoliberalizma. Demokracijo mislimo v relaciji z gospodarsko krizo leta 2008, kar nam omogoča, da slednjo mislimo kot krizo demokracije, kar pa ne rezultira samo v krizi političnega zaupanja in krizi predstavniške demokracije, temveč se kot imperativ pojavi konceptualizacija korelacije demokracije in neoliberalizma ter vprašanje depolitizacije politike, kar oblikujemo skozi relacije politike in demokracije, saj nam bo to omogočilo vzpostavljanje novih prostorov in diskurzov. V prostoru globalne politične ekonomije analiziramo strukture Trilateralne komisije, konstituiranje zmage bivšega ameriškega predsednika Jimmyja Carterja na predsedniških volitvah ter generiranje ameriške zunanje politike. Glavna tematizacija magistrskega dela je tako locirana znotraj koncepta demokracije, kjer tematiziramo krizo demokracije, ta se eksplicitno kaže kot problematika, ki zahteva nujnost preučevanja. Obenem pa se ne bomo le preizpraševali, kaj demokracija je in kaj bi morala biti, temveč tudi o transformacijah politike in njenega stanja danes.

Ključne besede: kriza demokracije, gospodarska kriza 2008, depolitizacija, Trilateralna komisija, kriza vladanja.

Democracy in crisis, crisis in democracy

This master's thesis will present how we understand the crisis of democracy, which was established in a report by the Trilateral Commission in 1975 as a crisis of governability. The entire composition of research is elaborated on in two parallel spaces: political and economic, within which we elaborate on the imagination of a crisis of democracy. The crisis can firstly be understood as a crisis of representation and a crisis of political legitimacy, which we will later expand into the field of neoliberalism. We understand democracy in relation to the economic crisis in 2008, which enables us to think of the crisis as a crisis of democracy, which not only results in a crisis of political trust and a crisis of representative democracy, but also appears imperatively the conceptualization of the correlation between democracy and neoliberalism, as well as the question of depoliticisation of politics, which we shape through relations of politics and democracy, because it will enable us to establish new spaces and discourse. In the area of global political economy we will analyze the structure of the Trilateral Commission, the creation of the former American president Jimmy Carter's victory at the presidential elections, and the generating of US foreign policy. The main topic of the master's thesis is located within the concept of democracy, where we thematize the crisis of democracy, which explicitly seems to be a problem, which requires urgent consideration. We will not only question what democracy is and what it should be, but also the transformation of politics and its current state.

Key words: crisis of democracy, economic crisis 2008, depoliticisation, Trilateral Commission, crisis of governability.

KAZALO

1 UVOD	6
2 METODOLOŠKI OKVIR	9
3 KRIZA DEMOKRACIJE	13
3.1 Kontura krize v demokraciji	13
3.2 Konec demokracije?	17
3.3 Konec zgodovine?	24
3.4 Problemi sodobne demokracije	28
4 DEMOKRACIJA V KRIZI	33
4.1 Preludij v gospodarsko krizo	33
4.2 Demokracija v krizi 2.0	37
4.3 Problemi sodobne demokracije 2.0	47
5 TRILATERALNA KOMISIJA	53
5.1 Kreacija Trilateralne komisije	53
5.2 Paradigmatičnost trilateralizma	56
5.3 Kriza demokracije	58
5.4 James Earl Carter Jr.	64
6 ZAKLJUČEK	69
7 VIRI	73

1 UVOD

Habitus krize demokracije evolvirava v svoji fundamentalnosti multiplikacije, polemik ali je demokracija pravzaprav v krizi ali pa morda sploh ni. Diskurzi in debate prominentnih preizpraševalcev o tem, ali je demokracija v krizi, plastično rečeno verjetno eksistirajo že toliko časa, kolikor demokracija sama (Thomassen, 2015, str. 34). Pa vendarle je ponovno potrebno osvetliti in izpostaviti, kaj demokracija je in kaj bi morala biti, še posebej zaradi včasih presunljivih transformacij politike, ki jih odkrivamo ne samo danes, temveč tudi skozi preišljevanja o preteklih dneh. Kakor je nekoč dejal francoski avtor André Paul Guillaume Gide v svojem delu *Feuillets d'automne* (1949), vse kar je bilo potrebno povedati, je že bilo povedano. A ker nihče ni poslušal, mora biti vse povedano znova. Ž. Vodovnik tako v delu *Demokracija kot glagol* (2015), v parafraziranju Gideja fascinantno zapiše, da čeravno so o demokraciji že vse povedali, moramo zaradi tega, ker ni nihče poslušal, povedati vse še enkrat. Vendar pa to ni potrebno storiti samo zato, ker bi bilo to preslišano, temveč zato, ker je to nujno. O tem bomo preišljevali skozi kreiranje magistrskega dela, obenem pa bo to pripomoglo k izraževanju novega imaginarija. Cilj magistrskega dela bo kreirati nove pogoje za kontemplacijo krize demokracije ter s tem generirati nove prostore diskurza, hkrati pa prikazati, kako krizo demokracije pravzaprav mislimo.

Ta zgodba kaže, da mora biti demokracija kot eno vodilnih načel sodobnega naprednega prostora najbolj obravnavana in preišljena značilnost naše družbene in politične konstelacije. Kot pravi, A. C. Grayling, dovoliti demokraciji korozijo, kot je bila, je resna opustitev naših državljanskih dolžnosti (Grayling, 2018, str. 10). Magistrsko delo bo torej preišljevalo krizo demokracije, obenem pa bo vzpostavljalo prostor, v katerem bo moč misliti demokracijo v krizi. Kontemplacija bo izhajala iz znanega poročila Trilateralne komisije, ki je nastalo leta 1975, ko so prominentni družboslovni znanstveniki artikulirali koncept krize s problematizacijo prezentnosti, ki je takrat pomenila *preveč* demokracije. Avtorji so takrat trdili, da razred intelektualcev in kritičnost medijev čedalje bolj spodkopava temelje in konstrukcijo demokracije, obenem pa so to videli tudi v zahtevah družbenih formacij in gibanj civilne družbe po večji in tudi bolj smiselni participaciji. V izgrajevanju novega bomo v magistrskem delu konstruirali dva prostora. Pri prvem bo šlo vsekakor za političnost demokracije, medtem ko bo drugi ponujal premislek v imaginariju ekonomskega etosa. Gre predvsem za razumevanje (krize) demokracije v ekonomskem duhu, kjer osvetlimo moment gospodarske krize leta 2008,

obenem pa to razširimo skozi prakse neoliberalizma in kapitalizma samega, saj bomo prikazali, da lahko gospodarsko krizo mislimo kot krizo demokracije. Krizo demokracije tako lahko beremo tudi kot krizo depolitizacije, kar je mogoče predvsem zaradi elaboriranja politik, kot sta politika tretje poti in politike brez alternativ. Oba prostora bomo na koncu povezali s prikazom kreiranja Trilateralne komisije, ki je pomembna ne le zaradi konstituiranja poročila o krizi demokracije, temveč tudi zato, ker s svojimi cilji in perspektivami izgrajuje panoramo političnega, ekonomskega in družbenega. V magistrskem delu elaboriramo raziskovalno vprašanje, v katerem pa se ne preizprašujemo le kaj demokracija pravzaprav je in kaj bi morala biti, temveč tudi o transformacijah, kje je danes politika. Raziskovanje bo tako v prvem delu temeljilo na spektru političnih teorij, kjer bomo koncipirali širši okvir krize v demokraciji. Skozi osnovanje poročila o krizi demokracije Trilateralne komisije bomo konstruirali temelje našega razumevanja krize, hkrati pa se bomo referirali tudi na Habermasovo delo *Legitimation Crisis* (1975), v katerem razvije demokratično državo kot element v kapitalističnem sistemu in identificira štiri različne krize, ki se berejo kot sekvence, izhaja pa iz ekonomske krize. »Ponavljajoče se gospodarske krize v nestabilnem globaliziranem redu so simptom političnega neuspeha pri urejanju dejavnosti trgov, nenazadnje tudi finančnih trgov«, to pa posledično sproža premisleke o vprašanju demokracije, njeni učinkovitosti, trenutnosti in njeni prihodnosti (Grayling, 2018, str. 201), kar bomo prikazovali skozi celotno delo.

V drugem delu bomo vzpostavili prostor za premišljevanje ekonomskih aspektov krize demokracije. Posvečali se bomo gospodarski krizi, ki se je začela septembra leta 2008, ko je propadla investicijska banka Lehman Brothers. Le-to bomo poskušali povezati z demokracijo, saj kot smo že omenjali, gospodarsko krizo mislimo kot krizo demokracije, obenem pa je potrebna izgradnja prostora, kje točno jo lahko mislimo, saj je, kot pravi Davies (2010, str. 165), »nestabilnost, ki jo je povzročila svetovna gospodarska kriza, [...] spodkopala finančne trge, ogrozila celotna gospodarstva in pod vprašaj postavila celo temelj kapitalizma. Tveganje za svetovni finančni sistem je bilo jasno«, manj znan pa je vpliv gospodarske krize na širjenje demokracije kot tudi na demokracijo samo, zato moramo kot imperativ identificirati te vplive. Tretji del se bo fokusiral na vprašanje elit in njihovih vplivov na oblikovanje demokratičnih procesov. To bomo eksplicirali skozi vidik Trilateralne komisije, ki jo je leta 1973 ustanovil David Rockefeller. Trilateralno komisijo mislimo kot izredno vpliven organ pri konstituiranju ameriške in svetovne politike. Njen namen se kaže tako v etabliranju trajnih zavezništev vladajočih elit Severne Amerike, Zahodne Evrope in Japonske kot tudi v zaščiti intersov kapitalizma, oblikovanju javnih politik in formaciji mednarodne stabilnosti. Njeno vlogo bomo

poskušali eksplicirati v kontekstu dogajanja tistega časa, hkrati pa gre Trilateralno komisijo moč misliti paralelno s poročilom Huntingtona, Crozierja in Watanukija. Tako bomo poskušali kritično ovrednotiti to poročilo, saj vsebuje kontradiktornosti in kontroverznosti, nujno pa ga moramo dojemati skozi takratne dogodke, kot so bili protivladni protesti, gibanja, vietnamska vojna, Pentagonški dokumenti ipd. Član Trilateralne komisije je bil tudi bivši ameriški predsednik Jimmy Carter, prav ta pa mu je s sodelovanjem drugih akterjev omogočila zmago na predsedniških volitvah. Hkrati so bili kasneje del njegove administracije tudi drugi pomembni člani komisije. Tako bomo poskušali prezentirati vpliv Trilateralne komisije na oblikovanje ameriških politik in družbe, hkrati pa se bomo preizpraševali, kaj to pravzaprav pomeni za demokracijo in politiko.

2 METODOLOŠKI OKVIR

Kompozicija magistrskega dela je zasnovana iz treh medsebojno poudarjeno prepletajočih se delov. Sosledje posameznih delov se začne razvijati v teoretični zasnovi in nadaljuje v smeri pomika, k še bolj praktičnim vstavkom. Celotno magistrsko delo naslavlja koncept¹ krize demokracije, kar bi v grobem pomenilo raziskovanje demokracije in njenih demokratičnih procesov, obenem pa to involvira še vprašanje politike in njene transformacije. Magistrsko delo se tako vzpostavlja znotraj polja politične teorije. V tem kontekstu deluje raziskovanje političnega, kar bi v njegovi minimalizaciji razčlenitve pomenilo tri subdivizije: politično znanost, politično teorijo in politično filozofijo. Vsekakor magistrsko delo naslavlja vse tri, toda v svoji generalizaciji bi morda kot ključno izpostavljalo le politično teorijo. V akademskem diskurzu teorijo razumemo kot »eksplanatorno propozicijo, idejo ali skupek idej, ki na nek način želi uvesti red ali pomen fenomenom« (Heywood, 2004, str. 6–10). Politična teorija je bila v skoraj celotnem obdobju dvajsetega stoletja oblegana. P. Laslett je tako v delu *Philosophy, Politics and Society* (1956) trdil, da je politična filozofija mrtva.

To je bilo predvsem zaradi relevantnosti preobratov filozofije in obenem eskalacije logičnega pozitivizma, filozofskih struktur Dunajskega kroga, ki je reflektiral paradigme znanstvenega percipiranja in vzpostavil ideje prepozicij, ki empirično odsotnost inkorporirajo kot nesmiselno. Konceptualizacija empiričnosti tako pod vprašaj postavlja teoretično naravnost. S tem se izgublja normativnost konceptov svobode, enakosti, pravičnosti in pravice. Politična znanost se zato pod influenco behavioristične revolucije kot zapuščini pozitivizma odvrne od tradicionalnosti normativnosti politične misli, kar je rezultiralo na primer v redefiniciji besede demokracija kot načinu merljivosti političnega behaviorizma. V šestdesetih letih je tako prišlo do revitalizacije politične teorije, kar je pomenilo bledenje distinkcij med politično znanostjo in politično teorijo. Slednje je involviralo eskalacijo nezadovoljstva z »behaviorizmom, ki temelji na tendenci, da omeji obseg politične analize, tako da prepreči, svoj preseg tistega, kar je mogoče neposredno opaziti« (prav tam, str. 11). Zmožnosti znanosti razkrivanja objektivnih resnic je subvertiralo predvsem napredovanje v filozofiji znanosti – to je pomenilo predvsem delo T. Kuhna *The Structure of Scientific Revolutions* (1962), ki je percipiralo, da »znanstveno

¹ Kot pravi A. Heywood v delu *Political Theory* (2004) je težava političnih konceptov v tem, da jih je »pogosto, nekateri bi trdili vedno, težko ločiti od moralnih, filozofskih in ideoloških pogledov, ki jih spodbujajo«. Obenem pa ti koncepti navadno implicirajo subjektiviteto intelektualnih in ideoloških kontroverznosti (Heywood, 2004, str. 4–5).

znanje ni absolutno, ampak je odvisno od načel, doktrine in teorije, ki strukturirajo proces raziskave«. Tako šele elaboriranje novih družbenih gibanj in konec politik konsenza privede vprašanja normativnosti in ideološkosti v ponovno centralizacijo politične analize, kar zaznamo predvsem v delih Johna Rawla in Roberta Nozicka (prav tam, str. 11–12). R. W. Cox (1986, str. 207) poda zanimivo percepcijo teorije:

Teorija je vedno *za nekoga in za nek namen*. Vse teorije imajo perspektivo. Perspektive izhajajo iz pozicije v času in prostoru, še posebej v družbenem in političnem času in prostoru. Svet je viden iz stališča, ki ga je mogoče opredeliti z vidika nacije ali družbenega razreda, prevlade ali subordinacije ali naraščanja upadajoče moči, občutka nepremičnosti ali sedanje krize, preteklih izkušenj ter upov in pričakovanj v prihodnosti. Seveda prefinjena teorija ni nikoli le izkaz perspektive. Bolj kot je teorija sofisticirana, bolj reflektira in transcendirata lastno perspektivo; vendar je začetna perspektiva vedno v teoriji in je pomembna za njeno razlago. V skladu s tem ni nobene stvari, kot je teorija, ločena s stališča časa in prostora. Ko katera koli teorija tako reprezentira sebe, je bolj pomembno, da jo preučimo kot ideologijo in razkrijemo njeno skrito perspektivo.

Vodovnik (2015, str. 22) postavlja vprašanje, zakaj danes sploh še velja misliti demokracijo. Če parafraziramo F. Birrija, ki pravi, da je »[u]topija na obzorju. Ko se ji približam za dva koraka, se mi oddalji za deset korakov«. Utopija je torej dobra zaradi tega, da hodimo. Podobno velja tudi z demokracijo. Smisel pisanja o demokraciji je torej v tem, kot pravi Vodovnik, da je ne pozabimo. To gre misliti predvsem v pozicijah in perspektivah, v družbenih in političnih prostorih, kot jih kreiramo v našem magistrskem delu.

Tu gre predvsem za izgrajevanje dveh imaginarijev – imaginarija političnega in ekonomskega prostora premišljevanja demokracije in njene krize, zasnovanih med različnostjo perspektiv in teorij. Problemskost hegemonskih teorij demokracije se kaže v regularnosti percepcij in legitimizacij le »vidne, reprezentativne identitete, locirane v ontološkem polju, organiziranem s strani suverene oblasti; ukvarja se s tem, kako smo vladani, z normativnimi načeli ali konstitutivnimi logikami, na katerih je osnovana politična moč« (Newman, 2014, str. 94, v Vodovnik, 2015, str. 94)². Tako se pojavlja vprašanje, kako sploh premisliti demokracijo s transcendiranjem in nadgradnjo perspektiv hegemonskih teorij. Slednje namreč demokracijo rekonstruirajo skozi segmente, kot so posebna ustavna zasnova, adekvatna kompozicija centrov politične moči in delitev oblasti, kar rezultira v kombiniranju demokratične ideje s političnim modelom »1 %, ki temelji na vladavini odličnikov oziroma *aristoi*, političnem predstavništvu in predvsem zelo specifični ekonomski orientaciji« (Vodovnik, 2015, str. 35). Proučevanje

² Newman, S. (2014). Occupy and Autonomous Political life. V A. Kioupkilis in G. Katsambekis (ur.), *Radical Democracy and Collective Movements Today: The Biopolitics of Multitude versus the Hegemony of the People* (str. 93–109). New York: Routledge.

demokracije je prvovrsten optični izziv, saj za »razumevanje demokracije, njenega stanja in perspektiv namreč nista dovolj le konceptualna jasnost in teoretska natančnost, ampak je potrebna tudi širša epistemološka transformacija«. Gre predvsem za nove epistemološke premise, ki se berejo kot imperativ pri »zamišljanju in analiziranju 'demokratizirane demokracije', kar zaznamo predvsem v delih Boaventure de Souse Santosa. Gre torej za transformacijo neobstoječega v obstoječe, nemogočega v mogoče, nevidnega v vidno in nepomembnega v pomembno, obenem pa za epistemološko in metodološko transformacijo, ki bo »presegla 'asimetrično ignoranco' in 'parohialno mentaliteto', ki občasno še vedno fosilizira družboslovje in humanistiko«. Ta transformacija bi lahko vzpostavila nove sloge razmišljanja in skoordinala sveže formacije védenja (prav tam, str. 35–38). Z idejo elaboriranja novih epistemologij in metodologij pri proučevanju političnega se strinja tudi R. Dahl (2004, v prav tam, str. 39)³ ter obenem oblikuje tezo, da »mora preučevanje političnih fenomenov – kot je tudi demokracija – v epistemološkem in metodološkem smislu preseči zasledovanje fizike in ekonomije oziroma zavist do obeh disciplin, ki svoje pomanjkljivosti skrivata pod tankim furnirjem znanstvenosti«.

Tako ne gre generirati velike teorije politike za namene mehanicističnih in ekonometričnih interpretacij, pod vprašajem je tudi izgrajevanje predikcij političnega, saj bi s tem le izgubljali čas in se oddaljevali od percipiranja kvalitetnejših fenomenov političnega (prav tam). Obenem ne sme priti do artikulacije teoretskih in metodoloških monizmov, s katerimi bi hoteli neverjetno kompleksnost problema raziskovanja prekašati z omenjenim podrejanjem. Potrebno je torej premostiti redukcionizem interpretacije političnega in »poskuse pojasnjevanja delovanja kompleksnih sistemov z enim samim faktorjem. Problematično je predvsem tolmačenje demokracije samo z enim faktorjem – ekonomskih razvojem države (prav tam), kar bomo prikazali v predikcijah, ki jih koncipirajo Alvarez, Cheibub, Limongi in Przeworski. Slednji tako zaznavajo kolaps demokracije v relaciji z gospodarsko razvitostjo države, trdijo, da je večjo pogostost propada demokracije zaznati v državah z višjo dohodkovno neenakostjo. Podobno stori tudi S. M. Lipset v delu *Political Man: Social Bases of Politics* (1960). Kot pravi I. Shapiro, so vse observacije obremenjene s teorijo, vendar se je ravno zaradi multiplikacije deskripcij potrebno deskripcije in eksplanacije lotiti sistematično. To pomeni, da je torej potreben skepticizem pri generiranju netrivialnih predikcij. Če imajo teorije Alvareza in drugih

³ Dahl, R. A., Bewley, T. F., Rudolph, S. H. in Mearsheimer, J. (2004). What have we learned? V I. Shapiro, R. M. Smith, T. E. Masoud (ur.), *Problems and Methods in the Study of Politics* (str. 377–394). Cambridge: Cambridge University Press.

prav, potem je stopnja »gospodarskega razvoja pomembnejša od institucionalnih ureditev, kulturnih prepričanj, prisotnosti ali odsotnosti določene religije ali drugih spremenljivk za predikcije demokratične stabilnosti (Shapiro, Smith in Masoud, 2004, str. 3–30). Predikcije so sicer včasih lahko koristne, vendar obstoji previdnost pri generiranju predikcij kot kriterijev pri selekciji problemov v politični znanosti. Slednje bi nas lahko tako na začetku »odvrnilo od preučevanja pomembnih političnih pojavov, kjer lahko znanje napreduje, čeprav napovedi niso možne«. Teoretiki so tako teoretizirali o razmerah, zaradi katerih naj bi pripeljalo do konstituiranja demokracije. Tocqueville je na primer trdil, da gre za produkt egalitarnosti, Lipset je to videl videl kot stranski produkt modernizacije. Spet drugi so identificirali pojavnost buržoazije ali formiranje delavskega razreda. Kot pravi Shapiro, ni »enotne poti do demokracije in zato ni treba generalizirati, kateri pogoji povzročajo demokratične tranzicije« (prav tam, 30–31). Poleg problematičnega metodološkega vodenega raziskovanja je problem tudi v teoretskem fetišizmu, saj slednji vzpostavlja omenjevanje percepcije politične realnosti v smislu relevantnosti in vrednosti raziskovanja. »Skozi optiko določene teorije se seveda lahko številni vidiki politične realnosti sploh zaznajo in izostrijo, a istočasno lahko ta optika preštevilne probleme tudi zakrije, še posebej ko gre za nove in drugačne teme ali teme, ki jih teorija zanemarja« (Vodovnik, 2015, str. 41).

Magistrsko delo bo tako temeljilo na kvalitativni metodi raziskovanja. »Pod metodologijo ne mislimo na tehniko, temveč na analitični postopek definiranja problemov, določanja njihovih meja in iskanja nekaterih načinov povezovanja teh problemov z drugimi, ki so že rešeni« (Blondel, 1976, str. 8). Pri kvalitativni metodi gre tako za usmeritev »k razumevanju ali razlagam obnašanja, verjetij, običajev in norm« (Banjac, 2020, str. 21) oziroma za nenumerično eksaminacijo, kot tudi za interpretacijo observacije za namene »odkrivanja osnovnih pomenov« in paternalizacije odnosov (Babbie, 1995). Kot ugotavlja Harrison (2001, str. 84), so kvalitativne metode najbolj relevantne za raziskovanje vprašanj – kdo nosi politično moč, s čimer se bomo ukvarjali predvsem v zadnjem delu, hkrati pa bo delo temeljilo na analizi in interpretaciji sekundarnih virov z uporabo metode – študije primera, pri kateri bo šlo za proučevanje posameznih konkretnih primerov (Bučar in drugi, 2002, str. 25).

3 KRIZA DEMOKRACIJE

3.1 Kontura krize v demokraciji

Leta 1975 Michel Crozier, Samuel Huntington in Joji Watanuki objavijo delo *The Crisis of Democracy: Report on the Governability of Democracies to the Trilateral Commission*, ki ga lahko beremo kot prvo holistično analizo krize v demokraciji, v kateri se opravlja kontemplacija stanja demokracije v Združenih državah Amerike, Evropi ter na Japonskem. Delo artikulira poglobljeno deskripcijo v smislu kako lahko razočaranje političnih rezultatov vlad povzroči tveganje za odstopanje od politike in nezadovoljstvo z demokratičnim procesom. Crozier, Huntington in Watanuki so se tako fokusirali na premise, da konsolidirane demokracije v sedemdesetih letih niso imele adekvatne avtoritarnosti, sredstev in kompetenc za reševanje družbenih problemov (Laruffa, 2016, str. 7), hkrati pa se poročilo kaže kot identifikacija in analiza izzivov, s katerimi se je v sedemdesetih letih soočala demokracija. Kot trdijo avtorji, je torej potrebno »ugotoviti podlage za optimizem ali pesimizem glede prihodnosti demokracije in predlagati kakršne koli novosti, ki se zdijo primerne, da bi demokracija postala bolj izvedljiva v prihodnosti«, pri čemer pesimizem paralelno sovpada s pesimizmom prihodnosti ekonomskih okoliščin (kriz) (Crozier, Huntington in Watanuki, 1975a, str. 3).

Demokraciji je torej grozila preobremenjenost zahtev in neodgovornih trditev, ki so vodile do nekontroliranega širjenja vladnih dejavnosti, kar je rezultiralo tudi v tem, da so kritični mediji in intelektualni razred čedalje bolj spodkopavali politično avtoritarnost (Papadopoulos, 2013, str. 1). Institucionalne disfunkcije tako lahko transfigurirajo proti anomski demokraciji, kar razumemo kot »sistem [...], v katerem demokratične politike postanejo bolj kot arena za uveljavljanje nasprotujočih si interesov kot pa postopek za oblikovanje skupnih namenov« (Crozier in drugi, 1975a, str. 161). W. Merkel (2013, str. 5–6) na vprašanje, ki ga na samem začetku elaborirajo Crozier, Huntington ter Watanuki: »Ali je politična demokracija, kakršna obstaja danes, izvedljiva forma vladanja?« (Crozier in drugi, 1975a, str. 2), odgovarja pesimistično v smislu, da družbena kompleksnost, proliferacija privatnih interesov, erozija tradicionalnih vrednot ter eskalacija zahtev državljanstva *de facto* vodijo v to, da demokratične vlade težje konstituirajo formulacijo skupnega dobrega ter učinkovito implementirajo in realizirajo svoje politike. Poročilo Trilateralne komisije tako prezentira štiri koncepte, ki inkorporirajo področja, najbolj kritična za obstoj demokracije, to so: delegitimacija politične avtoritarnosti, eskalacija politične participacije, deagregacija interesov, naraščanje pričakovanj

in preobremenitve. Prizadevanje za enakost in individualizem vodi v nezaupanje in delegitimacijo avtoritarnosti političnega razreda, za katero je kriva tudi povečana politična participacija, saj politična avtoritarnost začne upadati, a če je politične participacije premalo, to lahko vodi do polarizacije, s katero se poveča nevtralnost zaupanja med državljani in politično oblastjo. Deagregacija družbenih interesov in intenzifikacija politične konkurence pa lahko privedeta do pluralizacije političnih preferenc, kar rezultira v eskalaciji fragmentacije strankarskega sistema. Čas šestdesetih in zgodnjih sedemdesetih let prejšnjega stoletja je privedel do tega, da so državljani (pre)hitro povečali svoja pričakovanja, šlo je predvsem za vprašanje ekonomske blaginje ter na drugi strani socialne varnosti, toda če se vlade zaradi svoje nezmožnosti na povečanje pričakovanj svojih državljanov odzovejo neadekvatno se to lahko reflektira v nezmožnosti vladanja (ang. *ungovernability*) demokracije (Crozier in drugi, 1975a, str. 161; Merkel, 2013, str. 6). Habermas v delu *Legitimation crisis* (1975) izpostavlja kritičen diskurz do avtentičnosti politične participacije znotraj formalne demokracije, medtem ko gre pri Huntingtonu za njegov slavni t. i. presežek demokracije (ang. *excess of democracy*). Habermas torej percipira krizo demokracije v limitiranih vladah, ki ne zmorejo slediti eskalaciji zahtev, medtem ko Huntington in ostali snovalci poročila vidijo vzroke za krizo v državljanih, kar pomeni, da gre za »divergentne systemske imperative kapitalističnega gospodarstva in pričakovanja državljanov socialne blaginje« (prav tam).

J. Habermas se v svojem delu ne referira neposredno na demokracijo kot politični režim, ampak razume demokratično državo kot element znotraj kapitalističnega sistema, hkrati pa kot disfunkcijo identificira proces štirih vrst različnih kriz, ki se jih bere kot sekvenčno eskalacijo kriz. Prva je ekonomska kriza, ki ji sledijo kriza racionalnosti, nato kriza legitimnosti, ki vsebuje eksogeni sprožilec, ter nenazadnje še kriza motivacije, stopnjevanje le-teh pa bi posledično lahko privedlo do eksistencialnega vprašanja obstoja demokracije. Izhajajoč iz neomarksistične politične ekonomije, Habermas percipira »kontradiktornosti v kapitalistični ekonomiji, kot vzroke za sprožitev krize legitimnosti. Ekonomske krize v kapitalizmu so periodične in neizogibne«, kar privede do intervencije politične oblasti, saj je gospodarska kriza percipirana tudi kot politični problem, ki ga mora politično-upravni sistem reševati. Rektificirati mora pogoje za akumulacijo kapitala za večjo profitabilnost investicij in se mora hkrati soočiti z državljani, ki zaradi krize zahtevajo ekonomsko in socialno blaginjo, kar oriše J. O'Connor v delu *Die Finanzkrise des Staates* (1974) s tako imenovanimi fiskalnimi škarkami. Izdatki za brezposelnost in socialno varnost dodatno obremenjujejo proračun države, ki pa se zmanjšuje še zaradi zmanjšanja naložb in splošne potrošnje. Neefektivno spoprijemanje države z ekonomsko

in politično nestabilnostjo pa se lahko v tem momentu odraža v krizi racionalnosti, ki jo lahko identificiramo z monitoringom glasu državljanov (protesti) ali z izstopom iz demokratičnih institucij, vendar pa generalno gledano nezadovoljstvo državljanov z institucijami posredno že vodi v krizo legitimnosti (Merkel, 2013, str. 3). Habermas (1975) tako ne ponudi dovolj konkretnih interpretacij, izpostavi pa državljsko abstiniranje na volitvah in izstop iz političnih strank ter splošno nezaupanje v državo, kar pomeni, da se v tem vzgibu že prične kriza legitimnosti, ki spodnese temelje demokratičnega režima. Prehod iz krize legitimnosti v krizo motivacije pa je odvisen od erozije relacije med državljski in državo, tako pride tudi do sesuvanja reprodukcije družbeno-kulturnega (Habermas, 1975, str. 75, v Merkel, 2013, str. 3–4)⁴, kar posredno lahko »privede do erozije delovne etike in zavračanja normativnih načel celotnega kapitalističnega in demokratičnega reda. To potiska obstoj celotne poznokapitalistične države proti prepadu« (Merkel, 2013, str. 4).

Navkljub dobremu diagnostičnemu in prognostičnemu aspektu sekvenc kriz (Merkel, 2013, str. 5) pa Habermasova teorija krize ni dovolj kompetentna, da bi lahko identificirali konkretizacijo demokratičnih institucij, organizacij ter procedur, kar bi bilo relevantno predvsem za nadaljnje empirične raziskave stanja demokracije. Na vprašanje, ki ga zastavlja Merkel (2013, str. 4): »Ali sprožilci gospodarskega in upravnega sistema vplivajo samo na politične elite in politične stranke? Ali vplivajo tudi na celoten demokratični sistem?«, je s Habermasovo teorijo nemogoče odgovoriti, saj njegova konceptualizacija razumevanja demokracije kot »'formalen' sklop procedur in ustanov zamolči konkretne interakcije med državljski in političnimi elitami, organizacijami (stranke) in institucije (vlada in parlament)«. Manko analize konkretizacije interakcij tako ne more pripeljati do poglobljenosti v mehanizme, dinamiko ter globino krize legitimacije demokracije. Tako Habermas kot tudi Crozier, Huntington ter Watanuki ne zmorejo specificirati meja med posameznimi krizami, torej ne identificirajo, kdaj točno se ena kriza prične ter druga konča, saj gre predvsem za deskriptivno analizo stanja, ki se izraža predvsem v premočni politični participaciji, presežku pluralizma ter konkurence. Konec krize namreč razumejo že v momentu, ko pride do stabilizacije omenjenih problematik. Trilateralno poročilo tako »ne more razkriti svoje močne normativne fiksacije na konzervativno-elitističnem konceptualiziranju demokracije. Glede na to razumevanje, bi morala biti stabilna demokracija brez najmanj treh impozicij: presežka pričakovanj, močne udeležbe in preveč gospodarsko-socialno odgovorne države« (Merkel, 2013, str. 7).

⁴ Habermas, J. (1975). *Legitimation Crisis*. Boston: Beacon Press.

C. Crouch v pomembnem delu *Post-Democracy* (2004) razvije izraz *post-demokracija*, ki ga je prvotno koncipiral Rancirére. Crouch (2004, str. 22, v Merkel, 2013, str. 7)⁵ nekoliko črnogledo trdi, da je demokratični moment Zahodne Evrope in Severne Amerike, že zdavnaj mimo. Krivca za uničenje demokracije identificiramo predvsem v globalizaciji, deregulaciji in izgubi kolektivne organizacijske kapacitete v družbi. Pravi, da »[f]ormalni procesi in demokratične institucije še naprej obstajajo, vendar postajajo formalna igra, ki je izgubila svojo demokratično vsebino«. Tudi Crouch diagnosticira problematiko naraščanja neenakosti, s katero se ukvarjamo tudi v našem raziskovalnem delu, vendar pa se primarno ne fokusira toliko na neenakost posameznika, saj se preizprašuje glede razmerja delo-kapital, hkrati pa izpostavlja še grobost razrednih antagonizmov, ki niso nič manj očitni kot pred petdesetimi leti. Bolj očitno zaznavna sta le dekadenci in nihilizem ideje kolektivne identitete ter usklajenosti v delovanju (Crouch, 2004, str. 62, v prav tam). V tem momentu lahko izpostavimo influenco privatnega denarja na politične kampanije, lobiranje, globalne pozicije močnih multinacionalk, podjetij in institucij, s katerimi se ukvarjamo v nadaljevanju magistrske naloge. Njihovo relevantno vlogo v demokraciji zazna tudi Crouch (2004, str. 57, v prav tam), ko pravi, da so »[v]pliv zasebnega denarja na politične kampanje⁶, močan globalni položaj podjetij, proliferacija lobistov hkrati z erozijo kolektivnih organizacij nižjih slojev in interesov delavcev skreirali postdemokratsko situacijo moči, ki porablja demokratične koristi dvajsetega stoletja«. V postdemokratski dobi tako privatizacijo in neoliberalizem razumemo v obratnem sorazmerju z demokracijo.

Crouch misli demokracijo z vidika politične moči in vpliva, saj v branju momenta postdemokracije po njegovem pride do rekonfiguracije relacije moči v sferi družbe in ekonomije, saj se, kot ugotavlja Merkel (2013, str. 8) začne sproščati politična moč. Vse večji vzpon globalnih podjetij, lobijev ter naraščanje financiranja volilnih kampanj in političnih strank tako povečuje odvisnost politike od gospodarstva, vendar pa Crouch ne elaborira

⁵ Crouch, C. (2004). *Post-Democracy*. Cambridge: Polity Press.

⁶ Nancy MacLean v delu *Democracy in Chains* (2017) izpostavi, da je leta 2010 preiskovalna novinarka Jane Mayer objavila podatek, da sta ameriška milijarderja, brata Charles in David Koch, v »vojno proti Obami« investirala več kot sto milijonov dolarjev. Kasneje je Mayerjeva v svojem raziskovanju in dokumentiranju navajala, kako družina Koch ter drugi premožni posamezniki donirajo ogromno neizsledljivega, političnega tako imenovanega *temnega denarja* (ang. *dark money*) kandidatom in skupinam, ki bi v primeru zmage na volitvah zmanjševali moč sindikatov, omejevali glasovanje, deregulirali korporacije, zniževali davke za bogate ter celo zankali podnebne spremembe. Gl. dalje Mayer, J. (2010, 30. avgust). *The Billionaire Brothers Who Are Waging a War Against Obama*. *The New Yorker*. Dostopno prek <https://www.newyorker.com/magazine/2010/08/30/covert-operations> in Mayer, J. (2016). *Dark Money: The Hidden History of the Billionaires Behind the Rise of the Radical Right*. New York: Doubleday.

prihodnjega stanja poteka krize, temveč izhaja bolj iz prostora preddemokracije, ko oblikuje zenit na horizontu keynesijanke *welfare-state* demokracije v štiridesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja. Naslednjo stopnjo pa že vidi v postdemokraciji, vendar v tem momentu še ne pride do kolapsa demokracije, temveč le do transformiranja v anemično politično demokracijo, kjer pride do rekonfiguracije v formalizacijo demokratičnih institucij in procesov, demokratično nelegitimni akterji globalnega kapitalizma pa postanejo glavni centri moči. Vendar Croucheva teorija temelji le na observaciji neoliberalizma ter globalizacije, saj vzrokov za krizo legitimnosti ne identificira v gospodarskih krizah, kot to na primer stori Habermas. Slednje Crouch percipira v hegemoniji neoliberalnega postkeynesijanskega kapitalizma. »Danes o pomembnih vprašanjih ekonomske in finančne politike ne odloča več demokratično legitimna politika, temveč svetovna podjetja, banke ter neregulirani trgi«. Crouch ne začrta jasnih ločnic med začetkom in koncem krize, s čimer se strinja tudi Merkel (2013, str. 8–9), temveč začetek krize zazna v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, ko se je razmerje moči med privatnim sektorjem in sindikati prevladalo v prid prvih, demokratična politika pa je začela delovati v korist zasebnih interesov. Odpira se nam torej relevantno vprašanje, kdo pravzaprav vlada?

3.2 Konec demokracije?

Nagib k provenienci besede demokracija ali kaj demokracija pravzaprav pomeni, je v tem momentu nujen, saj bomo tako lahko v nadaljevanju vzpostavili povezave s krizo demokracije. Demokracija je »politična ureditev, v kateri ljudje izbirajo vlade z volitvami in imajo razumno možnost, da vlado odstranijo, če jo ne marajo« (Przeworski, 2019, str. 5). Osnovne predikcije demokracije so, kot pravita Ginsburg in Haq (2018, v Przeworski, 2019, str. 3)⁷, konkurenčne volitve, liberalne pravice do govora, združevanja ter pravna država. Artikulira se torej vprašanje, ali gre res za vladavino ljudstva? Wallerstein (2002, v Vodovnik, 2015, str. 48–49)⁸ zanimivo premišlja, »kako je sploh mogoče, da je demokracija s svojimi radikalnimi aspiracijami danes postala splošno sprejet slogan brez prave vsebine? Wallersteinovo vprašanje osvetljuje, da gre pri dandanašnjih relevantnih razpravah o proveniencah demokracije pravzaprav za prepoznavanje dveh dispartnih pristopov, pri čemer »[p]rvi pristop razume

⁷ Ginsburg, T. in Haq, A. Z. (2018). How to Lose a Constitutional Democracy. *UCLA Law Review*, 65(1), 78–169.

⁸ Wallerstein, I. (2001). Democracy, Capitalism, and Transformation. V O. Enwezor idr. (ur.), *Documenta 11: Platform 1: Democracy Unrealized*. Ostfildern: Hatje Cantz.

demokracijo kot besedo, katere rojstvo gre iskati v antični Grčiji, medtem ko drugi pristop z demokracijo razume egalitarne odločevalske procedure in vsakodnevne prakse, ki so jih šele v antiki postopoma pričeli označevati kot 'demokratične'« (Vodovnik, 2015, str. 49). Tudi J. Keaneova eksplikacija, da gre pri demokraciji za diferenciacijo njenega miljeja, je pomenljiva, saj meni, da »[k]oreni družine besed, ki tvorijo jezik demokracije, kot tudi kje in kdaj se je beseda prvič uporabila, ostajajo misterij. Demokracija skrbno varuje svoje skrivnosti. Skozi meglo preteklosti se nam kažejo le naključne sledi v obliki čudaških in neurejenih likov« (Keane, 2009, x). Vodovnik (2015, str. 49) se strinja, da proučevanje in raziskovanje »demokracije zahteva spremembe v kronotopu – tj. časovnem in geografskem okviru – preučevanja demokratičnih idej in praks«, kar vidi skozi dela Keana, Isakhana in Stockwella ter Bernala, ki omenjajo že predatensko zgodovino demokracije in trdijo, da moderna demokracija implicira različne genealogije, zato gre zamejevanje demokratične ideje od preostanka sveta razumeti – predvsem sistematično brisanje afroazijskega vpliva na antično Grčijo – kot poskus uveljavljanja evropocentričnega diskurza o primatu 'evropske' kulture, kar razberemo tudi v parafraziranju M. Finleyja (1999, str. 17–18):

Prav Grki so bili nenazadnje tisti, ki so odkrili [sic!] ne le demokracijo, temveč tudi politiko, umetnost doseganja odločitev z javno razpravo in upoštevanja teh odločitev kot nujni pogoj civiliziranega družbenega bivanja. Ne poskušam zanikati možnosti, da so primeri demokracije obstajali že prej, na primer t. i. plemenske demokracije ali demokracije zgodnje Mezopotamije, o katerih so prepričani nekateri asiriologi. Naj bodo dejstva o teh zadnjih taka ali drugačna, njihov vpliv na zgodovino, na poznejše družbe je nič. Grki in le Grki so odkrili demokracijo v tem smislu, tako kot je Ameriko odkril Krištof Kolumb, ne pa kakšen vikinški pomorščak.

Finleyjev citat nakazuje na večvrednost evropske civilizacije in kulture oziroma trdi, da ideja demokracije nenazadnje pripada evropskemu prostoru, ostale civilizacijske tvorbe pa tako ostanejo prezrte. Po drugi strani demokratični panteon temelji na izgrajevanjih tistih avtorjev, ki so s svojo skeptičnostjo poskušali prezentirati pravo idejo demokracije. To je bil tako Platonov Vladar, Hobbesov prikaz, kako pride do generiranja predstavnštva in suverenosti, Schumpetrova elitistična interpretacija političnega boja, kot tudi Huntingtonove trditve o (ne)demokratičnih inklinacijah posameznih civilizacij. Prav skozi privatizacijo idej demokracije se torej »utrjuje prepričanje, da demokracija ni univerzalno aplikabilna, saj je stvar zelo specifičnega civilizacijskega okolja, geografije in genetike. S tem se seveda spregleda njena zgodovina, izkrivlja njena sedanost in žal zamejuje njena vizija prihodnosti« (Vodovnik, 2015, str. 49–51). Prepoznavanje provenience demokracije bi lahko zaključili s tezo, ki jo postavlja Vodovnik (2015, str. 35), in sicer, da je preučitev demokracije ultimativen optični zalogaj, a za »razumevanje demokracije, njenega stanja in perspektiv namreč nista dovolj le

konceptualna jasnost in teoretska natančnost, ampak je potrebna tudi širša epistemološka transformacija«, saj le tako lahko strmimo proti nekakšni družbeni pravičnosti. S tem še zdaleč ne zaključimo vrednotenja vrednosti demokracije. Strinjamo se, da »aktualna kriza hegemonске ekonomske paradigme čedalje bolj razkriva krizo politike *per se*, pri čemer ta ni razumljena kot neuspeh politike, da uspešno ublaži inherentne kontradikcije znotraj obstoječe ekonomske ureditve, pač pa prej kot njena nesposobnost samega preseganja te paradigme« (prav tam, str. 15). A Vodovnik (prav tam) gre pri tem še dlje, saj pravi, da »dejstvo, da navkljub vzponu in krepitvi participativne demokracije, ki smo ji priča v zadnjih letih, krizo obstoječega ekonomskega projekta razumemo že kot krizo demokracije, še najbolj dokazuje zmote razumevanja samega bistva demokracije. Ugotavlja, da danes lahko identificiramo trojno krizo predstavniške demokracije, ki je kriza participacije, kriza reprezentacije ter kriza legitimnosti, a hkrati ocenjuje, da posledično kriza predstavništva, demokracije ne vodi v propad in je zaradi tega ni nič manj. V tej trditvi se strinja s Tormeyjem, ki v delu *The End of Representative Politics* (2015) ocenjuje, da je teza o krizi ali celo smrti demokracije⁹ odvisna od percepcije. Ali to pomeni, da propozicijo o slednji odkriva (samo) politični razred, ki razume »upad volilne udeležbe, upad članstva v političnih strankah, nezanimanje za institucionalno politiko in predvsem popolno nezaupanje v politično elito kot obrise zatona ali celo smrti demokracije« (Vodovnik, 2015, str. 17). Hegemonски razred, kot pravi Tomey (2015, str. 2, v Vodovnik, 2015, str. 17)¹⁰ namreč še nikoli ni percipiral subalterne demokracije:

S hegemonске perspektive se v resnici ni nikoli videlo niti slišalo subalterne demokracije, ki je danes še kako živa in v dobri kondiciji. Ob medijsko posredovanih razlagah o apatičnih in sebičnih državljanih lahko namreč hitro uokvirimo tudi drugo/drugačno relanost – državljane, ki niso apatični, ampak ki ne želijo oziroma dovolijo več, da se v njihovem imenu opravičuje ali realizira nedemokratske politike. Zato novi državljani svoje politične zahteve uresničujejo neposredno. Novi državljani ne volijo, ampak delujejo. Ne vključujejo se v politične stranke, ampak ustanavljajo nove mreže, afinitetne skupine, skupščine in projekte. Ne čakajo na volitve in politike politikov, ampak svoje politične aspiracije prefigurirajo tu in zdaj. Ne sledijo propagandi medijev, saj so oni sami mediji.

Zgornja parafraziranja je nedvomno potrebno misliti skozi anarhizem in occupyjevsko retoriko. Occupy leta 2011, ni pomenil neposredne demokracije, temveč neposredno delovanje, saj moramo, če izhajamo iz anarhizma, razumeti enakost neposredne demokracije in direktnega delovanja, kar ustvarja idejo, da bi morala takšna konstrukcija delovanja biti percipirana kot model, kako naj se svobodni ljudje organizirajo oziroma kako bi morala izgledati svobodna

⁹ Gl. dalje Runciman, D. (2018). *How Democracy Ends*. London: Profile Books.

¹⁰ Tomey, S. (2015). *The End of Representative Politics*. Cambridge: Polity.

družba, saj gre za prefigurativne politike (Graeber, 2013, str. 232–233). Na tem mestu se odpira vprašanje, zakaj demokracija ni nikoli pomenila vladavine ljudstva. Percepcija demokracije kot – vladavina ljudstva – je sporna, ker »[d]emokracija namreč v resnici ni nikoli pomenila vladavine ljudstva, saj je bila rojena kot beseda, ki je opozarjala na moč ali zmožnost (*kratos*) ljudi (*demos*). Če smo natančnejši, je demokracija postala substitut za »republikanizem šele v 18. in predvsem 19. stoletju, ko tudi prevzame današnji pomen – tj. vladavino ljudstva, ki se manifestira skozi politično predstavništvo, volitve in večinskost« (Vodovnik, 2015, str. 52). Gre predvsem za nepopolno izluščeno in nejasno percepcijo *demosa*, na kar opozarja tudi J. Ober, ki problematizira njegovo kvantiteto skozi distinkcijo *demosa* in *Demos*. Za prebivalce Aten je namreč *demosa* pomenil celotno državljansko telo, ne pa le udeležencev skuščine. Pravi *Demos* pa je bil prevelik, da bi ga lahko zbrali na enem mestu, kar torej implicira le na ideološki konstrukt (Ober, 1989, str. 329–330, v Vodovnik, 2015, str. 52)¹¹. A če »razumevanje *demosa* kot udeležencev skupščin na Pnixu na prvi pogled sugerira drastično ožanje koncepta *Demos*, se s tem *ipso facto* odpira možnost za radikalno kritiko statusnega državljanstva in naturalizacije politične skupnosti«. Večplastnost razumevanja *demosa* oriše tudi M. H. Hansen, ki pravi, da z vidika demokratičnih interpretacij *demosa* pojmuje celotno atensko ljudstvo, na drugi strani pa ga filozofi in kritiki demokracije razumejo kot sinonim *ochlosa*, *aporoia* ali *plethosa*. Razumevanje demokracije tako nosi paradoks dualnosti, saj je za »nekatero demokracija specifičen politični režim, ki ga označuje predvsem inkluzivnost in sodelovanje politične skupnosti, spet za drugo demokracija pomeni politični režim, ki ga označujeta reappropriacija in konflikt« (Vodovnik, 2015, str. 52–53). D. Graeber v svoji interpretaciji pove poanto demokracije, in sicer, da v antični Grčiji vsekakor niso izumili demokracije, temveč le besedo demokracija, pa še to so si izmislili ljudje, ki je niso marali prav preveč. Demokracija torej ni bila izmišljena nasploh, niti ni izšla iz nobene specifične intelektualne tradicije, niti ni način vladanja. V bistvu gre le za percepcijo o človeški fundamentalni enakosti ter to, da bi moralo biti ljudem dovoljeno voditi kolektivne zadeve na podlagi egalitarnosti (Graeber, 2013, str. 183–184).

Premislek o koncu oziroma o smrti demokracije (ang. *death of democracy*) inkorporira implicitnost, saj je teza o koncu demokracije konsistentna le deloma, konca demokracije torej ne moremo misliti omniprezentno, lahko pa ga razumemo v specifičnih diskurzih zgodovine in prostora. Przeworski (2019, str. 25) pravi, da je od leta 1918 trinajst demokracij doživelo svoj

¹¹ Ober, J. (1989). The Nature of Athenian Democracy. *Classical Philology*, 84(4). 322–334.

kolaps, vendar pa pri tem nastane komplikacija pri klasifikaciji distinkcije med lociranjem formacije demokracije in nedemokracije, kar ugotavljajo tudi Alvarez, Cheibub, Limongi in Przeworski (1996, v Przeworski, 2019, str. 25)¹², saj med klasificiranjem niso uspeli razvrstiti vseh demokratičnih režimov in diktatur¹³. Afriška država, parlamentarna republika Botsvana, na primer spoštuje liberalne svoboščine, vendar pa na volitvah od osamosvojitve leta 1966 (Benza, 2019), kontinuirano zmaguje ista politična stranka – Botsvanska demokratična stranka (BDP), kar pomeni, da nekateri režimi sicer dopuščajo glas opozicije, vendar slednja eventuelno na volitvah nima velikih možnosti za prevzem oblasti. Kot še ugotavlja Przeworski (2019, str. 26), lahko identificiramo primere držav, v katerih percipiramo manifestacijo kolapsa demokracije, za kar je ponavadi odgovoren nek dogodek, da lahko posledično demokracija zdrsne, vendar problem še vedno ostaja pri identifikaciji sprožilca, ki bi simboliziral, ali je nek režim še vedno demokratičen. B. Magaloni (2007, v Przeworski, 2019, str. 26)¹⁴ trdi, da smrt demokracije lahko mislimo skozi manifestacije performansov, to so vojaški udari ali pa politični prevzem oblasti na zakoniti način, ki se kasneje odraža v eliminaciji institucionalnih struktur, s katerimi bi bilo moč ugotavljati eksces politične moči, kjer vzporedno pride še do oviranja politične opozicije. To lahko razumemo skozi dogodke, kot so bili na primer leta 1973 v južnoameriški državi Čile, konec demokracije v Weimarju kot posledica avtorizacije Reichstaga 23. marca leta 1933 o protiustavnem delovanju vlade ter zlom estonske demokracije, ko je leta 1934 Konstantin Päts razglasil vojno in posledično prestavil volitve, preden bi na njih izgubil (Przeworski, 2019, str. 26–27).

Propad demokracije je v veliki meri odvisen od gospodarske razvitosti države, kar pomeni, da je pogostost kolapsiranja demokracije moč zaznati v državah, ki imajo višjo dohodkovno neenakost. Diskurz o drugih vzrokih, kot so institucionalni okviri, etno-jezikovne ali religijske frakcionalizacije, stopnja izobraženosti, bi bil, kot pravi Przeworski (2019, str. 29), zgolj na meji kontroverznega. Na stabilnost demokracije vplivajo tudi gospodarske krize, saj ugotavljamo, da je v treh konsolidiranih demokracijah prišlo do kolapsa demokracije, in sicer leta 1933 v Nemčiji, leta 2000 v Ekvadorju ter leta 1990 v Peruju, vendar pa kljub temu lahko

¹² Alvarez, M., Cheibub, J. A., Limongi, F. in Przeworski, A. (1996). *Classifying Political Regimes*. (*ACPL Studies in International Political Development*, 31, 3–36).

¹³ Avtorji tako koncipirajo trihotomno klasifikacijo, v kateri razločujejo med hibridnimi režimi, polavtoritarnimi režimi in volilnimi avtoritarnimi sistemi, vendar trdijo, da še vedno obstajajo režimi, ki jih kljub temu ne morejo klasificirati.

¹⁴ Magaloni, B. (2017). *Thought Piece on How Democracies Fail*. How Do Democracies Fall Apart (And Could it Happen Here)? Conference. Connecticut: Yale University.

zaznamo države¹⁵, v katerih je kljub gospodarskim krizam in zmanjšanju dohodkov na prebivalca za vsaj 10 odstotkov demokracija preživela. Lindvall (2014, v Przeworski, 2019, str. 31)¹⁶ izvede komparacijo volilnih učinkov v času dveh največjih gospodarskih kriz leta 1929 in 2008, iz česar lahko razberemo podobnost rezultatov, saj so kandidati v obeh obdobjih v povprečju prejeli manj skupnih glasov, na volitvah po izbruhu krize pa je ponavadi zmagala politična desnica. V naslednji raziskavi, ki jo izvedeta Przeworski in Limongi (1997, v Przeworski, 2019, str. 33)¹⁷ pa ugotovimo, da se s povečanjem dohodka povečuje tudi verjetnost preživetja demokracije. Prav tako ni propadla nobena demokracija, ki je imela dohodek na prebivalca večji od tistega v Argentini leta 1976, razen na Tajskem leta 2006, ki je imela prihodke malenkost višje. Gospodarska rast je v državah, kjer je prišlo do kolapsa demokracije, ponavadi nižja kot v državah brez kolapsa, saj je gospodarstvo v propadlih demokracijah skoraj v celoti stagniralo, na splošno pa se v teh državah pojavlja tudi neenakopravna distribucija prihodkov. Preživele so torej tiste demokracije, ki so imele boljšo redistribucijo dohodka (Przeworski, 2019, str. 33–34).

K univerzaciji idealizacije demokracije je znatno pripomogla tudi druga svetovna vojna. Čeprav predstavnike vlade in liberalne ustave detektiramo že v prejšnjih časih, in čeprav je devetnajsto stoletje hkrati inkorporiralo konsolidirane idealne konstelacije demokratičnih doktrin in praks, lahko Weimarsko republiko¹⁸ percipiramo kot enega najbolj spektakularnih pokazateljev propada demokracije. Hitlerjevo delovanje se tako kaže kot pomembna lekcija antidemokratske retorike in programov v času hipernacionalizmov. Demokracija je imela v tistem obdobju veliko sovražnikov, ki so zaradi lastnega občutka ogroženosti in izgube privilegijev nasprotovali Weimarski republiki, kar Stern (1997, str. 18) prepoznava v dominaciji nemških elit, birokracije, vojske, sodstva, cerkve in univerze, ki pa so za slabo stanje v državi zaradi Versajske pogodbe obtoževali predvsem socialdemokrate (Stern, 1997, str. 15–19). Takratno weimarsko demokracijo percipiramo kot improvizirano začasno rešitev eksogenih pritiskov, da bi se otresli monarhije, artikulirana pa je bila zaradi posledic nemškega poraza v prvi svetovni

¹⁵ To so bile Kanada (1931–1933), ZDA (1931–1934, 1946–1948), Velika Britanija (1946–1947), Jamajka (1976–1978), Costa Rica (1982–1983), Finska (1992–1993), Venezuela (1980–1985) in Urugvaj (2001–2003).

¹⁶ Lindvall, J. (2014). The Electoral Consequences of Two Great Crises. *The European Journal of Political Research*, 53, 747–765.

¹⁷ Przeworski, A. in Limongi, F. (1997). Modernization: Theories and Facts. *World Politics*, 49, 155–183.

¹⁸ Za kontemplacijo weimarske demokracije gl. dalje Hett, B. C. (2018). *The Death of Democracy: Hitler's Rise to Power and the Downfall of Weimar Republic*. New York: Henry Holt and Company.

vojni. Kljub temu da prihodkovna neenakost ni bila razmeroma visoka, se je država soočala z dvema gospodarskima krizama: hiperinflacijo iz leta 1923 ter visoko brezposelnostjo zaradi strmoglavljena leta 1929, krizi pa sta še dodatno intenzificirali konflikte v zvezi z ekonomskimi politikami, predvsem nadomestilom za brezposelnost ter reperacijami. S političnega vidika je bila družba razdvojena zaradi polarizacije med demokracijo in kapitalizmom. Intenzifikacija konfliktov je tako rezultirala v zvišanju volilne udeležbe na 82 odstotkov, za kar je bila zaslužna predvsem nacistična stranka. Število vseh volilcev je bilo leta 1928 okoli 31.2 milijona, leta 1930 pa 35.2 milijona, medtem ko je število volilcev stranke NSDAP naraslo z 810 tisoč na 6.38 milijona (Przeworski, 2019, str. 40–48). »Šok zaradi nemškega poraza, inflacija, hitra obogatitev, ki je sledila stabilizaciji, priliv tujega denarja in vrtinec podzemljskih aktivnosti proti 'notranjemu in zunanjemu sovražniku' je sproduciralo vzdušje nerealnosti po naročilu za preporoditelje, šarlatane in samozavestne moške« (Delmer, 1972, str. 95). Propad weimarske demokracije je bil torej odvisen od več faktorjev, nedvomno pa je eden izmed njih tudi popolnoma legalen Hitlerjev prihod na oblast ter kasnejši dogodki, ki so temu sledili, pri čemer pa nihče ni pričakoval njegovega potenciala za monopolizacijo in konsolidacijo politične ter vojaške moči. Identificiramo torej dve značilnosti dogodkov v Nemčiji, ki so relevantni za splošno razumevanje kriz demokracije, in sicer: sistem proporcionalne reprezentacije je oteževal formiranje vlade, ki bi lahko učinkovito vladala, medtem ko so nujna pooblastila, ki so bila določena v ustavi, omogočila zdrst proti avtoritarizmu ter na drugi strani nepričakovanost in nepredvidljivost končnih izidov dogodkov, tudi s strani tistih ki so jih elaborirali (Przeworski, 2019, str. 49–51).

Podobnost identificiramo tudi pri dogodkih v državi Čile, saj jih razumemo kot *mutatis mutandis* paradigmatično prezentacijo funkcioniranja vojske za konzervacijo kapitalizma, medtem ko je demokracija kolapsirala kot posledenca vojaškega udara. Čile so bile v šestdesetih letih ideološko in ekonomsko razdeljene med kapitalizem in socializem, prav tako je bilo v družbi zaznati neenakopravnost in neenakost kot posledico visoke koncentracije gospodarstva. 23. oktobra leta 1972 kongres sprejme zakon, ki je oboroženim silam dovoljeval preiskovanje lokacij provladnih organizacij, da se ne bi te skrivaj oboroževale. Kasneje predsednik Salvador Allende s sklicevanjem na pravno klavzulo to prepreči, tako oborožene sile niso smele vstopati v javne zgradbe brez njegove avtorizacije, da bi lahko zagotovili apolitičnost oboroženih sil. Avgusta naslednje leto kongres razglasi nelegitimnost vlade, ker naj bi kršila ustavo, vodja oboroženih sil postane general Pinochet, 11. septembra pa tako izvedejo državni udar in z oblasti odstranijo socialističnega Allendeja. Zgodovinski kontekst čilskega

prostora razumemo skozi relevantnost demokratične institucionalizacije. Kontrastnost z Weimarsko republiko vidimo v tem, da so imele Čile predsedniški sistem, ki je dopuščal možnost, da so imele različne politične sile kontrolo nad izvršno in zakonodajno oblastjo, kar je rezultiralo v paralizaciji takratne vladajoče strukture. Zakonodajna oblast tako ni sprejela zakonov, ki jih je predlagala izvršna oblast, na sprejetje zakonov s strani kongresa pa je dal predsednik veto. Kaos v politiki se je odražal v družbi, kar se je videlo predvsem z nižanjem dohodkov, inflacijo, vsesplošnim pomanjkanjem ter v protestih na ulicah. Čilski kontekst tako reflektira tenzije med demokracijo in kapitalizmom. V Allendejevem mandatu ni zaznati družbenih in ekonomskih transformacij, kar se je videlo skozi majhno pluralnost, njegova koalicija namreč nikdar ni imela večine pri sprejemanju zakonov. Na volitvah je zmagal v skladu s pravili in tako je ravnal tudi v času vladanja. Vendar pa so bile v ozadju premočne sile, ki so pred morebitno izgubo privilegijev uzurpirale z vojaško močjo (prav tam, str. 39–64).

3.3 Konec zgodovine?

Leta 2003 je Busheva administracija orkestrirala invazijo na Irak z namenom strmoglavljenja vladavine iraškega diktatorja Sadama Husseina. Poleg zalog nafte, orožja za množično uničenje, je bil razlog za vojno v Iraku tudi ta, da bi se v Arabski svet prineslo demokracijo (Rich, 2017, 44–46). J. Traub v delu *The Freedom Agenda: Why America Must Spread Democracy (Just Not the Way George Bush Did)* (2008) zatrjuje, da je relacija promocije demokracije z vojno za demokracijo precej strupena. Vsiljena demokracija tako ni ravno posrečen oksimoron, saj gre za kontradiktornost retorike o demokratičnih skupnostih glede spoštovanja odločitev na lokalni ravni in skromne vloge, ki jo elaborira mednarodna skupnost. Hkrati glorificira ahilovo peto promocije demokracije, ki je ne bi smeli dojemati kot artikulacije direktnih kratkoročnih nacionalnih interesov, temveč kot zagotavljanje dolgotrajne vzajemnosti. Vojna tako spodkopava kredibilnost zagovornikov promoviranja demokracije, saj se morajo le-ti odločiti, ali bodo še vedno na njeni strani (Diamond, 2008). Vendar bi kot ugotavlja Rich (2017, str. 46), kontradiktornost in kredibilnost demokratizacije pozdravil le uspeh le-te, kot se je to zgodilo v prostoru Nemčije in Japonske po drugi svetovni vojni. Obe državi sta se namreč po katastrofalnih agresorskih vojnah ponovno vrnili v čas prejšnjega eksperimentiranja z demokratizacijo, torej Weimarske republike ter obdobja japonskega cesarja Taishōja in njegove demokracije. Vendar pa ameriške invazije ne moremo naslavljeti z uspehom, ker se kljub iraškemu preživetju predbaathističnega volilnega obdobja analogija v

tem momentu konča, saj so »bili stroški neverjetni glede izgubljenih življenj, zapravljanja zakladov, ponovnega sektaštva, krepitve džihadizma in okrepitev iranskega vpliva. Prave demokratične dividende ni, čeprav volitve še naprej potekajo in parlament še vedno zaseda« (prav tam). Kot ugotavlja Rich (2017, str. 47), demokratizacija zaradi ameriške invazije na Irak prevzema negativno konotacijo, saj bi lahko to v imaginariju razumeli kot zahodno oziroma ameriško konspiracijo za svetovno hegemonijo.

Francis Fukuyama v delu *The End of History and the Last Man* (1992) začne filozofski diskurz skozi Platona, Hegla in Kanta, vendar hitro trči v čeri. Trdi, da je »bilo dokazano, da je liberalna demokracija najbolj sposobna zadovoljiti človekove potrebe« (prav tam, str. 31). Gre torej za intelektualni balast za zmagovalce, kar so nemalokrat izražali predvsem na zahodu, saj je bil naslov knjige (oksimoron) percipiran, kot da je konstruiranje in iskanje najboljše možne forme vladanja že zgenerirano in da hkrati ni več potrebe po nadaljnjem iskanju boljše variante. K tezi, da je demokracija skupaj s tržno ekonomijo najboljša možna kombinacija, je bilo potrebno dodati še ekonomsko komponento, kar identificiramo v akademski publikaciji ekonomista Johna Williamsona. Slednji koncipira termin Washington Consensus, v katerem gre za deset usmeritev, ki so bile prvotno namenje vladam Južne Amerike pri upravljanju z ekonomskimi politikami. Gre torej za navodila, kako se izogniti deficitu in subvencioniranju, dosegati tržno določene obrestne mere, o liberalizaciji trgovine in naložb, privatizaciji neučinkovitih državnih podjetij, o izogibanju nepotrebni predpisom in zavarovanju lastninskih pravic. Koncept je bil torej namenjen neoliberalni agendi ekonomije, monetarizmu, nizkim davčnim režimom in minimalnemu državnemu vmešavanju (prav tam). Demokracija s tem postane sinonim za superiornost med političnimi sistemi, saj se je »občutek superiornosti demokracije kot politični sistem povečal od točke pričakovanja do skoraj neizogibne zmage nad drugimi oblikami vladanja« (prav tam, str. 31–32). Koncept demokracije tako postane inspiracija za posameznike, in hkrati nekaj, česar se začnejo najbolj bati avtokrati, kot ugotovi Rich (2017, str. 31), je:

V mnogih delih Azije, Afrike, Srednje in Južne Amerike ter Vzhodne Evrope [...] povpraševanje po demokraciji zaživelo. Ljudje po vsem svetu, ki so jih označevali za apatične, pasivne ali nezainteresirane za politiko, so nenadoma našli strast do tega in artikulirali zahteve po demokratizaciji. Beseda demokracija je služila kot naslov vsem njihovim frustracijam iz preteklosti in njihovim upanjem v prihodnost. Za tedanje avtokrate je bila demokracija sovražnik, ki ga je bilo težko premagati ali spodkopati. Ferdinand Marcos je nasedel v palači Malacañang, z edinim sredstvom evakuacije, vožnjo v izgnanstvo na Havaje z ameriškim helikopterjem; Nicolae Ceaușescu je videl, kako se je njegov podporni shod v Bukarešti spremenil v podivjano hordo, ki je kričala po njegovi krvi; in tudi sovjetski člani Politbiroja, ki so poskušali strmoglaviti Gorbačova, niso mogli kljubovati moskovski množici, ki jo je s tanka vodil Boris Jelcin.

Huntington v delu *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century* (1991) oriše proces demokratizacije skozi različne valove. Kot pomembne mejnike pri oblikovanju moderne demokracije razumemo britansko, ameriško in francosko revolucijo, obenem pa pride do artikulacije velikih razprav, kot so razprava med Hobbsom in Lockom o naravi družbene pogodbe, argumentacija Burka in Milla glede individualne svobode, debata med Hamiltonom in Madisonom o konstitucionalizmu v Federalističnih dokumentih ter o zapuščini francoske revolucije med Jakobinci in Žirondisti. Prvi val demokracije inkorporira ogromno pomembnih mejnikov za evolviranje demokratičnih praks, predvsem kar se tiče splošne volilne pravice kot tudi pravic manjšin znotraj te komponente. Razvijajoči se sistem mora tako elaborirati najboljšo fuzijo političnih praks za svobodne in poštene volitve brez manipulacij, kot na primer v dvorani Tamanny v ZDA. V spodnjem domu ameriškega kongresa tako še danes zaznamo endemično manipuliranje z volilnimi glasovi (ang. *gerrymandering*), saj ima tako imenovani velik denar še vedno pomembno vlogo pri končnem rezultatu volitev. Poleg formiranja demokratičnih institucij pa v demokratizaciji identificiramo še konstituiranje vladavine prava ter promocijo in zaščito človekovih pravic (prav tam).

Kot ugotavlja Rich (2017, str. 27), je bil prvi val demokratizacije pretežno evropski fenomen zaradi pozicije držav, v katerih zaznamo demokratizacijo, hkrati pa so prostor, kot sta bili Amerika in Oceanija naseljevali pretežno evropski priseljenci, edina izjema je bila Japonska, kjer je prišlo do eksperimentacije Taishōjeve demokracije, ki je temeljila na evropski ideji. Vendar pa demokracije v prvem valu ne moremo percipirati kot nekaj samoumevnega, saj je bilo zaradi fascinacije nad fašizmom skupno število demokratičnih režimov manjše od dvanajst, kar je bil odraz predvsem slabe gospodarske rasti ter inkluzivnosti socialnih politik. Drugi val demokratizacije naj bi po Huntingtonovi interpretaciji izhajal iz konteksta dekolonizacije, vendar tu sam stori napako, saj učinek zamenja z vzrokom. Impulzi zgodovine so namreč vojne in revolucije, tako da moramo misliti vzrok za začetek drugega vala skozi zmago zavezniških sil v drugi svetovni vojni, saj šele v tem momentu pride do artikulacije poraza nad kolonializmom in fašizmom, čeprav se je ideologija slednjega širila še naprej, kot na primer v državah Španije, Grčije in Portugalske. Tretji val demokratizacije Huntington zazna v sedemdesetih letih, vendar se ta nadaljuje še v devetdeseta leta, ko se je končala hladna vojna. Kljub temu da je bila Huntingtonova analogija valov generalno sprejeta, mnogi dvomijo v njegovo identifikacijo točno treh valov demokratizacije. Na prvem mestu se kritika nanaša na njegovo definicijo demokracije, kjer parafrazira Dahlovo klasično definicijo demokracije skozi koncepcijo Poliarhije, ki se fokusira predvsem na koncepte kontestacije in participacije.

Huntington razume demokracijo, ki inkorporira: odprte, svobodne in poštene volitve, limitiranje politične moči, institucionalizacijo in stabilnost ter volilno tekmovanje in razširjeno volilno participacijo (Huntington, 1991, str. 7–13, v Gates, Hegre, Jones in Strand, 2007, str. 2)¹⁹. Po drugi strani pa se Huntington pri vprašanju, ali demokracijo obravnavati kot dihotomno ali kontinuirano spremenljivko (Huntington, 1991, str. 11, v prav tam), odloča za uporabo dihotomne klasifikacije. Avtorica Doorenspleet (2000, str. 384–406, v Gates, Hegre, Jones in Strand, 2007, str. 2)²⁰ kritično povzema Huntingtonovo operacionalizacijo demokracije, kjer trdi, da ta ne inkorporira dimenzije inkluzivnosti in hkrati predlaga razširitev, ki bi izhajala iz kapacitet participacije. Gre za termin minimalne demokracije, ki je dihotomen, saj ponuja dva koncepta, in sicer participacijo in konkurenčnost. V demokratični državi mora imeti pravico do participacije vsaj 80 odstotkov vseh prebivalcev, hkrati pa se morajo izpolniti kriteriji politične konkurenčnosti. Ta predpogoj je bolj strikten od Huntingtonove percepcije, kar v praksi pomeni, da lahko v zgodnjih obdobjih manj držav označimo za demokratične.

Przeworski, Alvarez, Cheibub in Limongi (2000, str. 36–50, v Gates, Hegre, Jones in Strand, 2007, str. 2–3)²¹ izpostavljajo dihotomno definicijo demokracije, kjer morajo biti voditelji izvoljeni na vsaj delno konkurenčnih večstrankarskih volitvah. Tudi ta definicija je dihotomna, a je hkrati bolj minimalistična kot Huntingtonova, kar pomeni, da je meja za pridobitev statusa demokracije bistveno nižja kot pri Huntingtonu, s čimer pride do kategoriziranja večjega števila držav, ki se jih percipira za demokratične, kot jih označi Huntington. Naslednja problematika je, da je Huntington za klasificiranje valov uporabljal dimenzijo, ki je bazirala na odstotku držav, ki so bile takrat že demokratične, kar je rezultiralo, v tem da se je število držav v mednarodni skupnosti povečalo v obdobju Huntingtonove analize (Gates in drugi, 2007, str. 3). Kot ugotavljajo Przeworski in drugi, se je število tranzicij med demokracijami v letih med 1950 in 1990 zgodilo pretežno v Latinski Ameriki, hkrati pa za to obdobje zaznavajo tudi politično stabilnost. Fokusiranje zgolj na tranzicije in ne na frakcije demokracij avtorjem ne omogoči uvida v jasne strukture valov, saj menijo, da so se tranzicije zgodile v letih med 1950 in 1990 z monotonim povečanjem demokracij v tem obdobju. Vendar, kot pravijo Gates in drugi (prav tam), uporabljajo Przeworski in ostali »zelo ozko definicijo demokracije s podobno močnim

¹⁹ Huntington, S. P. (1991). *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press.

²⁰ Doorenspleet, R. (2000). Reassessing the Three Waves of Democratization. *World Politics*, 52, 384–406.

²¹ Przeworski, A., Alvarez, M. E., Cheibub, J. A. in Limongi, F. (2000). *Democracy and Development: Political Institutions and Well-Being in the World, 1950–1990*. New York: Cambridge University Press.

pragom za spremembo režima«. Doorenspleet (2000, str. 400, v Gates, Hegre, Jones in Strand, 2007, str. 3–4) se fokusira na tranzicije z namenom odprave efekta diferenciacije števila observacij skozi časovno obdobje. Izhajajoč na tranzicije v relaciji do velikosti mednarodnega sistema detektira tri obdobja rasti, vendar ne zazna obratnega položaja. Omenja, da bi moralo biti nadaljnje raziskovanje previdno v komparaciji in eksplanaciji diferenciacije demokratičnih valov. Kot še pravi, bi bile prihodnje študije, ki bi izvajale komparacijo reverzibilnih demokratičnih valov brezpredmetne, saj reverzibilnih valov ni. Doorenspleet ter Przeworski in drugi trdijo, da demokratičnih valov ni, gre le za Huntingtonovo napačno konceptualizacijo demokracije ter vpeljavo napačne metodologije. Na te trditve se skeptično odzovejo Gates in drugi (2007, str. 4), saj trdijo, da so predpostavljene zgolj na analizi, utemeljeni na dihotomni determinaciji demokracije, ki je preveč direktna, da bi omogočila adekvatne vrednotenje tranzicij, kar bi rezultiralo v rafinaciji konceptualizacije tranzicije demokracije v avtoritarnost. Binarizem distinkcij med demokracijo in nedemokracijo je problematiziran zaradi percepcije, kar pomeni, da pride do problematiziranja evalviranja tranzicij. Z dihotomno detekcijo demokracij tako lahko identificiramo samo eno vrsto tranzicije, in sicer prehod iz nedemokracije v demokracijo in obratno.

3.4 Problemi sodobne demokracije

R. Rich (2017, str. 86–88) postavlja vprašanje, zakaj je demokratizacija v Rusiji tako propadla. Rusija že dolgo ni več imperij, čeprav je bila to več kot tisoč let, a vendar hoče biti Vladimir Putin še vedno ruski car. Kolaps sovjetskega imperija tako ni rezultiral v deformaciji sistema države in njenega vodenja, čeprav razlog padca Sovjetske zveze lahko razumemo tudi v deprivaciji carskega stila vodenja. Ravno zato je Putin mnenja, da je konec Sovjetske zveze hkrati tudi geopolitična katastrofa, zato hoče imperij nazaj, toda imperije morajo voditi carji. Torej, zakaj *bigbang* demokratizacije v Rusiji ne moremo percipirati kot uspešne? Na prvem mestu zato, ker so zaradi demokratizacije največ pridobili oligarhi in avtokrati, ki sedaj vladajo Rusiji. Rich (2017, str. 88) se preizprašuje, ali je sestavina, ki manjka Rusiji, čas. »Morda bo Rusija sčasoma razvila civilno družbo, odprto družbo, strpnost do manjšin in odgovorno mednarodno ravnanje vsaj do drugih demokracij«. Koncept tranzicije je torej neustrezen v primeru Rusije, saj je potrebno napraviti še ogromno drugih korakov, preden se bo demokracija sploh pokazala na obzorju. Potrebno je torej storiti klasifikacijo ruskega statusa. To pomeni, ali Rusijo percipirati kot državo ali imperij, ali jo misliti kot osrednjo evropsko državo ali kot

odročno orientalsko avtokracijo²². Kot vidi Rich (2017, str. 88), se je »Rusija zlahka odpovedala utopičnemu komunizmu, vendar se trdno drži realističnega boljševisma – surove oblike kulturne večine, nestrpne do vseh drugih. Rusija se mora pogajati o poti iz boljševisma do precej bolj odprte družbe«. Vendar pa samo demokracije demonstrirajo kapacitete deliberacije in pogajanj o teh nacionalnih tranzicijah²³. Putina tako ni moč percipirati kot osebe, ki bo vodila revolucijo, kakršno Rusija in njena demokracija potrebujeta, saj si »želi nazaj sovjetski imperij, vendar brez neprijetnosti ideologije za oblikovanje politik. Toda brez utopične ideologije, ki bi navdihovala ljudi znotraj imperija in zunaj njega, kot je to delal komunizem v zgodnjih letih, mora Putin iskati druge utemeljitve za svojo vladavino« (prav tam). To se, kot ugotavljamo, manifestira v patriotizmu ali nadalje nacionalizmu ter kontroli nad mediji. Znotraj tega okvira se bomo v nadaljevanju inspirirali proti populizmu, manipulaciji ter mediatizaciji politike, saj skozi te koncepte razumemo krizo demokracije. Specifično mačistično formo nacionalizma, ki se referira na Putinovo osebnost in deluje v smislu prizadevanja motiviranja sentimentov ruske populacije, lahko zaznamo v iredentizmu, saj bo Putin le tako lahko zlepil nazaj imperij in le tako bo lahko prišlo do artikulacije in manifestacije imperializma.

Putinov nacionalizem se tako manifestira v vojaških grožnjah in akcijah, ki so njegova priljubljena taktika destabilizacije sosednjih držav pod krinko zaščite rusko govorečih posameznikov znotraj teh držav. Bistveno pri kontroli nad mediji je kontrola nad sporočilom, ki se artikulira skozi medije. Denar države ali oligarhije bi bil lahko Putinu v veliko pomoč pri kontroli nad elektronskimi in tiskanimi mediji, vendar ne smemo pozabiti ruske tradicije *samizdat*, tako da se je celotno dogajanje preselilo na internet, ki je posledica Putinovega obtoževanja ameriške CIE za destabilizacijo Rusije. »Rezultat tega je, da ima država moč blokirati katero koli spletno stran in katero koli družbeno omrežje. Ruski zakoni targetirajo na splošno mnenje in vsak bloger z več kot tri tisoč bralci se mora registrirati pri državi« (Rich, 2017, str. 88–90). Putin je torej postal vplivna figura, avtokratom je priskrbel model, kako ostati na oblasti, marginalizirati nasprotnike ter si prislužiti podpornike. Njegov vpliv je izziv za demokracijo in apologet avtoritarizma (prav tam). Vendar avtoritarizem ni edini izziv za

²² Poleg Rusije sta, kar se tiče demokracije, problematični tudi Turčija ter Kitajska. Turčija in Rusija, čeprav imata obe ljudske volitve, nimata značilnosti reprezentativne demokracije, ker je politična moč obeh v rokah izvršne oblasti kljub nedavni turški spremembi ustave z namenom, da bi imel več moči prav predsednik. Rusija pa ima, kljub temu da je še vedno carska, dejansko neomejene, a šibke in funkcionalno kozmetične demokratične institucije, podobno kot Kitajska, katere nacionalni ljudski kongres deluje kot teater, brez vsakršnega vpliva na izvršno oblast (Grayling, 2018, str. 7).

²³ O ruski demokratični reverzibilnosti ugotavlja tudi Fukuyama v delu *Origins of Political Order* (2011).

demokracijo (čeprav krizo demokracije razumemo tudi kot centralizacijo politične moči), saj se slednji vzpostavlja tudi v populizmu. Zahodne liberalno-demokratske družbe se že od devetdesetih let dalje soočajo z izgrajevanjem populističnih strank in gibanj. V zadnjih letih se demokracija poleg različnih razlogov za globoko krizo politične reprezentacije spopada še z vzponom populizma. Na novo so se elaborirala leva in desna populistična gibanja ter stranke, med njimi so nekateri prišli na oblast in vzpostavili avtokratske vlade, kot na primer na Madžarskem in Poljskem (Fitzi, Mackert in Turner, 2019, str. xv). Kot ugotavlja Mackert (2019, str. 1), za zahodne demokracije ni grožnje, ki bi jo lahko primerjali z vzponom desnega populizma²⁴. Pierre-Andre Taguieff (1995, str. 25, v Kaltwasser, 2019, str. 62)²⁵ pri definiranju populizma pravi:

Populizem je dimenzija političnega delovanja, dovzetna za sinkretizem z vsemi oblikami gibanj in vsemi vrstami vlad. Tako se enostrankarska diktatura lahko legitimira s populističnimi sredstvi, medtem ko liberalno-pluralistična demokracija ne izključuje možnosti, da bi populistični voditelj prevzel oblast z običajnimi postopki glasovanja. Naj bo razsežnost ali slog in ne ideologija ali oblika mobilizacije, populizem je tako elastičen in nedoločen, da odvrča vse poskuse stroge definicije.

Obenem pa C. Mudde artikulira bolj minimalistično definicijo populizma, a je ta zaradi svoje inkluzivnosti in specifičnosti veliko bolj primerna za naše nadaljnje raziskovanje. Pravi, da je populizem ozko centrična »ideologija, ki meni, da je družba na koncu ločena v dve homogeni in antagonistični skupini, 'čisti ljudje' v primerjavi s 'koruptivno elito', in ki trdi, da bi morala biti politika izraz *volonté générale* (splošne volje) ljudi« (Mudde, 2004, str. 543, v prav tam, str. 64). Trenutno pojavljanje populističnih gibanj moramo misliti skozi zapletene transformacije kapitalizma, ki izražajo globalne učinke. Razredne kontradikcije so kulminirale v eksplozivno kritičnem vrhu zahodne hemisfere predvsem zaradi rekonfiguracij post-industrializma. To se manifestira v redefiniranju in transfiguraciji razrednih odnosov vključno z ekspanzijo tako imenovanega presežka, ki trpi zaradi kronične brezposelnosti, te pa ne zaznavamo več samo pri delavskem razredu, temveč tudi v frustracijah srednjega rezreda. Večina tega se reflektira v neoliberalnih politikah in globalizirajoči se dinamiki korporativizma,

²⁴ Leta 2017 je francoska stranka Nacionalna fronta (FN) privabila veliko volincev na predsedniških volitvah v Franciji. Prav tako je prišlo do vzpostavitve radikalizacije Alternative für Deutschland (Afd) in formiranja desnosedinske vlade v Avstriji. Hkrati smo bili priča konsolidaciji avtokratskih režimov na območju Evropske unije, na Poljskem in v Grčiji. Vsem tem manifestacijam desnega populizma je skupna značilnost, da napadejo ali ogrozijo jedro elementov demokratičnih družb, se pravi delitve oblasti, zaščite manjšin ter vladavine prava (Fitzi in drugi, 2019, str. iii). Vendar pa vsega sodobnega populizma ne moremo percipirati samo kot antidemokratskega v svojem ekstremizmu, saj nekatera gibanja izražajo tudi ideje liberacije, kot na primer Syriza v Grčiji ali Podemos v Španiji (Kapferer in Theodossopoulos, 2019, str. 5).

²⁵ Taguieff, P. (1995). Political science confronts populism. *Telos*, 103, 9–44.

zaradi česar prihaja do osipa moči suverenih nacionalnih držav, kar rezultira v prevladi ekonomskega nad političnim (Kapferer in Theodossopoulos, 2019, str. 5). Artikulacija populizma se vzpostavlja na horizontu krize politične reprezentacije. To lahko »obravnavamo kot skupno za empirične manifestacije pojava, ki označuje bodisi politične sisteme, ki še niso bili povsem demokratični, bodisi parlamentarne demokracije, ki doživljajo pomembno krizo legitimnosti« (Fitzi, 2019, str. 52). Tipične komponente observacije krize legitimnosti navadno inkorporirajo državljane oziroma ljudi (ang. *the people*), ki interpretirajo ogroženost svoje materialnosti ali simbolnosti resursov v sedanjosti ali v bodoče, ali pa dojemajo disfunkcionalnost identifikacije realnega ali domnevnega stanja s strani voditeljev, kar pomeni, da je njihova moč le simbolična, kot na primer v času migrantske krize leta 2015. »Pomanjkljivosti predstavniških mehanizmov moramo obravnavati kot psihološki proces v vseh demokratičnih političnih sistemih, vendar znatno olajšajo vzpon populizma, ko politični podjetniki stopijo v svojo konfliktno dinamiko in polemično obravnavajo legitimno krizo vladajočega razreda« (Fitzi, 2019, str. 53). Politični podjetniki posedujejo močno kritično simbolnost, ki jo po navadi izražajo do politične reprezentacije z namenom, da bi jo lahko izkoristili izključno za svoje namene pridobivanja politične moči v najkrajšem možnem času. Njihova mentaliteta je podobna mentaliteti kockarjev, z namero, da bi njihovo vedenje dezorientiralo in zmedlo politične nasprotnike, ki so navajeni igrati politično igro po drugačnih pravilih.

Ključna retorika, ki jo po navadi generirajo, deluje v obliki nasilnih napadov na legitimno izvoljene politične predstavnike, da bi jih stigmatizirala kot nelegitimno oblastno elito, ki izkorišča družbo za svojo lastno korist. Ljudstvo pa percipirajo kot žrtve elit, povezano, nedolžno in pogumno skupino, ki za svojo trenutno situacijo ni odgovorna oziroma kriva sama in ki ne pozna notranje stratifikacije ter konfliktov. Politični podjetniki hočejo skozi populistično mobilizacijo, doseči lastno prezentacijo kot edini legitimni predstavniki homogenih ljudi, kar rezultira v redefiniciji koncepta ljudske suverenosti kot temeljne ideje moderne demokracije. Tako pride do vzpostavljanja slogana: spodobni ljudje so borijo proti pokvarjeni eliti ter hkrati redefiniranja koncepta ljudi. Gre torej za dve glavni idealno tipični komponenti populizma, vendar pa je redefiniranje koncepta ljudi vredno misliti kot »najnevarnejši vidik populistične mobilizacije, ker vodi do vse večje izključenosti družbenih skupin, ki se ne ujemajo s populistično definicijo 'ljudi'« (prav tam). Ali kot pravi P. Bourdieu v delu *La représentation politique. Éléments pour une théorie du champ politique* (1981), tovrstno populistično delovanje političnih podjetnikov rezultira v spodkopavanju akumulirane

moči že uveljavljenih političnih strank in ogrožanju legitimnih pravnih procedur, ki so kompetentni za alokacijo političnega kapitala znotraj liberalnih demokracij (prav tam). To lahko razberemo na primeru naslednjih predvolilnih kampanj, saj identificiramo implikacije elementov sodobnega populizma – fundamentalno protekcionistični narativ Brexit, Trumpove in Le Penove kampanje, kar vzpostavlja osnovni imperativ, ki implicira ekonomsko, kulturno in fizično protekcijo *ljudi* pred neoliberalizmom, odprtimi mejami ter kozmopolitansko kulturo, kar naj bi želele prav politične, gospodarske in kulturne elite nacionalne in evropske sfere. Kampanje so tako obljubliale, da bodo branile in revitalizirale nacionalno gospodarstvo, ki mu grozita divja globalizacija in prost pretok blaga, kapitala in delovne sile ter hkrati ohranili nacionalno, evropsko in krščansko kulturo ter identiteto pred destrukcijo ekspanzije evropske imigracije ter vzpostavili protekcijo javnega reda in varnosti tako pred endogenimi in eksogenimi faktorji kot tudi pred elito, ki naj bi bila preblaga do terorizma in kriminala zaradi politične korektnosti in pod vplivom deluzij multikulturalistične mitologije ter se premalo zavedala groženj radikalnega islama (Brubaker, 2019, str. 39).

Vormann in Lammert (2019, str. 6) se preizprašujeta, ali ni pomen demokracije ravno v pluralizmu mnenj, in ali torej evolviranje Trumpa in Brexita lahko razumemo kot dokaz, da demokracija pravzaprav deluje. Ne moremo torej govoriti o institucionalni krizi, saj je bil Trump izvoljen na povsem demokratičen način, nadzorni mehanizmi še vedno delujejo, prav tako averzija do njegovih absolutističnih izjav. Vzroki za krizo demokracije so torej »veliko globlji kot vzpon različnih demagogov, avtokratov in oligarhov. Ta zmagovita povorka populistov je simptom krize, ne pa njen vzrok«, saj jih lahko razumemo kot posledico neke globlje krize demokracije. Ne gre torej kriviti tistih, ki volijo antidemokratske politike in jih označiti kot preveč preprosto misleče, ker razumejo, kako je ideja prostega trga pravzaprav dobra za njih. Vormann in Lammert to vidita v politikah, ki se zadnja desetletja vse bolj oddaljujejo od širokih segmentov družbe, saj trdita, da jedro krize demokracije leži v *politikah brez alternativ* (T.I.N.A) (ang. *There Is No Alternative*) (prav tam, str. 7) ali drugače povedano, populistični so le izrastki globlje krize in ne njen vzrok, torej »korenine današnje krize ležijo v neuspelih obljubah neoliberalizma« (prav tam, str. 23), kar bomo prikazali v drugem sklopu magistrskega dela.

4 DEMOKRACIJA V KRIZI

4.1 Preludij v gospodarsko krizo

Gospodarska kriza, ki se je začela po propadu banke Lehman Brothers septembra leta 2008 je rezultirala v splošni paniki in politični zmedenosti. Politiki, bančniki in voditelji podjetij so se tako soočali z možnostjo katastrofe. Vlade so se po kolapsu investicijske banke Lehman Brothers spoprijemale s kaosom, saj trajajoča kriza ni zagotavljala momenta prevlade zdrave pameti, prav tako tudi čas ni bil primeren za kakršne koli izdihe. Namesto tega se je »kriza zavlekla, ne da bi globalno gospodarstvo pahnila čez rob pečine ali se v celoti umaknila z njega. Del problema je bil, da je bilo tako težko vedeti, kje je rob pečine« (Runciman, 2013, str. 263–265). Mednarodnega finančnega in gospodarskega kolapsa ne moremo primerjati s posledicami jedrske vojne – je vsekakor manj kataklizmičen, a je hkrati veliko bolj negotov. Posledice krize si je bilo težko predstavljati, saj ni bil nihče popolnoma prepričan, kakšne sploh so. Najverjetneje je grozila množična brezposelnost z vzporedno splošno stisko, morda zaprte banke, vendar si je bilo hujše predstavljati propad kapitalizma, kar bi morda rezultiralo v tem, da bi celoten sistem ponovno temeljil le na menjavi. Postavljalo se je vprašanje, ali bo prišlo do kompletnega zloma družbe, morda prevlade oboroženih skupin na ulicah. Podobe iz časa velike gospodarske krize so tako stalno prihajale v ospredje leta 2008, saj bi bilo to v zapletenem, globaliziranem svetu enaindvajsetega stoletja skrajno bizarno.

Vendar je bil, kot pravi Runciman, neimenovani teror nekaj hujšega (prav tam). Nihče znotraj te krize ni mogel dvomiti o impliciranosti demokracije. Runciman (2013, str. 265–266) pravi, da so bili kljub predpostavki, da so bili ključni akterji neizvoljeni (Henry Paulson, Ben Bernake, Timothy Geithner) omejeni z javnim mnenjem. Reševanje tako ni bilo mogoče brez podpore izvoljenih politikov, zaradi česar je moral Paulson pred Nancy Pelosi poklekniti, kar je pomenilo, da morajo biti volilci del rešitve. Jasno je bilo torej, da je bila demokracija del problema. Mnogo politikov tako zaradi strahu pred jezo volilcev ni moglo sprejemati drastičnih ukrepov, s katerimi bi preprečili katastrofo. Vendar pa je kriza izhajala ravno iz napak in napačnih preudarkov politikov ter uradnikov demokratičnega zahoda. To pomeni, da je bila to pravzaprav katastrofa, ki so jo povzročile demokracije same, kar implicira na unikatnost dotične krize, saj se je konstituirala iz uspeha demokracije, ne pa zaradi eksogenih groženj (prav tam).

Razlogov za začetek gospodarske krize je več. Allen in Carletti (2010, str. 2) ugotavljata, da zametke krize opazamo že, ko so Federal Reserve in druge centralne banke sprejemale politike nizkih obrestnih mer po propadu tehnološkega mehurčka, ki je kulminiral leta 2006, kar se je odražalo predvsem v zniževanju cen nepremičnin (Taylor, 2009, v Allen in Carletti, 2010, str. 2)²⁶. To orišejo avtorji Mayer, Pence in Sherlund (2008, v Allen in Carletti, 2010, str. 2–3)²⁷ ter Nadauld in Sherlund (2009, v Allen in Carletti, 2010, str. 2–3)²⁸ s procesom razvoja stanovanjskega trga pred krizo. Padec cen nepremičnin je tako rezultiral v znižanju cen sekuritiziranih hipotek, kar je vplivalo na mednarodne finančne trge. Medbančni trgi so avgusta leta 2007 doživeli pritiske, zato so morale centralne banke zagotoviti likvidnost, prav tako je prišlo do sprememb na zavarovalniškem trgu, saj so se povečevali odbitki, kar je pomenilo, da si je bilo težje sposojati nizko kakovostna zavarovanja. Federal Reserve in ostale centralne banke so tako morale sprejemati različne ukrepe, da bi zagotovile funkcioniranje trga denarja. Leta 2007 so cene hipotekarnih sekuritizacij še naprej padale, kar je rezultiralo predvsem v pritiskih na finančne institucije. Leto kasneje je prišlo še do reševanja Bear Stearnsa, ki se je združil z banko JP Morgan, pri čemer je to pomenilo tudi uporabo javnih sredstev.

Dogajanje v finančni in bančni sferi ni povzročalo ogromnih posledic za realno gospodarstvo, dokler ni septembra leta 2008 propadla banka Lehman Brothers in je tako prišlo do ponovnih ocen tveganja. Bankrot Lehman Brothers je rezultiral tudi v velikih izgubah drugih institucij, kar je pomenilo, da je stanje finančnega in bančnega sektorja postalo problematično, zaradi česar je po ponovni oceni tveganja privedlo do umikanja vlagateljev s trga in tako posledično slabše likvidnosti. Zato je leta 2009 prišlo do stagnacije tako ameriškega kot tudi mednarodnega gospodarstva, kar je pripeljalo predvsem do eskalacije brezposelnosti in splošne krize (Allen in Carletti, 2010, str. 3). Zaznamo torej, da je formacija ameriške hipotekarne sfere vodila do kasnejše gospodarske krize. Celotni proces kreditiranja generalno deluje v smislu, da banke pred odobritvijo kreditov, podrobno preverijo sposobnost vračanja denarja kreditojemalcev, saj bi se v nasprotnem primeru same soočale z izgubami. A banke so se poleg hipotekarnih kreditov začele ukvarjati še s sekuritizacijo hipotek (prav tam, str. 4).

²⁶ Taylor, J. (2009). The Financial Crisis and the Policy Responses: An Empirical Analysis of What Went Wrong. *Critical Review*, 21(2–3), 341–364. doi:10.1080/08913810902974865

²⁷ Mayer, C., Pence, K. in Sherlund, S. (2008). The Rise in Mortgage Defaults. *Journal of Economic Perspectives*, 23, 27–50. doi:10.1257/jep.23.1.27

²⁸ Nadauld, T. in Sherlund, S. (2009). The Role of the Securitization Process in the Expansion of Subprime Credit. *Finance and Economics Discussion Series*. doi:10.2139/ssrn.1410264

Gospodarska kriza se je začela, ko je počil nepremičninski mehurček v ZDA in tudi drugih državah, kar je rezultiralo v težavah na trgu sekuritizacije hipotek in realnem gospodarstvu, saj je bil mehurček ogromen in globalen. Povečevati se je začel predvsem zaradi politik Federal Reserve v letih 2003 in 2004, ko je le-ta z namenom, da bi se izognili recesiji po kolapsu tehnološkega mehurčka leta 2000 in terorističnih napadov enajstega septembra, znižal obrestne mere na 1 odstotek. Federal Reserve je tako skonstruiral ugodne pogoje za zadolževanje, kar je pomenilo, da so ljudje začeli kupovati nepremičnine, hkrati pa so k temu pripomogle tudi različne javne politike in davčne olajšave namenjene revnim, da bi ti lahko kupovali nepremičnine. Lažja dostopnost nepremičnin je tako kreirala povečanje povpraševanja po nepremičninah, kar je posledično pripeljalo do tega, da so se cene nepremičnin začele zviševati. Federal Reserve je leta 2004 začel zviševati obrestne mere, vendar so bili nakupni pogoji še vedno ugodni, zato se je nepremičninski mehurček še naprej povečeval. Poleg nizkih obrestnih mer pa so k povečevanju nepremičninskega mehurčka vplivala tudi svetovna neravnovesja, ki so artikularala zviševanje posojil v državah z ohlapno denarno politiko (Allen in Carletti, 2009, str. 6–8).

Zaradi azijske krize leta 1997 so se države, kot so Tajska, Južna Koreja in Indonezija soočale s težavami. Na primer v Južni Koreji so si banke in podjetja sposojala preveč denarja v tujih denarnih valutah, zato so se po pomoč obrnile na Mednarodni denarni sklad (IMF), ki je v zameno za denarno pomoč zahteval, da Južna Koreja zviša obrestne mere in zmanjša vladno potrošnjo, kar je ravno nasprotje tega, kar sta v času krize storili ZDA in Evropa. Razlog za to naj bi bila ameriška in evropska dominacija znotraj IMF-a, saj imajo azijske države tam manj moči, predvsem zaradi Brettonwoodskega sporazuma po koncu druge svetovne vojne, ko azijske države niso bile percipirane kot toliko pomembne znotraj svetovne ekonomije, kakor danes. Azijske države so tako dojele, da se bodo morale ekonomsko osamosvojiti, saj jim le tako v primeru krize ne bo potrebno za pomoč prositi IMF. Podobno je percipirala tudi Kitajska, ki sicer ni bila toliko prizadeta zaradi posledic azijske krize, vendar se je zavedala, da bi bilo za pomoč prositi IMF preveč tvegano. Začela je z akumuliranjem rezerv, predvsem zaradi tega, da se ne bi okrepila kitajska valuta in s tem zmanjšal izvoz. Akumulacija rezerv je temeljila na investicijah, predvsem v dolžniške instrumente, saj so pokupili veliko dolžniških vrednostih papirjev. Tako je velika ponudba v sferi dolgov pripomogla k znižanju kreditnih standardov in artikularala povpraševanje po nepremičninah. Ohlapna denarna politika in eskalacija dolžniških instrumentov, ki so se konstituirali zaradi mednarodne disharmonije, so tako rezultirali v etabliranju nepremičninskega mehurčka (prav tam, str. 8–11).

Po kolapsu nepremičninskega mehurčka je svetovno gospodarstvo počasi začelo stagnirati. Na celotno zadevo je vplivalo več faktorjev, vendar pa so bile krive tudi napačne ekonomske premise in odločitve ljudi, ki so menili, da bodo cene nepremičnin ostale visoke in še kontinuirano naraščale. Skupna stopnja varčevanja se je znižala na nič, kar je privedlo do zadolževanja financiranja potrošnje, hkrati pa so se povečali tudi finančni vzvodi podjetij in gospodinjestev. Po zmanjšanju vrednosti nepremičnin je prišlo do zvišanja stroškov ter zmanjšanja dobička, kar je reflektiralo v splošnem varčevanju za poplačevanje dolžniških obveznosti in koncentraciji premoženja ter obenem tudi zmanjšani porabi. Kontinuiran obstoj nepremičninskega mehurčka je evolviral v nejasnih vrednostih nepremičnin, šlo je torej za nestabilnost in nihanje cen, kar lahko zaznamo tudi na delniškem trgu, pri ceni sodčka nafte in podobno, zaradi tega pa je bila potrošnja otežena, saj so obstajale nejasnosti pri kratkoročnih in dolgoročnih investicijah. Zaradi nejasnosti glede dolgoročnih ekonomskih odločitev kot posledice negotovosti pri kratkoročnem in dolgoročnem nihanju cen je tako prišlo do ohlajanja svetovne ekonomije, kar je imelo posledice tako za podjetja kot tudi za potrošnike.

Prodaja potrošnega materiala kot tudi investicije se je tako v mnogih državah ustavila, ker pa je to predstavljalo velike proporcije uvoza in izvoza, je tako prišlo do kolapsiranja svetovne trgovine (Allen in Carletti, 2009, str. 11–12). Takratni moment pojasnjujeta tudi Black in Wray (2011, v Lauk, 2014, str. 138)²⁹:

Najelitnejši bankirji te države so ustvarili in zapakirali nezakonita in neprimerna posojila, ki so uničevala premoženje – in prihranke družin delavskega razreda – z izjemno hitrostjo, ki je še ni bilo v zgodovini belih ovratnikov. Ustvarili so najslabši mehurček v finančni zgodovini [in] ponavljali epidemije goljufij med elitnimi strokovnjaki, kreditnimi posredniki in posojilodajalci in bi (če bi bili prepuščeni sami sebi) povzročili drugo veliko depresijo... Ključna dejstva so, da je prišlo do množičnih goljufij s strani posojilodajalcev in formiranja goljufivih nezakonitih posojil po navodilih nadzornikov. Z izrazom 'množično' mislimo, da so posojilodajalci letno dajali na milijone goljufivih posojil in da so kreditni posredniki večino teh nezakonitih posojil spremenili v lažne vrednostne papirje. Ta nelegalna posojila in vrednostni papirji so nadzornike (in pokvarjene strokovnjake, ki so blagoslovili njihove goljufije) naredile bogate, prenapihnili mehurček, opustošili milijone posojilojemalcev iz delavskega razreda in lastnike nepremičnin srednjega razreda ter znatno prispevali k veliki recesiji – daleč najslabšem gospodarskem kolapsu od tridesetih let dvajsetega stoletja dalje.

Poleg negotovosti zaradi nihanja cen je na gospodarsko krizo vplivala tudi problematika finančnega sistema, to je bila predvsem interakcija realnega gospodarstva in finančnega sistema. Veliko institucij, ki jih je prizadel padec cen nepremičnin oziroma premoženja, je imelo hipoteke, ki so imele dolžniške obveznosti. Te so bile predvsem v investicijskih bankah

²⁹ Black, W. K. in Wray L. R. (2011, 25. maj). Foreclose on the Foreclosure Fraudsters, Part 1: Put Bank of America in Receivership. Dostopno prek https://www.huffpost.com/entry/foreclose-on-the-foreclos_b_772434

in strukturiranih investicijskih skladih, ki pa so bili financirani z odpravo kratkoročnega dolga. Tako po padcu cen posojilodajalci niso bili povsem prepričani, ali bodo svoj denar dobili nazaj. Anomalije so implicirale predvsem sekuritizirane hipoteke, vendar kasneje je prišlo do ekspanzije na drugih področjih finančnega sistema, zaradi česar so postale zaželenne predvsem kvalitetnejše sekuritizacije, ki jih je ponujala država, kar je rezultiralo v tem, da so investicijske banke kasneje evolvirale nove programe, ki so finančnim institucijam omogočali zamenjavo letih (Allen in Carletti, 2009, str. 12–13).

4.2 Demokracija v krizi 2.0

Finančno krizo lahko razumemo kot krizo demokracije³⁰. Vormann in Lammert (2019, str. 120) pravita, da »finančno krizo, ki je sama posledica slepe vere v trg, lahko obravnavamo kot sprožilno točko trenutne krize demokracije«. Finančna kriza je rezultirala v zaostrenih in skoraj nepremostljivih družbenih neenakostih, zaradi česar je »intelektualna in institucionalna kriza ameriškega individualiziranega tržnega gospodarstva postala oprijemljiv problem. Zdi se, da se ta težava trenutno razvija v dolgoročno krizo demokracije« (prav tam, str. 69). O tem, da aktualna kriza hegemonске paradigme kaže krizo politike *per se* smo že govorili, hkrati tudi ni več dvomov glede obstoja krize demokracije ter njene povezave tako z gospodarsko krizo kot tudi s krizo neoliberalizma, kar bomo še prikazali. Kot ugotavljata Isakhan in Slaughter (2014, str. 1), je v zadnjih letih ogromno poročanja o neuspehih demokratičnega vladanja in krizi demokracije, kar je tudi hkrati posledica globalne finančne krize, ki od leta 2008 dalje povzroča, da so številna najmočnejša svetovna gospodarstva in najmočnejše demokracije na robu propada. »Ko so vlade sprejele ukrepe za reševanje finančnega sektorja, so se mnogi spraševali o razmerju med predstavniško demokracijo in globalnim kapitalističnim sistemom prostega trga, skupaj z oblikami nacionalnega in globalnega vladanja, ki podpirajo ta gospodarski model« (prav tam). Sledilo je etabliranje različnih gibanj (Indignados v Španiji, Syntagma Square protesti v Grčiji), najbolj relevantno med njimi, gibanje Occupy Wall Street, je poskušalo omajati moč finančnega sistema in stopnjo gospodarske neenakosti znotraj demokratičnih sistemov. V evropskem prostoru pa proteste proti varčevalnim politikam (ang. *austerity politics*) razumemo kot implikacijo nezadovoljstva vmešavanja Evropske unije v notranjo politiko, kar se je manifestiralo predvsem v Grčiji in na Portugalskem, kjer je prišlo

³⁰ S tem se strinja tudi R. Pitty (2014, str. 125), ki pravi da je gospodarska kriza tudi politična kriza in predvsem kriza demokracije.

do reševanja posledic gospodarske krize z vpletanjem EU in IMF-a (prav tam). Zaznamo torej paradigmo zaupanja v politiko in politične institucije, kar evolvirata po začetku gospodarske krize, vendar pa konceptualizacija upada političnega zaupanja involvira predvsem v evropskem prostoru, tj. v državah, ki jih je gospodarska kriza najhuje prizadela, se pravi Grčiji in Španiji (Armingeon in Guthmann, 2014, v Van der Meer, 2017, str. 10)³¹. Vendar pa, kot ugotavlja Van der Meer (2017, str. 2–10), posledic gospodarske krize ne moremo misliti le skozi konstringiranje zaupanja v politične institucije, temveč tudi kot znižanje splošnega zadovoljstva s funkcioniranjem demokracije. Kriza političnega zaupanja tako signalizira proti krizi predstavnške demokracije. Zaupanje v politiko lahko razumemo kot integralno za funkcioniranje demokracije, kar pomeni, da ima nizko in upadajoče zaupanje resne posledice za kvaliteto in stabilnost predstavnške demokracije skupaj z njenimi institucijami in akterji. R. Dalton (2004, str. 157, v Van der Meer, 2017, str. 2)³² glede trendov naraščanja nezaupanja v politiko pravi, da eksistirajo »upravičeni razlogi za skrb, da bi takšni trendi lahko erodirali vitalnost demokracije ali sčasoma spodkopali sam demokratični proces. Čeprav se zdi, da so politični analitiki, ki vzbujajo takšno zaskrbljenost, zgodovino demokracij determinirali, še preden so bile opravljene raziskave javnega mnenja, ki bi nudile dokaze«.

Kriza političnega zaupanja bi tako lahko evolvirala v krizo predstavnške demokracije, pri čemer bi lahko prišlo do spodkopavanja stabilnosti samega sistema, hkrati pa bi to lahko signaliziralo k imperativu za transformacijo demokratičnih institucij ter procedur. To lahko zaznamo predvsem pri demokratičnih tranzicijah v času demokratizacije, saj je javno zaupanje relevantno za demokratično legitimnost. Znotraj (evropske) gospodarske krize se tako vzpostavlja moment politične krize ter krize vodenja, vprašanje obstoja evropske monetarne unije in implementacije varčevalnih politik v Grčiji, Italiji ter na Irskem in Portugalskem. Vpliv gospodarske stagnacije je težko »analitično ločiti od poznejšega političnega odziva. Kljub temu upad političnega zaupanja po nastopu velike recesije statistično pojasnjuje upad treh makroekonomskih kazalnikov (rasti, stopnje brezposelnosti in v manjši meri inflacije)« (Van Erkel in Van der Meer, 2015, v Van der Meer, 2017, str. 10)³³.

³¹ Armingeon, K. in Guthmann, K. (2014). Democracy in crisis: The declining support for national democracy in European countries, 2007–2011. *European Journal of Political Research*, 53(3), 423–442. doi:10.1111/1475-6765.12046

³² Dalton, R. J. (2004). *Democratic Challenges, Democratic Choices: The Erosion of Political Support in Advanced Industrial Democracies*. Oxford: Oxford University Press.

³³ Van Erkel, P. F. A. in Van der Meer, T. W. G. (2015). Macroeconomic performance, political trust, and the Great Recession: A multilevel analysis of effects of within-country fluctuations in macroeconomic performance

V tem momentu se kaže nujnost konceptualizacije korelacije demokracije in neoliberalizma ter obenem proučitve njunega razmerja, hkrati pa se vzpostavlja še vprašanje depolitizacije politike skozi relacije politike in demokracije, kar koncipiramo skozi kritiko neoliberalizma. Vprašanje razmerja demokracije in tržnega gospodarstva osnujejo številni teoretiki, to se vzpostavlja predvsem z gledišča neomarksizma, saj depolitizacija politike izhaja prav iz relacije neoliberalizma in demokracije (Toplišek, 2019, str. 5). Crouch pravi, da mora obstajati ekvilibrij med liberalizmom (spoštovanje pluralnosti mnenj in interesov, svoboda izražanja in medijev in pravica do združevanja ipd.) ter zdravo demokracijo (dobro delujočo volilno demokracijo, državnim financiranjem strank in dostopom do medijev). Vendar skozi konceptualizacijo post-demokracije vidi sedanji moment politike kot strogo nadzorovan spektakel, saj se ravnotežje nesorazmerno nagiba v korist velikim korporativnim interesom, zaradi česar imajo državljani manj možnosti za demokratično kontrolo ter hkrati manj vpliva na artikulacijo javnih zadev (Crouch, 2004, str. 4, v Toplišek, 2019, str. 5)³⁴.

Cilj je torej v izgrajevanju popolnega balansiranja med demokracijo in liberalizmom, kar razberemo skozi Crouchevo toleranco kompatibilnosti slednjega, kar se razlikuje od teorije avtorice C. Mouffe (2000), saj slednja izpostavlja paradoksalnost karakterja tenzij med demokracijo in liberalizmom, kjer je relacija med njima neuravnotežena. Konstruktivnost institucionalne razmejčitve Mouffejeva razvije v agonističnem modelu demokracije. W. Brown v delu *Undoing the Demos* (2015) prikaže ekonomizacijo in marketizacijo neoliberalizma znotraj zasebnega in družbenega, vendar pa zanemari »vlogo liberalne demokracije pri podpiranju procesa neoliberalizacije« (Toplišek, 2019, str. 5–6). V delih Croucha, Mouffove in Brownove tako zaznamo prostor političnega in ekonomskega, kjer artikulacije separatizacije obeh segmentov poskušajo najti harmoničnost med slednjima, hkrati pa se liberalna demokracija vzpostavlja kot žrtev neoliberalizacije ter kot »ideološko in strukturno neodvisna od ekonomskih procesov« (prav tam). Relacijo demokracije in ekonomije lahko mislimo tudi skozi marksistični diskurz avtonomnosti države v kapitalističnem sistemu, saj slednji omogoča dialektično eksplanacijo, izhajajoč iz zgodovinske perspektive, hkrati pa omogoča odmik od pluralističnega vidika liberalne demokracije ter pomik h konstituiranju analitičnih vprašanj: ali lahko izvedemo kritično vrednotenje neoliberalizma, brez da bi mislili tudi kapitalistična sredstva produkcije ter vprašanje vloge liberalne demokracije pri vzpostavljanju neoliberalizma

on political trust in 15 EU countries, 1999–2011. *European Journal of Political Research*, 55(1), 177–197. doi: 10.1111/1475-6765.12115

³⁴ Crouch, C. (2004). *Post-democracy*. Cambridge: Polity Press.

kot dominantne hegemonije v modernih družbah zahodnega sveta. Diskurz o avtonomnosti države v kapitalizmu v sedemdesetih letih razvijeta tudi Miliband in Poulantzas, saj je njuna debata involvirala rivalnost interpretacij Marxa in Engelsa, ki sta jih osnovala v delu *Komunistični manifest* (1848). Debata je tako omogočala odmik od ekonomizma klasične marksistične interpretacije, saj je dojemala sfero političnega kot reflektivnost ekonomskega, hkrati pa se je pojavila kritika Milibandove instrumentalistične teorije države ter voluntaristične teorije razrednega boja, na drugi strani pa determinizma in abstraktnosti Poulantzasa (Clarke, 1991, 17–18; Wood, 1995, str. 56). Miliband tako percipira relativnost avtonomnosti države znotraj kapitalizma, medtem ko Poulantzas trdi, da kljub slednjemu država funkcionira na način, da zagotavlja optimalnost kapitalizma (Toplišek, 2019, str. 6). A avtorica Wood (1995), pri tem pravi, da liberalne demokracije ne gre misliti kot imaginarnost v rokah vladajočih slojev, temveč gre za »rezultat dolgotrajnega razrednega boja, ki si je v procesu demokratizacije uspel pridobiti pridobiti pomembne koristi in nove institucionalne načine organiziranja«. Vendar pa je v marksističnem aspektu kljub reevalvaciji relacije politike in ekonomije še vedno poudarek na tezi avtodestruktivnosti kapitalizma kot posledice notranjih kontradikcij. Tako teleološka koncepcija kapitala kot transhistorične sile in centralizacija delavskega razreda pri vzpostavitvi radikalnosti političnega, kar ugotavlja Toplišek ni relevantna za kontinuiran odpor proti neoliberalizmu ali njegovi kritiki, če izpostavimo imperativ gospodarske krize, saj se skozi slednjo demonstrira persistentnost obstoja kapitalizma in s tem vzpostavitev antiteze teleološke predikcije konca kapitalizma (Toplišek, 2019, str. 7).

Za radikalizacijo izzivov kapitalizma se je potrebno fokusirati na postmarksistične koncepte, saj bi takšen pristop omogočal, kot pravi Toplišek (prav tam), distinkcijo pojma upora in razreda ter tako zagotavljal filozofsko reevalvacijo upora glede na »obstoječe politične institucije, hkrati pa politično in ekonomsko razumevanje relacije liberalne demokracije in neoliberalizma«. To bi rezultiralo v kristalizaciji dejanske funkcije institucij in političnih idej pri transformaciji države v odnosu s tržnim gospodarstvom v neoliberalistični formaciji, hkrati pa bi se tako vzpostavila analitičnost avtonomnosti politike in ideologije glede na kapitalistično produkcijo in s tem priznanje možnosti transformacije kapitalizma znotraj kapitalistične družbe. Tako je potrebno evolvirati konstrukcijo instrumentarija politične ekonomije, kar bo vzpostavilo strukturne in zgodovinske imperitive za depolitizacijo modernih demokratičnih politik in ponudilo eksplanacijo povečanja nekompetentnosti zahodnih liberalnih demokracij pri reagiranju demokratičnih zahtev s strani ljudstva. To lahko mislimo skozi Foucaultovo genealogijo liberalizma in kritičnost analize dinamike liberalizma in demokratičnega napredka,

kot jo kreira Karl Polanyi. Percepcijo Foucaulteve genealogije liberalizma lahko razberemo v dveh njegovih delih, in sicer v *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978–1979* (2008) ter v *Security, Territory, Population, Lectures at the Collège de France, 1977–1978* (2009), kjer elaborira koncept vladanja (ang. *governmentality*). Njegov neologizem tako hibridizira besedi vlado (ang. *government*) ter politično racionalnost (ang. *political rationality*) oziroma, kot ugotavlja Brown (2008, str. 8, v Toplišek, 2019, str. 8)³⁵, Foucault tako strukturira »unikatno sodobno kombinacijo vladanja s strani institucij, znanj [in] disciplinskih praks«. Kombiniranje Foucaultove mikrofizike moči in makropolitichnosti države ter politične ekonomije tako vzpostavlja načine, kako bi se lahko odnosi moči brez reducibilnosti historično koncentrirali v formo države (Lemke, 2004, str. 41, v Toplišek, 2019, str. 8)³⁶. Zaradi kontrastnosti marksistične kritike politične ekonomije, ki se osredotoča na reproduciranje klasičnih ekonomskih separacij ekonomije in politike, lahko s Foucaultovo koncepcijo liberalizma skozi vladanje mislimo tudi teorijo Polanyijevega dvojnega gibanja in izključitve tržne dejavnosti iz njenega širšega družbenega konteksta, ki jo razvije v delu *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time* (2001)³⁷, saj se s tem generira institucionalni okvir povezovanja politike in ekonomije, »izpostavljen kot kontingent in produkt neksusa med partikularnostjo politične racionalnosti in tehnologije moči« (Toplišek, 2019, str. 8).

Neoliberalno vladanje z rekonfiguriranjem funkcije države znotraj naprednega kapitalizma skozi foucaultovsko-polanyijevisko politično ekonomijo elaborira prognozo modernih institucionalnih izzivov med liberalizacijo trga, hkrati pa se v tem momentu kažejo rekonfiguracije vloge države in načel vladnih racionalnosti radikalnih levih politik. V tem momentu se torej pojavlja vprašanje, ali so možne transformacije neoliberalizma zunaj etabliranih političnih struktur s strani družbenih gibanj in prefigurativnih politik, ali pa gre za imperativ vzpostavitve institucionalne forme radikalnih politik ter v nadaljevanju rekonceptualizacije radikalne politike (prav tam, str. 8–10).

³⁵ Brown, W. (2008). Power After Foucault. V J. S. Dryzek, B. Honig in A. Phillips (ur.), *The Oxford Handbook of Political Theory* (str. 65–84). Oxford: Oxford University Press.

³⁶ Lemke, T. (2002). Foucault, Governmentality, and Critique. *Rethinking Marxism*, 14(3), 31–47. doi: 10.1080/089356902101242288

³⁷ Polanyijeva teorija trdi, da je razvoj marketiziranih družb zadnjih dvesto let kreiral dvojno gibanje. Prvo gibanje je *laissez faire*, znotraj katerega različne skupine želijo ekspanzije obsega in vpliva samoregulativnih trgov. Drugo gibanje pa deluje v smislu protekcije izolacije tkiv družbenega življenja pred destrukcijo vplivov tržnih pritiskov. (Block, 2008).

A. Wolfe v delu *The Limits of Legitimacy: Political Contradictions of Contemporary Capitalism* (1977) zazna ujetost kapitalistične države med imperative demokratične legitimnosti in kapitalistične akumulacije. Dualnost imperativov simbolizira v liberalni demokraciji, ki jo razume inherentno kontradiktorno, pravi, da liberalizem postane ideologija in utemeljitev akumulacije, medtem ko »demokracija zagovarja pomembnost legitimnosti, neke vrste participacije ljudstva in enakosti rezultatov, poleg nagiba k neomarksistični percepciji se zoperstavlja pluralističnemu aspektu liberalne demokracije kot realizacije dobrega življenja in oponira teoriji demokracije kot konstrukt z namenom osrečitve množic (Wolfe, 1977, str. 6–9). Liberalno demokracijo tako razumemo skozi kontradiktornost liberalizma, ki depolitizira razredni boj, legitimizira akumulacijo kapitala in repolitizira demokracijo, kar rezultira v paralizaciji liberalno-kapitalistične države. Nujnost repolitizacije demokracije pa se lahko vpelje le skozi zunanost političnega sistema. Wolfe zazna pojavnost neoliberalnega napada na keynezijansko ekonomijo v sedemdesetih letih, ko se je javnost nagibala k nujnosti konstringiranja porabe zaradi recesije. Tako so se »depolitizirane birokracije liberalnih demokratičnih vlad, ki so performirale funkcijo soočanja z 'nerešljivimi tenzijami, ki so nekoč ležale v provinci celotne družbe', v času neoliberalizma počasi razstavljale in decentralizirale« (prav tam, str. 269–270; Toplišek, 2019, str. 26–28).

Kriza vladanja (ang. *governability crisis*) je izviralala iz nezmožnosti birokracije s soočanjem s tenzijami med akumulacijo kapitala in demokracijo. Šlo je predvsem za to, da večje kot bi bile tenzije med slednjima, bolj bi bila paralizirana depolitizirana demokracija, kar bi rezultiralo v večjem imperativu državne intervencije pri nadzorovanju le-tega. Trilateralna komisija je slednje identificirala v krizi vladanja, vendar ni uspela pri diagnosticiranju temeljnih politično-ekonomskih tendenc za erupcijo te krize, kar je pomenilo podvrženost državne administracije ideološki politizaciji, ki se je hkrati morala udeležiti še pri liberalizacijskih tendencah kontinuirane akumulacije kapitala. Poleg neoliberalne politizacije pa se je vzporedno artikuliral proces depolitizacije, ker liberalne vlade niso bile sposobne reševati skrbi skupnosti, ki pa je bila zaradi liberalizacijskih procesov še najbolj prizadeta. To je pomenilo kumulativno disfunkcionalnost liberalnih vlad, kar je reflektiralo v alienaciji slednjih pri vzpostavljanju etabliranega političnega procesa. Zaradi neoliberalne depolitizacije demokratičnega procesa so morale politične skupine izgrajevati alternativne načine, kako »izraziti svojo repolitizacijo« zunaj formalno formirane politične arene. Temelj intenzifikacije tenzij med demokratično legitimnostjo in kapitalistično akumulacijo torej identificiramo v naprednem kapitalizmu, obenem pa depolitizacija neoliberalne država rezultira v alienaciji volilcev v relaciji z

etabliranimi procesi politične participacije, ki se soočajo še z liberalizacijskimi tendencami ekspanzije trga in repolitizaciji družbenih gibanj, ki so se konstituirala onkraj formaliziranega političnega sistema. Navsezadnje se pojavlja vprašanje reševanja tenzij med demokracijo in liberalizmom z vzpostavljanjem institucionalizacije (Wolfe, 1977, str. 270–345; Toplišek, 2019, str. 28–29). Gospodarske krize leta 2008 ne moremo misliti le kot ekonomski pripetljaj. Kot pravi M. Goldmann (2014, str. 71), se morebiti zdi, da »je kriza porušila zaupanje večine prizadetih družb in zagotovila obilne dokaze o ranljivosti in upadanju moči zahodne hemisfere po stoletjih globalne prevlade«. Goldmann tako nakaže možnost izpodbijanja kredibilnosti demokracije, kot posebne forme vladanja, ki jo implicirajo zahodne družbe, obenem pa kredibilnost demokracije vidi v relaciji kapacitet demokratičnih sistemov glede na zmožnosti pri upravljanju doseganja socialne pravičnosti pri čemer se nanaša na Senovo teorijo demokracije. Pravi, da demokracija ni »sama sebi namen, ampak naj bi prinesla boljše rezultate, [...] povečala splošno blaginjo in vodila do pravične distribucije esencialnih resursov« (prav tam). Amartya Sen sklepa, da je superiornost performiranja demokratičnih držav, še posebej njihovih kapacitet za boljšo protekcijo pred katastrofami, moč misliti kot posledico zagotovitve deliberativnih načinov odločanja, kar oblikuje skozi koncept javnega sklepanja (ang. *public reasoning*), pri čemer gre za sposobnosti individua za njegovo zastopanje znotraj družbenega.

Sen to prikaže s koncem lakote v ruralnem prostoru Indije kot posledice destrukcije kolonialne dominancie obenem pa privede do sklepanja, da prosti mediji, prost pretok informacij in odgovorno vodstvo olajšajo artikulacijo javnega sklepanja in spodbujanja vlade k preventivnim ukrepom (Sen, 2009, str. 321–338, v Goldmann, 2014, str. 71)³⁸. Manko artikulacije slednjega gre zaznati kot posledico negativnih implikacij gospodarske krize. Empirična študija P. Lipsyja v *Democracy and the Financial Crisis* (2011) prikaže, da so demokracije bolj podvržene posledicam finančnih kriz, kakor avtokratski režimi, kar izhaja iz razumevanja demokracij, kot da podvržene neomejenemu zasledovanju posebnih interesov, kar vzpostavlja vidik demokracije in tržnega gospodarstva percipirana kot inkompatibilna antagonist. To hipotezo Goldmann zavrača, saj meni, da je na »podlagi razumevanja demokracije kot bistvenega pomena za javno sklepanje [...] koristno analizirati nekatere dejavnike, ki so prispevali k bančni krizi po izbruhu mehurčka stanovanjskega trga v ZDA leta 2007«, hkrati pa je mogoče veliko teh dejavnikov percipirati kot deficite javnega sklepanja. Tako se pokaže, da »demokracija ni *per se* inkompatibilna s finančno stabilnostjo, ampak da je krizo povzročilo

³⁸ Sen, A. K. (2009). *The Idea of Justice*. London: Lane.

pomanjkanje demokracije, razumljene kot institucije, in procesi, ki spodbujajo javno sklepanje« (Goldmann, 2014, str. 71–72). Sodobni avtorji generirajo teorije skozi vrednostni pluralizem sodobnih družb, hkrati pa se referirajo na idejo komunikativne racionalnosti (ang. *communicative rationality*): »četudi se člani družbe ne strinjajo glede mnogih vsebinskih vprašanj, bi morali sprejeti rezultate poštenega in inkluzivnega postopka odločanja, ki omogoča prosto izmenjavo mnenj« (prav tam, str. 72–73). J. Rawls v delih *Political Liberalism* (1993) in *The Idea of Public Reason Revisited* (1997) slednjo zagovarja ter hkrati artikulira idejo javnega razuma (ang. *public reason*), ki temelji na tem, da naj demokratični odločevalci ne delujejo v svojem interesu, temveč naj izvajanje javne oblasti deluje znotraj okvira razuma (zdrava pamet, znanstvena spoznanja), preko katerega pride do kreacije izidov, koristnih za vse, hkrati pa se mora podeliti pravica glasu tistim, ki se jih odločitve dotikajo. Habermas k temu pridoda, da je navkljub nestrinjanju zaradi pluralizacije aspektov pri organizaciji družbe in integraciji pogledov potrebno elaborirati vsakdanji jezik, ki bo omogočal komunikativno akcijo (Habermas, 1996, str. 1–3, v Goldmann, 2014, str. 73; prav tam)³⁹.

Habermas v delu *Theorie des kommunikativen Handelns* (1981) meni, da morajo »udeleženci tega načina komunikacije navesti javne razloge v rawlsijanovskem smislu, torej neegoistične, neidiosinkratične argumente moralne, etične ali pragmatične narave. V idealnem okolju, tj. v pogojih poštenega, iskrenega diskurza brez dominacije, bi morale odločitve, ki sledijo, biti razumno sprejemljive za vse, ker se strinjajo o diskurzivnem okviru«. Gre torej za družbeno konstituiranje institucionalnih okvirov deliberacije in fundamentalnosti participatornih pravic, ki se generirajo v ustavah liberalnih demokracij (Habermas, 1996, str. 169–430, v prav tam). Vendar pa so teorije Rawlsa, Habermasa ter drugih podobnih teoretikov problematične, kar ugotavlja tudi C. Jolls v delu *Behavioral Law and Economics* (2007), saj inkorporirajo multiplikacijo idealizacij, kar vzpostavlja antitezo realnosti, to pomeni da so vprašljive premise o racionalnosti individuov, hkrati pa se utemeljuje neegostične politične odločitve, kar eksplicira tudi behavioralistična ekonomija, skozi katero presumpcija o racionalnosti ne rezultira vedno v eksaktnosti. Pod vprašajem je tudi idealizacija modela parlamentarne reprezentacije, saj imajo volilci načeloma v praksi, le en glas za izražanje glede mnogih vprašanj, obenem pa se izpostavlja še globalna pravičnost, čeprav odločitve znotraj demokratičnih institucij niso vedno sprejemljive za vsakega posameznika (Sen, 2009, v prav tam, str. 67–91). Rektifikacijo teorij demokracije zgoraj omenjenih teoretikov – kot tudi

³⁹ Habermas, J. (1996). *Between Facts and Norms*. Cambridge: Polity Press.

komparativistov – ponudi Sen v delu *The Idea of Justice* (2009), v katerem izgraja koncept zmogljivosti (ang. *concept of capabilities*), saj šele ta omogoča posamezniku aktualizacijo njegovih ciljev skozi dejanskost, torej ne gre več samo za obstanek na ravni abstraktnosti oziroma teorije. Slednje se tako artikulira skozi aspekt svobode, kjer zmogljivosti pomenijo tudi *de facto* sposobnost izbire med različnimi cilji, kar pomeni, da bi »morali posamezniki izbirati med različnimi cilji, namesto da bi bili prisiljeni, da se odločijo za cilj, ki bi ga vseeno izbrali«, kar Sen opredeli kot procesni aspekt svobode. Koncept zmogljivost tako vzpostavlja sekvenco, ki se fokusira na idejo avtonomnosti individua. To se pravi, da je slednji segment, najbolj potencialna kritika komparativističnih pristopov, saj se vzpostavlja moment paternalizma, kjer se namesto sreče in blaginje v ospredje locira individualno avtonomijo, ki jo razumemo kot *a priori* (Sen, 2009, str. 151–299; Goldmann, 2014, str. 73–75). »Zmogljivosti je treba razumeti kot odprto teksturirane ukrepe za konsekvence, ki ne reprezentirajo nobene agregatne vrednosti, ki se nanašajo na družbo kot celoto ali specifično skupino, temveč so namenjene zagotavljanju individualne avtonomnosti«, hkrati pa gre za generiranje teorije o relaciji med demokracijo in dejanskimi trendi življenja individua (Goldmann, 2014, str. 75–76).

Kontrarnost Senove teoretizacije lahko mislimo skozi strukturni antagonizem demokracije in tržnega gospodarstva. Avtor W. Streeck (2011, str. 5–29, v prav tam, str. 77)⁴⁰ ilustrira, da je »demokracijski kapitalizem nemogoč, ker vodi v kontinuiran boj med interesnimi skupinami, ki se konča bodisi z nedemokracijskim tržnim gospodarstvom, ki služi interesom bogatih, bodisi z demokratično socialno državo, ki krši pravila tržnega gospodarstva«, hkrati pa se perspektiva nagiba v konstruiranje nedemokracijskega neoliberalizma, če to dojemamo zaradi politik fiskalne varčnosti in deregulacije, kar je v preteklosti rezultiralo v financijalizaciji življenjskega standarda delavskega razreda s pomočjo komercialnih kreditov, zaradi česar je prišlo do krize zasebnega in javnega dolga, ko so reševali državo (Hayek, 2003, str. 404, v prav tam)⁴¹. Gospodarsko krizo leta 2008 lahko torej mislimo skozi deficit javnega sklepanja kot enega izmed razlogov za nastanek le-te, hkrati pa velja, da vzrokov krize ne gre misliti kot konfliktnost nekompatibilnosti racionalnosti demokracije in tržnega gospodarstva, temveč kot pomanjkanje demokracije, tj. javnega sklepanja in deliberacije (Goldmann, 2014, str. 83). Kriza demokracije je hkrati tudi kriza vladanja in čeprav je njuno razmerje problematično, demokracija potrebuje

⁴⁰ Streeck, W. (2011). The Crises of Democratic Capitalism. *New Left Review*, 71, 5–29. Dostopno prek https://www.researchgate.net/publication/297466203_The_Crises_of_Democratic_Capitalism

⁴¹ Hayek, F. A. (2003). *Recht, Gesetz und Freiheit*. Tübingen: Mohr Siebeck.

vladanje, da bi se lahko soočala s sodobnimi problemi. To je še posebej relevantno v času kriz, ko prihaja do močne disrupcije v eksistiranju političnih, družbenih in ekonomskih sistemov. Esencialnega pomena je tudi proučevanje načinov, s katerimi je mogoče demokratizirati vladanje in ga izgrajevati v imperativu preprečevanja, obvladovanja in reševanja kriz, obenem pa ravno obdobje kriz demonstrira pripravljenost javne sfere, aktivistov, znanosti in političnih voditeljev, da izzovejo eksistirane strukture vladanja in s tem evolvirajo in promovirajo alternativnost form demokracije. Poleg pomena in narave vladanja gre tudi za artikuliranje vprašanja razmerja vladanja in predstavniške demokracije. »Vladanje, [...] se razume kot razpršitev in oblikovanje politike in oblasti od države«, lahko pa ga razumemo tudi kot temelj proti centralizaciji moči, ki se vzpostavlja kot platforma deliberacije in kritike vladajoče elite. Mnogokrat so načela predstavniške demokracije kompromitirana zaradi raznih mrež vladanja, ki informirajo, zasnujejo in izvajajo politiko v imenu države. Po definiciji *de facto* »delo vladanja ne spada v področje parlamentarnih institucij in izvršne oblasti (na primer lahko spada v zasebni sektor) in se zato konsekvrentno frekventno izogiba spoštovanju enakih standardov transparentnosti, legitimnosti in odgovornosti kot formalno predstavniške demokracije« (Isakhan in Slaughter, 2014, str. 253–255).

Hkrati pa gre pri vladanju tudi za prostor »močnih interesov in idej, ki vplivajo na državo, ne pa posebnih zakonov ali politik, ki jih državljani od države odkrito zahtevajo (čeprav je včasih oboje). Težava je v tem, da je takšen [...] vpliv običajno privilegiran nad dejanskimi željami in interesi državljanskega telesa, s katerim se v procesu odločanja morda niti ni treba posvetovati«. To lahko privede do strukturiranja tehnokratske vlade in predominantnosti specifičnih interesov, kar bi reflektiralo v destabilizaciji predstavniške demokracije, obenem pa v generiranju ali poslabšanju krize, saj se takšna »omrežja ne odzivajo na nenehne spreminjajoče se potrebe ljudi ter so neobčutljiva na peripetije v ekonomskem, družbenem in okoljskem prostoru, v katerem delujejo« (prav tam). Slednje lahko povežemo z gospodarsko krizo leta 2008, kjer je bilo pod vprašajem, kakšno moč ima mreža kvazi vladnih tehnokratov⁴², elit poslovne sfere, transnacionalnih akterjev ter multilateralnih institucij na generiranje finančnih politik in regulacij (Pinto, Macdonald in Marshall, 2011, v prav tam)⁴³. Gospodarska kriza je

⁴² Tu se referiramo predvsem na t.i. Trojko, katera ilustrira sodelovanje struktur Evropske komisije, Mednarodnega denarnega sklada in Evropske centralne banke, hkrati pa gre pri slednji za najbolj aplikabilno simboliko tehnokratskega vladanja. (Vormann in Lammert, 2019, str. 118–119).

⁴³ Pinto, S., Macdonald, T. in Marshall, S. (2011). Rethinking Global Market Governance: Crisis and Reinvention? *Politics & Society*, 39, 299–314. doi: 10.1177/0032329211415499

tako demonstrirala krizo neoliberalnega vladanja, »v smislu, da je bila kombinacija bistveno dereguliranega ameriškega finančnega sektorja, razuzdanega pohlepa in pomanjkanja demokratičnega razmišljanja ključna spodbuda za gospodarski kolaps«. Demokracija je bila tako postavljena na stran, v ospredje pa je prišla zaostritev vladanja – zamenjava demokratično izvoljenih voditeljev s tehnokrati, varčevanje od zgoraj navzdol in davkoplačevalsko reševanje finančnega sektorja. Tu se pojavi kontradiktornost, saj je »problematično uporabljati obstoječe mehanizme neoliberalnega upravljanja za reševanje kriz, ki jih povzročajo problemi, ki so značilni za te iste mehanizme«. Demokratiziranje vladanja je tako problematično za neoliberalizem in liberalno-demokratični model, znotraj katerega se vzpostavlja moderna predstavniška demokracija ter globalni kapitalizem, kar privede do konstruiranja še globlje krize, in sicer demokratizacije demokracije, pri kateri pride do preizpraševanja političnih institucij in praks, ki afirmirajo predstavniško demokracijo in centralizacije odločitvenih postopkov državljskega telesa. Marginalizacija državljskega telesa namreč vodi v družbene razkole, hkrati pa se demokracija zdi kot igra za elite, kjer večina tvori manjšino, mehanizmi vladanja pa delujejo kot sredstva za pospeševanje interesov nekaterih izbranih kar vodi v postdemokratičnost politične prakse, kot to vidi C. Crouch. Ko izvoljeni »sprejemajo odločitve po navodilih strokovnjakov in tehnokratov, ki jih izberejo, je kakršna koli trditev o demokraciji le nekaj drugega kot fasada, namenjena pomiritvi množic in zamegljevanju resničnih pozicij moči« (Isakhan in Slaughter, 2014, str. 255–262).

4.3 Problemi sodobne demokracije 2.0

Kriza demokracije je hkrati tudi kriza depolitizacije, saj velja, da so ideologija trga *politik tretje poti* (ang. *third way politics*) ter *politike brez alternativ* (ang. *There Is No Alternative*)⁴⁴ pripeljale do krize depolitizacije. Jedro krize demokracije inkorporira politiko brez alternativ. Slednja že štirideset let izgrajuje prostor trga višje od družbenih in političnih relacij, hkrati pa temelji na premisi učinkovitosti zasebnih akterjev kot posledice splošne blaginje javne sfere. Javne dobrine se percipira kot zapravljanje davkoplačevalskega denarja, obenem pa se državna

⁴⁴ Po padcu berlinskega zidu je bilo zaznati deprivacijo sistemskih alternativ. Ideologija socializma je začela počasi izgubljati svojo moč, zato je prišlo do konstituiranja pragmatičnega političnega konsenza, s katerim bi pridobili volilce centra družbe, obenem pa ni bilo več potrebno prepričevati volilcev socialnih politik, kako boljši je liberalni kapitalizem. Tako so se levsredinske stranke v ZDA in Evropi v svojih ekonomskih in socialnih programih repositionirale proti desni. Tretja pot je tako pomenila srednjestranski, nadstranski, postideološki pragmatizem ter ponujala alternativo. »Nadaljevanje tretje poti je pomenilo poskus dejansko ustvariti najboljšega od vseh možnih svetov: svet brez alternativ«.

intervencija bere kot neposrečeno vmešavanje. Tako se morata ekonomska in socialna politika, izhajajoč iz politike brez alternativ, prilagajati danostim globalizacije, hkrati pa je v »tem pogumnem novem svetu trgov [...] vsakdo odgovoren sam zase« (Vormann in Lammert, 2019, str. 7–140). Govorimo lahko torej o krizi politične prakse. Socialna mobilnost kot obljuba družbenega razvoja se tako kaže kot prva in najpomembnejša žrtev triumfata trga nad političnim in družbenim, pri čemer se pojavlja vprašanje odgovornosti izvoljenega predstavništva. Politiko poganjajo le interesi moči zasebnih akterjev, medtem ko se glas ostalih v družbi le redko sliši. Generira se občutek zapuščenosti in neresnosti – kar se bere kot »centralno konsekvenco politike brez alternativ, za katero sta kupna moč in rast postala mantra javne politike. Ta politika ustvarja zamere in jezo, ki je namenjena tistim na vrhu, ti pa vodijo k iskanju alternativ za vsako ceno, alternativ, ki očitno vključujejo tudi nedemokratične«. Pri krizi politične prakse gre bolj za konsekvence kanaliziranja političnega odločanja proti sferi maksimizacije privatne vrednosti.

Gre torej za razmerje politike brez alternativ in depolitizacije demokratičnih procesov. »Obstaja samo en dober in možen sklop politik, potrebujemo le prave strokovnjake, da to uresničimo«. Za nekatere družbene segmente je postalo tehokratsko vladanje nesprejemljivo. Bernie Sanders v ZDA, španski Podemos, Syriza v Grčiji so artikulacija izražanja krize demokracije, kar se reflektira kot razočaranje nad statusom quo. »Volilci in člani civilne družbe hrepenijo po novih politikah in politikah. Po njih hrepenijo, kar dokazuje vse pogostejša kriza v zadnjih letih, vztrajno in zdaj« (Vormann in Lammert, 2019, str. 8–9). Politike zahodne demokracije tako lahko morda mislimo skozi korozijo centrifugalnih sil trgov, obenem pa znotraj posameznih kontekstov prihaja do progresije emancipatornih politik, gre torej za grobe obrise alternativ politikam brez alternativ (prav tam, str. 9–10). Politike brez alternativ involvirajo paralele z liberalnim diskurzom, zaradi česar je potrebno krizo demokracije misliti skozi politično tradicijo liberalizma⁴⁵. Ker se slednji referira hkrati na politično filozofijo, ideologijo in politično prakso, lahko pride do konfuznosti pri sami definiciji. Mislimo ga torej kot »svetovni nazor, ki daje veliko prednost tržnemu mehanizmu kot sredstvu za preprečevanje centralizacije državne oblasti in zaščite pravic posameznikov« ter izhaja iz evropskega prostora osemnajstega stoletja, hkrati pa vsebuje dve komponenti, gre za politični ter ekonomski liberalizem. Zaradi ekonomske ideologije, ki se je razvila v sedemdesetih letih, tj. neoliberalizem, je prišlo do pomanjkanja ravnovesja med slednjima, kar je posledično rezultiralo v odmiku politike v

⁴⁵ Gl. dalje Chesney, M. (2018). *A Permanent Crisis: The Financial Oligarchy's Seizing of Power and the Failure of Democracy*. Cham: Palgrave Macmillan.

smislu, kot da ni alternativ. Govorimo lahko torej o ideološki krizi demokracije. Medtem ko gre pri političnemu liberalizmu za percepcijo trga kot mehanizma formacije svobodne in demokratične družbe in priznavanja relevantnosti vloge političnih akterjev, pa ekonomski liberalizem vidi trg kot končni cilj. Kontrarno so torej za ekonomski liberalizem »zaželeni prosti trgi in pritiski proti državi sami po sebi – ostalo pa bo sledilo. Učinkovitost in produktivnost sta ključni besedi, ki se vedno znova ponavljata kot utemeljitev do točke, ko se zdi verjetno, da bi morale biti celotne družbe organizirane izključno v skladu z načeli gospodarskega trga«. Čeprav se paradigma, da drugih možnosti ni stalno izraža v ospredju, je potrebno demokracijo misliti tudi skozi politični liberalizem in reformne politike začetka dvajsetega stoletja – jasno je torej, da je potrebna harmonizacija politike v demokracijah z interesi prebivalstva ali trgi na drugi strani trgi, vendar pa jo lahko posebni interesi ogrozijo.

Sočasna ekonomska filozofija trga je ustvarjala absurdnost političnih idej liberalizma. »Primat demokracije je bil žrtvovan nemotenemu delovanju tržnih transakcij. Posledično bo treba politiko znova izumiti, da ji bo dala večji obseg in bo demokracijo ter nekatere pravice pojmovala kot nekaj drugega kot kolateralno škodo trgov, in sicer kot vrednote same po sebi«. Zasnovati je potrebno torej imanentno kritiko ekonomskega liberalizma ter apel vračanja in ne le retrospekcije nazaj k političnemu liberalizmu. Znotraj slednjega gre zaznati vsaj obstoj artikuliranih idealov, katerim lahko sledijo družbena gibanja, saj ti ideali predstavljajo sondirni svetilnik, kar je sufražetkam, borcem za državljanske pravice ter ostalim družbenim gibanjem omogočilo artikulacije njihovih lastnih ciljev kot način kritike diskrepance med retoriko političnega in prakse dejanskega. Zaradi tega velja demokracijo osmisлити kot iskanje konstantnega v polju enakosti in svobode in ne toliko kot končno aktualizacijo le-teh. »Takšen politični idealizem in politične vrednote so potrebni za obsodbo resničnosti« (prav tam, str. 10–13). Poleg tega pa je demokraciji potrebno ravnovesje ekonomskega, političnega in civilno-družbenega, v kolikor so tendence po demokraciji. Čeprav je vprašanje balansiranja polje realnih politik, se je na začetku potrebno defokusirati od tržnega diskurza. Če so torej, kot pravita Vormann in Lammert (2019, str. 13–14):

vsi politični cilji izraženi v ekonomskem jeziku – če, z drugimi besedami, politični uspeh merimo zgolj v smislu gospodarske rasti in stopnje brezposelnosti – potem je to trg, ne politični boj in razprave, ki odločajo, in uspehi prejšnjih protestov in preteklih emancipatornih gibanj se spremenijo v pirove zmage. Trg zakriva politične razprave; spremeni jih v tehnična vprašanja, ki se nanašajo le na učinkovitost in se ne ukvarjajo s tem, kaj v resnici povezuje družbo. [E]konomski liberalizem [je] v svoji neoliberalni različici požrl politični liberalizem skupaj z vsemi zahtevami po politični emancipaciji, ki jih je transformiral v vprašanja potrošnje in življenjskega sloga. Začetki današnje krize demokracije ležijo v samem liberalizmu.

Ekonomizacija, ki se vzpostavlja znotraj horizonta vseh družbenih aspektov zadnjih štiridesetih let, je rezultirala v eroziji demokracije, paralelno pa zaznamo ekspanzijo sfere marketizacije, ki ruši politične temelje evropskega in severnoameriškega družbenega konteksta. Tu se kreira resnična eksistenca krize demokracije. Pod idejo neoliberalizma tako zaznamo prepoved konsumpcijskih želja in identitarnega individualizma, obenem pa degradiranost socialnega – kar pomeni, da gre za krhek način organiziranja družbe, ki lahko deluje v času razcveta. Vzpostavljajo se torej vprašanja, kaj se zgodi v okoliščinah vse večje neenakosti in prostorske dispartnosti. Kdaj niti potrošniška sreča ni več zanesljiva zaradi personalne zadolženosti in stagnacije plače, kdaj so ljudje za težave pravzaprav odgovorni sami, medtem ko si elite istočasno polnijo žepe in se politične odločitve sprejemajo za zaprtimi vrati. Gre torej za paradoksalnost teoretičnega razmišljanja in nemoč navadnega državljana v relaciji s povečevanjem kompleksnosti v družbah in nerazumevanjem njenega delovanja, saj slednji izgublja na politični moči. »Jezni državljan je posledica te izgube moči in avtoritete, ki se je nekoč zdela kot individualna emancipacija«, paraliza posameznika pa postane bes množic (Vormann in Lammert, 2019, str. 14–41).

Gre torej za imperativ osnovanja transformacije preišljevanja politike, za novo razmišljanje oziroma diskurz, kar bi odprlo nov prostor, saj je potrebno veliko več kot le konsistentna identifikacija simptomov krize politike in demokracije. Gre torej za izgrajevanje koncepta, s katerim bi lahko rekonfigurirali demokratično konstelacijo in jo povezali z izzivi globalne integracije ekonomskega. Obenem je potrebno konstituirati politično subjektiviteto, s katero bi bila v prihodnje možna legitimnost političnega odločanja in kar bi povrnilo zaupanje v instrumentarij političnega odločanja, istočasno pa gre za relevanco navezovanja političnega prostora z gospodarskim kot imperativ redefiniranja možnosti distribucije in participacije. Kriza demokracije je torej kriza depolitizacije. »Neenakosti, ki so eskalirale kot rezultat privatizacije in deregulacije različnih dobrin, so politiko spremenile v stransko predstavo, ko gre z družbeni razvoj. Politiki nastopajo kot omogočevalci gospodarstva; njihova pripadnost politični stranki ni pomembna. Dokler družbeno lepilo drži, [...] dokler vsakdo čuti osebno priložnost za boljše početje, lahko tržni projekt liberalizacije in privatizacije vseh vidikov življenja uspe« (prav tam). V tem momentu je torej nujen premislek o neenakosti znotraj družbenega, saj nam bo to omogočilo vzpostavitev dodatnega diskurza reklasifikacije razlogov poglobljanja oziroma detekcije krize demokracije. Poleg kulturne krize individualizacije in družbene fragmentacije je zaradi gospodarske krize prišlo do transfiguracije neenakosti v meritokratski diskurz liberalizma, politična kriza tako postane osrčje krize demokracije, obenem pa privede do

rekonfiguracije ekonomskih neenakosti v politične neenakosti⁴⁶ (Vormann in Lammert, 2019, str. 83). Neenakost v demokraciji je vsekakor problematična, vprašanje pa je, ali je družbena neenakost nevarna za demokracijo. Identifikacijo eskalacije neenakosti zaznamo v obdobju po drugi svetovni vojni, ko se hkrati začne povečevati tudi splošna zaposlenost. V sodobnem kontekstu pa lahko zaznamo naraščanje neenakosti po krizi 2008. Ekonomist T. Piketty ugotavlja, da je v ZDA leta 1910 en odstotek prebivalstva z najvišjim dohodkom prejelo približno 18 % celotnih prejemkov. Leta 1970 je prišlo do delnega rebalansiranja, saj je 1 % najpremožnejših prejelo 8 % skupnih nadomestil, vendar pa je v letih po gospodarski krizi leta 2010 ponovno prišlo do dohodkovnih disparacij, saj je bilo stanje podobno kot pred stotimi leti (Piketty, 2014). A. Nasser v delu *Override Economy: American Capitalism and the Crisis of Democracy* (2018) trdi, da je »obdobje neoliberalnega finančnega kapitalizma vključevalo prerazporeditev dohodka, ki je značilno za naraščajočo neenakost, in pridobivanje dohodka iz industrije in dela, značilna za prevlado rentijerskega razreda« (Nasser, 2018, str. 210). F. Vandenbroucke (2019, str. 235) artikulira vprašanje, v kolikšni meri je za neenakost odgovorna globalizacija.

Preizprašuje se, ali smo pravzaprav obsojeni na nenehno naraščanje neenakosti, ker države blaginje oblegajo sile globalizacije in razglablja o tem, da se zaradi te pesimistične ideje v debatah zagotovo napajajo mantre o zmagovalcih in poražencih globalizacije. Pravi, da se enostavno preveč parafrazira ideje Branka Milanovića v delu *Global Inequality* (2016), čeprav gre pri njegovem delu za večplastnost analize in odprtost zaključka, pa njegovo delo koncentrira kompleksnost sklopa dogodkov v povezavi s tehnologijo, mednarodno odprtostjo, spremembami idej in razmerja moči v terminu globalizacija. Milanović slednjo amalgamacijo eksplicitno zagovarja z argumentiranjem, da »sta tehnološka sprememba in globalizacija 'zaviti ena okoli druge' in da je 'poskušati ločiti njihove individualne učinke zaman', medtem ko so spremembe politike 'endogene za globalizacijo'. Zato so tehnologija, odprtost in politika medsebojno odvisne in jih ni mogoče ločiti v nobenem smiselnem smislu« (Milanović, 2016, str. 110, v Vandenbroucke, 2019, str. 235)⁴⁷. Ne gre torej zanikati medsebojne soodvisnosti pri vzpostavitvi takšnih sprememb, vendar njihova integriranost v singularnost sile (globalizacije) lahko rezultira v nezadovoljstvu analitičnega in nekoristnosti političnega. S karakterizacijo vseh držav blaginje – kot oblegane zaradi sile globalizacije in zatrevanjem, da so spremembe

⁴⁶ Gl. dalje Dahl, R. A. (2006). *On Political Equality*. New Haven, London: Yale University Press.

⁴⁷ Milanović, B. *Global Inequality: A New Approach for the Age of Globalization*. Cambridge: Harvard University Press.

politike endogene za globalizacijo, bi bilo težko eksplicirati stopnje nacionalnih razlik ter trende neenakosti. Če bi trditev, da skupni trendi vplivajo na vse nacionalne države na horizontu globalizacije podprli, bi kot pravi Vandenbroucke (2019, str. 236), potrebovali »politike, ki identificirajo in se spopadajo s specifičnimi vprašanji, kot so trgovina in njen vpliv na distribucijo, finančna regulacija, tehnologija, migracije, davki in sistemi ugodnosti in kolektivna pogajanja« – v kolikor bi hoteli formirati praktične rešitve. Vandenbroucke globalizacije ne zanika, kot tudi ne škodljivih posledic odprtosti za distribucijo, vendar vidi kompleksnosti empiričnih študij pri ocenjevanju vplivov globalizacije z limitiranostjo pojasnjevalnih spremenljivk, saj je s slednjimi težko determinirati dovolj predpostavk (prav tam). Eskalacija neenakosti je vsekakor resen izziv za demokracijo, vendar pa ni mogoče z gotovostjo napovedati, kako bo disrupcija neenakosti še vplivala na demokracijo, saj gre pri tem za vprašanje krhkosti demokracije (Levin-Waldman, 2016). Nedvomno lahko neenakost vodi v splošno nezadovoljstvo z demokracijo in politiko ter hkrati povečuje nezaupanje v politični razred, kar bi lahko rezultiralo tudi v krizi legitimnosti in artikulaciji družbenih gibanj, ki bi zahtevala repolitizacijo, obenem pa tudi v porastu populizma.

5 TRILATERALNA KOMISIJA

5.1 Kreacija Trilateralne komisije

Trilateralno komisijo lahko razumemo kot »izraz premikov v prevladujočih idejah in morebiti praksah v ameriškem zunanjepolitičnem establišmentu⁴⁸« in do neke mere tudi njegovih analogijah drugod (Gill, 1990, str. 2), kar mislimo v kontekstu globalne politične ekonomije, hkrati pa se v našem raziskovanju osredotočimo še na predsedniško administracijo bivšega ameriškega predsednika Jamesa Earla Carterja Jr., in sicer prezentiramo vpliv Trilateralne komisije na konstituiranje njegove zmage na predsedniških volitvah. L. Shoup (1980, str. 199–200) ugotavlja, kako je majhna formacija vplivnih in premožnih posameznikov iz korporativnega višjega razreda generirala selektivnost predsedniškega procesa in pomagala Jimmyju Carterju, ki je bil član Trilateralne komisije, konstituirati politično moč ter hkrati zmagati na 39. ameriških predsedniških volitvah, hkrati pa uradniki njegove administracije postanejo še drugi relevantni člani komisije. Prominentnost vloge Trilateralne komisije v Carterjevi administraciji ugotavlja N. Chomsky v delu *Radical Priorities* (1981), kjer pojasnjuje, da so vse najvišje pozicije (predsednik, podpredsednik, ministri za zunanje zadeve, obrambo in finance) takratne vlade zasedali člani Trilateralne komisije, njen predsednik Zbigniew Brzezinski je bil svetovalec za nacionalno varnost, obenem pa je administracija involvirala še druge člane komisije (Chomsky, b. d.).

Analizo pomena Trilateralne komisije in podobnih ameriško sponzoriranih privatnih struktur mednarodnih odnosov prezentira S. Gill v delu *American Hegemony and the Trilateral Commission* (1990), kar lahko prepoznamo kot pokazatelje internacionalizacije civilne družbe, tj. transnacionalizacije države, obenem pa to mislimo skozi okvir fluidnosti globalne politične ekonomije, ki izgrajuje prostor interaktivnosti ter dinamike družbenih sil notranje in mednarodne dimenzionalnosti. Globalna politična ekonomija⁴⁹ tako inkorporira družbene sile

⁴⁸ Tucker in Watts (1973, str. 138) v parafraziranju Hodgsona pravita, da koncept establišmenta (ang. *establishment*) ni natančno definiran kot višji oziroma vladajoč razred, četudi involvira triumvirate mednarodnih bankirjev, odvetnikov in vodstev podjetij v New Yorku, vladnih uradnikov v Washingtonu ter bostonske in ostale Ivy League akademike. Gre za strukturo delovanja zunaj javnega foruma z akterji, ki jih povezuje podobna filozofija, hkrati pa je vplival na proces ameriške zunanje in obrambne politike.

⁴⁹ Pri globalni politični ekonomiji gre za integrirani holizem in analizo političnih in gospodarskih struktur ter procesov svetovne oziroma globalne sfere. »Izraz se uporablja prednostno pred izrazom 'mednarodna politična ekonomija', ki implicira, da so gospodarske interakcije med državami (in ne države *per se*) glavni fokus zunaj

terorizacij, perspektiv in ideologij različnih interesov, ki se vzpostavljajo v politično-ekonomski sferi, obenem pa služi kot ontologija za raziskovanje. Koncept trilateralizma lahko razjasnimo kot »projekt razvoja organske (ali razmeroma trajne) alianse med glavnimi kapitalističnimi državami s ciljem spodbujanja (ali ohranjanja) stabilne oblike svetovnega reda, ki je primeren za njihove prevladujoče interese. Natančneje razloženo, to involvira zavezanost k bolj ali manj liberalnemu mednarodnemu gospodarskemu redu (ang. *international economic order*)« (Gill, 1990, str. 1). Izvor kreiranja Trilateralne komisije lahko zaznamo v kontekstu oponiranja in kritik Nixonovih politik leta 1970. Širši kontekst implicira takratno zaskrbljenost Zahodnega in Japonskega establišmenta, da bi mednarodni sistem doletela kriza oziroma obdobje tranzicije, zaradi česar se je Nixonova in Kissingerjeva percepcija zdela zastarela in posledično nevarna za evolviranje liberalnega mednarodnega gospodarskega reda. Etabilirani krogi trilaterale so namreč percipirali fazo relativnega upadanja ameriške hegemonске moči, šlo je za eskalacijo depriviranosti skladnosti med sferama, kot pravi J. Miller v delu *The World of States* (1981) ekonomskega in političnega sveta. Ekonomski svet se je namreč soočal s povečanjem globalne integracije, medtem ko je šlo pri političnem svetu za persistentno fragmentacijo političnih odločitev na ravni nacionalne države (prav tam, str. 132–133).

Slednjega torej ne percipiramo le kot transformacijo globalne distribucije moči, ki bi rezultirala v fluidnosti političnih potencialov, temveč to lahko mislimo kot rekonfiguracijo odnosov znotraj svetovnega in političnega prostora. D. Calleo je v delu *The Imperious Economy* (1982) trdil, da je Nixonova administracija simbolizirala novo iteracijo ameriške gospodarske politike, ki je »bila v nasprotju s keyneziansko politiko večnega razcveta (eksemplificirana s proračunskim deficitom tudi v letih hitre ekonomske rasti)«, katera se je izvajala na primer v času Kennedyja in Johnsona. Njegovo doktrino tako lahko beremo kot reprezentacijo ameriškega umika pred globalizmom in potencialnost novega izolacionizma (prav tam, 134–137). Kritiko Nixonove politike je koncipiral tudi Kissingerjev akademski rival Zbigniew Brzezinski, saj je menil, da je ameriški unilateralizem nasprotoval trem segmentom, ki so izgrajevali povojni red, in sicer: pragmatičnosti, zaželjenosti in relevantnosti atlantskega sodelovanja za zahodno evropsko unitarnost liberalnemu mednarodnemu gospodarskemu sistemu, ki je izgrajeval politični prostor in prakticiral demokratične institucije, hkrati pa naj bi politika D tente zreducirala možnosti, da komunistične dr zave – še posebno Sovjetska zveza

domače ravni«, vendar gre pri konceptualizaciji slednjega za stvar debate konkurenčnih perspektiv (Gill, 1990, str. 243).

ne bi involvirale v tem sistemu (Brzezinski, 1974, str. 6, v Gill, 1990, str. 137)⁵⁰. Tedanje okoliščine so torej privedle do ukrepanja internacionalističnih sil. Trilateralno komisijo je tako konstruiral David Rockefeller leta 1972 na srečanju skupine Bilderberg⁵¹, formalno pa je bila ustanovljena leta 1973 (prav tam, str. 137–140). Rockefeller je posedoval unikatno mednarodno vplivnost in ga gre dojemati kot ključno figuro – v sedemdesetih letih je veljal za človeka z največjo močjo v ZDA, hkrati je poleg fundacije Ford prispeval tudi največ sredstev za ustanovitev komisije (Dye, 1979, str. 153–154; Gill, 1990, str. 140–141). Avtorica H. Sklar (1980, str. 2–8) interpretira percepcijo trilateralistov, pravi, da morajo:

ljudje, vlade in gospodarstva vseh držav služiti potrebam multinacionalnih bank in korporacij. [...] Kontrola nad gospodarskimi viri pomeni moč v sodobni politiki (seveda, dobri državljani naj bi verjeli kot jih učijo; namreč, da v zahodnih demokracijah obstaja politična enakost ne glede na stopnjo ekonomske neenakosti); in [...] voditelji kapitalističnih demokracij – sistemov, kjer ekonomski nadzor in profit, ter s tem politična moč – se morajo upirati proti resnično popularni demokraciji. [...] Trilateralizem je trenutni poskus vladajočih elit za obvladovanje odvisnosti in demokracije – doma in v tujini. Cilj komisije je 'zaščititi prakse in navade skupnega sodelovanja' med trilateralnimi regijami, da bi: promovirali zdravo (tj. obojestransko koristno in ne vzajemno suicidalno) konkurenco med kapitalističnimi silami; oblikovati skupno fronto proti tretjemu svetu in Sovjetski zvezi; 'renovirati' mednarodno politično ekonomijo za interese globalnega poslovanja in financ; narediti trilateralno demokracijo bolj 'vodljivo'.

Njen namen je torej generiranje trajnih zavezništev vladajočih razredov Severne Amerike, Zahodne Evrope in Japonske in zaščititi interese zahodnega kapitalizma v modernem eksplozivnem svetu, hkrati pa oblikovati javne politike in formirati okvir za mednarodno stabilnost. Trilateralizem se torej nanaša na doktrino svetovnega reda, ki jo je koncipirala komisija komisije (Dye, 1979, str. 153–154; Gill, 1990, str. 140–141). Kontekst kreiranja Trilateralne komisije, njen namen in njeni cilji nam bodo tako omogočali širši pogled dojemanja interesov komisije, ki se aplicirajo v mednarodnem političnem in družbenem prostoru.

⁵⁰ Brzezinski, Z. (1974). The Trilateral Relationship. *SAIS Review*, 18(4), 4–12. Dostopno prek <https://search.proquest.com/docview/1311680762?pq-origsite=gscholar&fromopenview=true>

⁵¹ Skupina Bilderberg in Trilateralna komisija sta velikokrat označeni kot konspirativni. V ZDA jima desni in populistično-nacionalistični kritiki dostikrat očitajo vladavino nevidne roke in nadvlade plutokratov, ki vlada zahodnemu svetu (Gill, 1990, str. 131). J. Frieden (1980, str. 69) na vprašanje, ali je Trilateralna komisija zarota, odgovarja, da: »nič bolj kot zarota zakonov kapitalizma, da se uveljavljajo. Trilateralna komisija je izvršni svetovalni odbor za transnacionalni finančni kapital«. Podobno se pripisuje tudi družini Rockefeller – Collier in Horowitz v delu *The Rockefellers* (1976) pravita, da je bila družina »Mellon in nekaj drugih ameriških družin [...] morda res bogatejša, toda med oblastno elito, ki se je raztezala od Wall Streeta do Washingtona, so bili Rockefellerji brez konkurence« (Collier in Horowitz, 1976, str. 484–485).

5.2 Paradigmatičnost trilateralizma

Prostor trilateralnih regij je zaobjemal največjo proporcijo svetovne trgovine in sproduciral dve tretjini celotne svetovne proizvodnje. Glavni interes Trilateralne komisije torej zaznamo v kontinuirani centralizaciji vladanja, financ in tehnologije (moči in nadzora) svetovnega gospodarstva, ki bi zaobjelo in kooptiralo tretji svet ter reintegriralo Sovjetsko zvezo, Vzhodno Evropo in Kitajsko (Sklar, 1980, str. 8). »Zgodovina kaže, da vsak učinkovit mednarodni sistem potrebuje skrbnika'. Danes [morajo], superekonomije – [...] Nemčija in Japonska – deliti skrbniško vlogo z Združenimi državami. Trilateralizem, forma 'kolektivnega vladanja' pod tutorstvom ZDA, je nujen odziv, če naj korporacijski kapitalizem zdrži in prosperira« (Bergsten, Berthoin in Mushakoji, 1976, v Sklar, 1980, str. 8)⁵². Trilateralizem je torej religija vladajočega mednarodnega razreda, kjer se vzpostavlja centralizacija globalnih korporacij, pri čemer njihovi lastniki in managerji celoten svet percipirajo kot svojo »tovarno, kmetijo, supermarket in igrišče«, medtem ko je interes Trilateralne komisije stabilizacija in racionalizacija svetovnega gospodarstva. Korporacije obvladujejo znatne proporce naravnih virov, monopolizirajo produkcijo osnovnih in esencialnih življenjskih komoditet – kot sta hrana in energija ter dominirajo pri raziskavah in razvoju novih tehnologij.

Nekateri predsedniki upravnih odborov, predsedniki, podpredsedniki, direktorji teh korporacij in bank so hkrati tudi člani Trilateralne komisije. Korporacije »temeljijo na diktatih svetovne gospodarske rasti in profitabilnosti«, njihovo glavno bogastvo pa izhaja iz koncepta mobilnosti. Profiti so torej glavno gonilo korporacij, ki se najbolje vzpostavljajo v davčnih oazah, tj. prostoru kjer so ubogljivi politiki, poceni delovna sila, nizki davki, krediti, malo vladnih in davčnih regulacij, malo konkurence in trajnostna politična stabilnost (prav tam, str. 8–18). Trilateralisti želijo, »da bi korporacije zasledovale 'resnično logiko svetovnega gospodarstva'. [...] Globalne korporacije so tako [...] najboljše sredstvo za uporabo svetovnih virov po kriteriju dobička: objektivni standard za učinkovitost« (Ball, 1967, str. 26, v Sklar, 1980, str. 18–19)⁵³. Kapitalistična ekonomija involvira razmerje med učinkovitostjo in enakostjo. Z vidika zasebnega profita gre razumeti, da pohlep motivira trud, kar pomeni da več truda evolvira več outputa. Več outputa bi torej pomenilo več za skupno dobro. Logika kapitalistične učinkovitosti je torej eden od načinov, zakaj pride do centralizacije in koncentracije moči in

⁵² Bergsten, C. F., Berthoin, G. in Mushakoji, K. (1976). *The Reform of International Institutions* (Trilateralna komisija: Triangle Paper, 11).

⁵³ Ball, G. (1967). *Cosmocorp: The Importance of Being Stateless*. *Columbia Journal World Business*, (2–6), 25–30.

bogastva, hkrati pa se znotraj tega konteksta kreira teorem, ki pomaga ohranjati neenakost, gre za enakost možnosti (zaradi česar ljudje verjamejo, da bodo imeli vsaj njihovi otroci možnost uspeti v kapitalistični družbi) ter aksiom v smislu, če nekdo ni uspešen, si je za to zagotovo kriv sam (blame the victim, not the system). Gre torej za vprašanje dihotomije med enakostjo in neenakostjo resursov in priložnosti. Neenakost v demokraciji smo sicer omenili v prejšnjem poglavju, vendar lahko to sedaj povežemo še z profitabilnostjo korporacij, kot pravi Sklar, je »[z]asebni dobiček [...] standard za sistem, ki se posmehuje demokraciji in nujnost represije, obsojanja ljudi na revščino in brezposelnost v ZDA in po vsem prostem (za korporativni dobiček) svetu (Sklar, 1980, str. 19). Trilateralna komisija je torej izgrajevala poti za filozofijo potrošništva in marketinga. Lahko bi rekli, da je »[k]onzumpcija [...] lokomotiva profita«. Marketing se kaže kot umetnost ponavljajočega oziroma nenehnega izpodrivanja in kreiranja novih potreb in je tako ključen za ekspanzijo konsumpcije, obenem pa se dojema kot sredstvo za obvladovanje družbenih sprememb. Vendar pa bistvo korporacij ni le v oglaševanju novih produktov, temveč gre za promocijo življenjskih slogov, ki bazirajo predvsem na potrošnji opaznosti. Korporacije tako načrtujejo entuziastično potrošnjo, ki bo zaobjemala tudi najcenejše blagovne produkte na ravni najnižjih dohodkov, obenem pa bo balzam za izkoriščanje na delovnem mestu in artikulacijo korporativnih ciljev, med drugim stabilnosti in profitabilnosti.

To rezultira v izgrajevanju enotnega svetovnega trga s pomočjo globalnega sistema množičnega komuniciranja, ki bo s pomočjo oglaševanja razpršil produkte, okuse in norme, elaborirane v trilateralnih regijah še v preostali svet (prav tam, str. 20). Gre torej za vzpostavljanje svetovne informacijske mreže, ki bo pomagala »razširiti obseg izobraževalno znanstvenega in gospodarsko tehnološkega sodelovanja med najnaprednejšimi industrijskimi državami«, pri katerih gre že zaznati transformacijo v postindustrializem, hkrati pa manifestacijo postnacionalne ere (Brzezinski, 1970, str. 299). Trilateralisti tako anticipirajo postnacionalno dobo, »v kateri se bodo družbene, ekonomske in politične vrednote, ki izvirajo iz trilateralnih regij, transformirale v univerzalne vrednote. Širjenje omrežij podobno mislečih državnih uradnikov, poslovnežev in tehnokratov – elitnih produktov zahodne edukacije – naj bi oblikovalo nacionalno in mednarodno politiko« (Bergsten in drugi, 1976, str. 6, v Sklar, 1980, str. 21). Gre za izgrajevanje tako imenovanega delnega funkcionalizma (ang. *piecemeal functionalism*), ki je del splošne globalne strategije za upravljanje medsebojne odvisnosti. Soodvisnost tako prepoznamo v kontekstu trgovanja z nujnim blagom – hrano in nafto, financ in tehnologije, komunikacij in transporta, ekologije, družbenih pričakovanj in v grožnjah

nuklearnega holokavsta in se bere kot relevantnost zaradi kompleksnosti sveta in multiplikacije težav, na katere naj človek ne bi bil pripravljen (Cooper, Kaiser in Kosaka, 1977, str. 1–32, v prav tam, str. 21)⁵⁴. Zato se je komisija »prostovoljno javila, da prevzame vodilno vlogo pri 'spopadanju s perečimi problemi in oblikovanjem nastajajočih razmer' z namenom znanstvenega upravljanja medsebojne odvisnosti, ki naj bi bila v skupnem interesu«. Tako je predlagala strategijo upravljanja soodvisnosti, katere upravljalca bi bila mednarodna elita podjetnikov, znanstvenikov in javnih uradnikov, ki bi delovala preko nacionalnih tradicij, saj bi bili njeni interesi funkcionalni in ne nacionalni (Brzezinski, 1970, str. 59). Strategija upravljanja soodvisnosti tako inkorporira tendence za garantiranje miru, upravljanje svetovnega gospodarstva, zadovoljevanje človekovih potreb in protekcijo človekovih pravic. Trilateralisti percipirajo, da težave v zvezi z ekonomijo ležijo v osrčju modernih politik, tako želijo konsolidirati svetovno ekonomijo, ki bi delovala po načelih transnacionalnega korporativnega kapitalizma: stabilnost oskrbe s surovinami, poceni delovna sila in predvsem ekspanzija trga za globalne korporacije, kar bi pomenilo ohranjanje razvoja tretjega sveta odvisnega od ekspanzije kapitalističnih ekonomij. Pojavlja se torej vprašanje novega mednarodnega gospodarskega reda in regulacije strukturnih neenakosti ter protekcije nacionalnih ekonomskih in političnih suverenosti na prostoru tretjega sveta. Čeprav si želi komisija reorientacije redistribucije globalnih virov, pa to »ne bi bil nič drugega kot stari red za trilateralni dobiček z nekaj cvetočimi pozitivnimi ukrepi za elite tretjega sveta in kakršnimi koli učinki 'kapljanja' (ang. *trickle down effects*), ki si jih lahko privoščijo rastoče svetovno gospodarstvo. Kot vedno bodo bogati v bogatih državah in revni v revnih državah postali bogatejši na račun revnih v vseh državah« (Sklar, 1980, str. 24–26). Trilateralisti glede zmanjšanja revščine pravijo, da nimajo »človeških virov za odpravo revščine v bližnji prihodnosti«, lahko pa k temu prispevajo na dolgi rok. To pomeni, da brez redistribucije trenutnega stanja bogastva in relokacije sredstev produkcije tega bogastva lakote in revščine ne gre eliminirati (prav tam).

5.3 Kriza demokracije

Trilateralisti na primer spodbujajo proces demokratizacije, kar je Carterjeva administracija dojemala kot liberalizacijo, gre za rekonfiguracijo diktatur v prozahodne podrejene limitirane kapitalistične demokracije, kar se lahko klasificira kot nova demokracija oziroma viabilna

⁵⁴ Cooper, R., Kaiser, K. in Kosaka, M. (1977). *Towards a Renovated International System* (Trilateralna komisija: Triangle Paper, 14).

demokracija. »Liberalizacija ni darilo mednarodnega vladajočega razreda. Gre za nujnost, ko se revolucionarni potencial prebivalstva povečuje pod nenehno represijo in revščino policijske države« (prav tam, str. 27–31). Fokus Trilateralne komisije tako ni le v upravljanju mednarodnih dogodkov, temveč gre tudi za determinacijo upravljanja severnoameriške, zahodnoevropske in japonske demokracije z namenom centralizacije njihovih družb potrebam globalnega kapitalizma. V obdobju pred elaboriranjem Poročila o vladanju demokracij so se vladajoče elite Združenih držav spopadale z militantnimi protesti delavstva, ameriških domorodcev, temnopoltih, žensk, revnih, študentov (Kent State in Jackson State), okoljevarstnikov in mnogih drugih. Protivojno gibanje je tako na primer travmatiziralo dvopartitni konsenz ameriške zunanje politike, ki je baziral na hladni vojni in suprematu ZDA. Generalno je šlo torej za vzpostavljanje bolj pravičnega in demokratičnega političnega, ekonomskega in družbenega sistema. Čas šestdesetih in sedemdesetih je torej izhodišče za trilateralno analiziranje. Huntington to ero označuje kot »dekado demokratičnega vzpona in ponovne uveljavitve demokratičnega egalitarizma«. Vendar se to lahko bere kot imperativ ponovne uveljavitve vladavine elit in desetletje politične apatije. Agenda trilateralne agende je tako involvirala: »zmanjšanje pričakovanj revnih in srednjega razreda, povečanje predsedniške avtoritete, krepitev kooperacije med vladami in gospodarstvi pri ekonomskem planiranju, strožjo samoregulacijo tiska in vladno previdnost, in umirjanje rednega dela« (prav tam, str. 35–37).

Truman je na primer vladal z relativno majhno kooperacijo odvetnikov in bankirjev z Wall Streeta, vendar to ni bilo več možno v poznih šestdesetih zaradi – kot pravijo Trilateralisti – erozije predsedniške avtoritete. V obdobju post Vietnama in post Watergata se je konstituirala reevalvacija vladnih ukrepov in morale, kjer so se tako politiki kot splošna javnost preizpraševali glede legitimnosti hierarhije, prisile, discipline, tajnosti in zavajanja, kar Huntington označuje kot »neizogibne lastnosti procesa vladanja«, hkrati pa je prišlo do decentralizacije kongresne moči in zmanjšanja strankarske pripadnosti predsedniški administraciji. Šlo je torej za spodkopavanje tradicionalnih form oblasti javnega in zasebnega, saj »ljudje niso več čutili enake prisile, da bi ubogali tiste, ki so jih prej percipirali za superiorne od sebe po letih, položaju, statusu, ekspertizah, karakterju ali talentu« (Crozier in drugi, 1975b, str. 75–98). Prav tako je med šestdesetimi in sedemdesetimi leti preveč ljudi preveč participiralo, saj so jim bile proti njihovi volji zavrnjene priložnosti, pozicije, nagrade in privilegiji. Vendar Trilateralisti pravijo, da več demokracije ni način reševanja teh vprašanj, hkrati pa ugotavljajo, da problemi vladanja v ZDA bazirajo ravno na presežku demokracije,

zaradi česar predlagajo večjo stopnjo zmernosti v demokraciji. Trilateralno poročilo o vladanju je tako z »iskrenostjo, ki je šokirala trilateraliste, ki so bolj vajeni 'simboličnega populizma', ki ga je Carter tako učinkovito uporabil v svoji kampanji, izrazilo skrivnost, da je učinkovita kapitalistična demokracija« – omejena oziroma limitirana demokracija. Krizo demokracije je nujno misliti tudi skozi ekonomske vidike, kar smo že večkrat prikazali, hkrati pa je korelacija (krize) demokracije in ekonomije bistvenega pomena za eksplikacijo našega magistrskega dela. Javnost je v šestdesetih tako rekoč izvajala pritisk na ameriško vlado – ki je bila percipirana kot ujetnica interesov velikih podjetij – z namenom povečanja javne porabe za socialno blaginjo in regulacije gospodarstva v korist splošne populacije. Zahteve za izboljšanje izobraževanja, socialne varnosti, splošne blaginje in zdravstvenega varstva so tako rezultirale v preobremenitvi (zahtev) za državno administracijo, ki je bila že tako preobremenjena z ogromnimi izdatki za vietnamsko vojno in globalne policijske sile, obenem pa še z davčnimi olajšavami za podjetja in premožne ter subvencijami in krediti. Vendar pa se vlada tem zahtevam zaradi tako visoke stopnje mobilizacije prebivalstva, prizadevanji za lobiranje v javnem interesu in naraščajočim poenotenjem javnih uslužbencev ni mogla odreči⁵⁵.

Prav tako se je zaradi zapravljanja sredstev za nadaljevanje vietnamske vojne, še dodatno povečala inflacija. Huntington se je na primer referiral na O'Connorjevo delo *The Fiscal Crisis of the State* (1973) in percipiral fiskalno krizo kapitalizma – vrzel med državnimi izdatki in prihodki – kot produkt demokratičnih politik. Gre torej za poenostavljenost in posploševanje trilateralne analize, ki meni, da »kapitalistično gospodarstvo lahko dobro deluje le, kadar se odziva na potrebe vladajočega razreda bankirjev, poslovnežev in njihove podporne skupine pravnikov, tehokratov in politično usmerjenih akademikov. Kapitalistično gospodarstvo ne more vzdržati pritiska demokratične participacije«. V tem momentu je potrebno elaborirati še povezavo z mediji, saj se ti identificirajo kot »najučinkovitejše sredstvo za doseganje 'src in misli' prebivalstva, gre torej za pojavljanje vprašanja simbioze med mediji in vladajočimi strukturami. Huntington je krivil medije, ki so poročali o dogajanju v vietnamski vojni in razkrili Pentagonske papirje, kar je po njegovem rezultiralo v kompromitaciji javnega zaupanja v vlado. Hkrati pa je parafriziral Walterja Cronkiteja, medtem ko je pravil, da je večina

⁵⁵ Vlada je tako imela v proračunu deficit, saj je zapravljala več, kot je lahko prejela z davki. Johnsonova administracija je raje kot dvignila davke in prenehala involvirati v vietnamski vojni, tiskala denar in povečevala proračunski primanjkljaj. Mestni in državni uradniki so izvajali sanacijska financiranja dolgov. Obnova mest je bila percipirana kot »odstranjevanje« mest. Predvsem severovzhodna mesta so se soočala z odhajanjem množičnega tranzita, hkrati pa so imela težave z zagotavljanjem osnovnih storitev zaradi povečevanja stroškov in zmanjševanja dohodka in zaposlenosti. Tisti z višjimi prihodki so se preselili v predmestja, hkrati je prišlo tudi do bega velikih podjetij tja, kjer so imeli ugodnejše davčne politike.

novinarjev na strani človeštva in ne avtoritete (Crozier in drugi, 1975b, str. 61–114; Sklar, 1980, str. 37–39). Ameriški mediji so bili namreč kontrolirani s strani velikih korporativnih struktur, kot so Time, CBS, RCA (NBC), ABC, ki so jih nadzorovale banke, na primer Chase Manhattan (vodil jo je D. Rockefeller) in Citibank, ki so v lasti vladajočih elit (glavni urednik časnika Time Hedley Donovan je bil prominenten član Trilateralne komisije). Vendar Trilateralisti izpostavijo »neravnovesje med vlado in mediji, ki podpirajo primer človeštva (tj. masa populacije, ki ni del vladajočega razreda)«. Novinarska sfera dostikrat prosto objavlja novice, ki razkrivajo določene informacije (na primer Pentagonški papirji), vendar pa se percipira, da bodo strukture Big Media artikulirale tolerantne kritike. Komisija je tako predlagala vzpostavitev ravnovesja med mediji in vlado, obenem pa pričakovala rigoroznost samocenzure medijev, vendar ima tisk pravico, da »natisne kar hoče, brez predhodne omejitve, razen v najbolj nenavadnih okoliščinah« (Crozier in drugi, 1975b, str. 182). Hkrati se medije percipira kot opozicijo, ki ogroža vladanje demokracije (Sklar, 1980, str. 39–40). Chomsky trdi, da v šestdesetih letih ni bilo več mogoče vladati z majhnim sodelovanjem Wall Streeta (kot na primer v času Trumanove vlade), ker je prišlo do diverzifikacije družbenih virov moči, kar je rezultiralo v konstituciji novega pomembnega vira moči, in sicer medijev. »V resnici so bili nacionalni mediji pravilno podrejeni državnemu propagandnemu sistemu [...]. Huntingtonovo paranojo si pogosto delijo ideologi, ki se bojijo deterioracije ameriške globalne hegemonije in konca submisivnosti domačega prebivalstva (Chomsky, b. d.).

Demokratski val je bil percipiran kot ogrožanje struktur mednarodnih odnosov, ker je rušil vlogo ZDA kot globalnega policaja. Poročilo je navajalo, da bo »vlada, ki nima avtoritete in je zavzeta za pomembne notranje probleme, [...] imela le malo možnosti, razen kataklizmične krize, da bi ljudem naložila žrtvovanje, ki bi bilo morda pomembno za reševanje zunanjepolitičnih problemov in obrambe«. Problem je izviral v ozaveščenosti javnosti in njenem oponiranju v takratnem postvietnamskem času. Ideja se kaže torej le v močni in stabilni vladi brez opozicije in gledanja pod prste, saj bi le kot taka lahko zagotavljala vladavino interesov mednarodnega kapitalizma. Huntington je to videl v smislu, da so bile ZDA »četrt stoletja hegemonna sila v sistemu svetovnega reda. Manifestacije demokratičnega nemira pa so že spodbudile negotovost med zavezniki in bi lahko spodbudile pustolovščino med sovražniki ... Upad demokratičnosti v domovini pomeni upad vpliva demokracije v tujini«. Gre torej za redefiniranje demokracije, kar lahko obenem parafraziramo v smislu, da stagnacija vladanja demokracije na notranjepolitičnem parketu reflektira stagnacijo moči imperializma v mednarodni sferi. Na drugi strani se pojavlja limitiranje in kontradiktornost kapitalistične forme

demokracije, navkljub temu da trilateralisti zagovarjajo elabliranje minimalne forme subsistence pa gre dejansko za generiranje ugodnih pogojev za poslovanje in protekcijo nezaposlenosti, ki se kaže koristna za kapitalizem v smislu pogojevalnih pozicij delavstva (Crozier in drugi, 1975b, str. 105–157; Sklar, 1980, str. 43). »Sanje kapitalizma so kooptiranje z višjimi življenjskimi standardi, brez redistribucije bogastva«, brez kooptacije pa edina garancija za veliko neenakost leži v represiji, tako eliminacija revščine in redistribucija bogastva in moči niso del zgodbe o demokratičnem uspehu, temveč gre to poiskati v potrošništvu. Vendar pa demokracija potrošništva (zaenkrat) ne obstaja. Kontinuiranje krize demokracije tako reflektira fiasko kapitalizma pri redistribuciji dobrin splošni sferi kot tudi prostoru marginaliziranih. Vendar pa kriza demokracije »reflektira boj za veliko več kot pravico do konzumacije korporativnih produktov ali liberalnih demokratičnih simbolov«. Reflektira željo populacije po transformaciji svobode govora v svobodo delovanja, hkrati pa reflektira boj za revitalizacijo kontrole nad političnim, ekonomskim ter družbenim.

Kapitalistična demokracija ne garantira univerzalnih pravic kot tudi ne nadzora nad sadovi človekovega dela in samim procesom dela, saj ti kontradiktirajo z neenakostjo distribucije bogastva in moči. Formalna politična demokracija tako »pomaga legitimizirati korporativni kapitalizem. Resnična politična demokracija ne more obstajati brez ekonomske demokracije in ekonomska demokracija ne more obstajati v kapitalizmu« (Sklar, 1980, str. 44–46). Demokracija in kapitalizem sta medseboj nedvomno povezana. A če bi rekli, da med demokracijo in kapitalizmom eksistira močna povezava, potem bi bila medsebojno nepredstavljiva eden brez drugega, med njima bi se evolvirala simbioza, hipotetično bi potem tudi skupaj propadla. Vsekakor gre tukaj bolj za praktičnost kot pa teoretičnost njune povezave, vprašanje leži torej v kritičnosti tistih, ki podpirajo eno idejo, do tistih, ki podpirajo drug ideal, predvsem v morebitnih spremembah razmer. Družbene in ekonomske razmere v ZDA, ki so od sedemdesetih let dalje rezultirale v številnih benifitih za ameriški kapitalizem, so artikulirale vprašanje zvestobe kapitalizma do politične demokracije. Ekonomske disfunkcionalnosti in nezmožnosti artikulacije družbene prosperitete so vedno govorile v prid kapitalizma, po drugi strani pa je čedalje več ljudi začelo resno percipirati demokracijo kot kadar koli prej. »V trenutku, ko se zdi, da kapitalizem ne deluje več, je demokracija šele začela delovati. Ko enemu ne uspe in drugemu uspe, se med njima pojavijo inherentne diferenciacije tako, da so tisti, katerih glavni vložek je preservacija kapitalizma, ki ni več sposoben preživeti, prisiljeni postati kritiki demokracije, ki je bolj živa kot kdaj koli prej« (Wolfe, 1980, str. 295–296). Wolfe kot novo vojno proti demokraciji dojema ravno kreacijo Poročila trilateralne delovne skupine, ki

ga formirajo Michel Crozier, Samuel Huntington in Joji Watanuki leta 1975. Poročilo tako po njegovem izraža pesimizem. Avtor S. M. Lipset, ki je sprva v delu *Political Man* (1960), ugotavljal, da so liberalne demokracije na dobri poti, je kasneje izpostavljial krizo teh družb, njen izvor pa je videl bolj v tistih, ki nimajo politične moči, kot v tistih, ki so jo pravzaprav imeli. Poročilo Trilateralne komisije se je na ta pesimizem popolnoma referiralo. »Medtem ko sta stari optimizem in novi pesimizem v resnici dve različici na isto temo – obe sta enako ahistorični, neanalitični, apokaliptični in se bojita razrednih konfliktov – prehod z enega na drugega pa prinaša vse večjo konzervativnost med vodilnimi socialisti. Drugi vidik tega poročila pa se kaže v posrednem avtoritarizmu novega pristopa k liberalni demokraciji. Delovni razred se je percipiral kot netoleranten in nestrpen pri indirektnosti demokratičnih procedur. Prav tako avtorji v poročilu navedejo kar nekaj kontroverznih prepozicij. Podpirajo mehanizme ekonomskega planiranja, artikulirajo poziv k močnejšemu političnemu vodstvu, čeprav je šlo za obdobje po Vietnamu in Watergateu, hkrati pa poročilo izpostavlja imperativ revitalizacije političnih strank, vendar, čeprav promovira vladno pomoč strankam – predlaga balansiranje resursov financiranja volilnih kampanj. Kot smo že omenjali, predlaga tudi restrikcije glede svobode medijev, vendar pa jih ne specificira. Hkrati predlaga tudi bolj aktivno intervencijo v sferi dela.

Kot pravi Wofle: »nenavadna odkritost *Poročila o krizi demokracije* krši tabu ameriške družbe, to je, da se ne glede na to, kako zelo lahko nekdo sovraži demokracijo, nikoli ne sme oskruniti njene retorike v javnosti. Posledično je to poročilo generiralo polno kontroverznost znotraj same Trilateralne komisije« (prav tam, str. 297–299). Poročilo tako daje vedeti, da vladajoče strukture dojemajo, da bo »sprememba odnosa ljudi do vlade zahtevala hitro razgradnjo celotne strukture liberalne demokracije«. Gre torej za imperativ promoviranja dinamičnosti paradigem politične percepcije in participacije, kot to Huntington vidi v presežku demokracije. Pesimizem Trilateralne komisije mora tako artikulirati optimizem za vse tiste, ki nimajo politične moči. Če vladajoče strukture identificirajo izgubljanje moči, je to zaradi pridobivanja moči vseh ostalih. »Če se njihov svet ruši, bi se naš moral graditi. Njihov strah je v resnici naša priložnost«. Potrebna je torej kreacija novih struktur, ki bo demokratizirala celotni proces akumulacije za generiranje nove politične energije in imaginarnosti za reverzibilnost omniprezentnosti pesimizma in rekonfiguracije v konstruktivnost političnega sistema. Trilateralna komisija nam je tako »nehote dala analizo, ki nam lahko pomaga pri tej nalogi; če ne izkoristimo njene nenamerne radodarnosti, se lahko znajdemo kot žrtve njenih izkrivljenih vrednosti in zožene

domišljije. Uporaba njene analize za lastne namene se zdi najboljši način, da se tej usodi izognemo« (prav tam, str. 305–306).

5.4 James Earl Carter Jr.

V tem delu bomo prikazali, kako je Jimmyju Carterju uspelo priti do mesta predsednika ZDA in kako je k temu pripomogla Trilateralna komisija. Ameriške predsedniške kampanje involvirajo dve sferi političnega procesa, ki služita analizi le-te. Pri prvi stopnji gre za polje delovanja na ravni politične stranke, ki po navadi dobi največ pozornosti in se hkrati pojavlja tudi v masovnih medijih. Tu gre predvsem za sfero političnih šefov in njihove mašinerije, strankarskih elit, oglaševalskih agencij, ki predvsem publicirajo, promovirajo in distribuirajo predsedniškega kandidata volilcem, obenem pa gre tudi za karnevalsko atmosfero lokalnih kampanj. Pri drugi stopnji pa gre za delovanje v zakulisju in ta je bolj pomembna kot prva. Gre torej za stopnjo vladajočega razreda ameriške politike, kar pomeni načine, kako višji družbeni razred orkestrira politični proces. Ta raven tako involvira sfero »obsežnega zbiranja sredstev bogatih posameznikov iz višjega razreda, omrežja vplivnih ljudi, ki so jih razvili ekskluzivni zasebni klubi in skupine za načrtovanje politik, in medijsko trženje favoriziranih kandidatov z manipulacijo [...] medijev«. Obe stopnji sta medsebojno zelo povezani in vedno v interakciji, saj mora imeti uspešen politik dobre kontakte na obeh stopnjah, hkrati pa jih mora še harmonizirati, čeprav v osnovi bazirajo na reprezentaciji diferenciacije tradicij, volilnih enot, kar pomeni, da gre za disparatno konceptualnost stopenj (Shoup, 1980, str. 199).

Carterjev politični vzpon sprva ni bil enostaven, saj se je moral najprej boriti na ravni strankarske politike v procesu selekcije delegatov, da je bil lahko nominiran in kasneje izvoljen, toda prav njegove povezave z vzhodnim establišmentom so bile esencialne za njegovo kasnejšo zmago. Predsedniške nominacije so ključne zaradi eliminacije alternativ in možnosti osredotočanja na le dva kandidata, hkrati pa že masovni mediji, politični financerji, ankete in strankarski liderji sproducirajo neformalnega nominiranca oziroma možnega kandidata. Carter je tako potreboval primerno financiranje svoje politične kampanje, tj. sredstva za plačilo osebja, potovanja, literature za kampanjo, oglaševanje. Obenem je moral konstituirati masovne medije za njegovo promovirano favoriziranje v javnosti. Keech in Matthews v delu *The Party's Choice* (1976) trdita, da če se masovni komunikacijski mediji ne fokusirajo in ne dajejo pozornosti morebitnemu predsedniškemu kandidatu, ta tako nima možnosti postati predsednik. Obenem medijsko izpostavljanje pripomore k zbiranju denarja, saj novinarji in medijski komentatorji

reprezentirajo kandidata kot zmagovalca ali poraženca, kredibilnega ali neizvedljivega, kar rezultira v podpori političnih financerjev in volilcev, ki se referirajo na etiketiranje. Medijska podpora je bila tako za Carterja ključna predvsem zaradi njegove začetne nepoznavnosti. Leta 1973 je establišment iskal adekvatnega kandidata z ameriškega juga in je tako povabil Carterja, da se priključi Trilateralni komisiji. Carter si je s tem zagotovil možnosti za finančno podporo njegove kampanje, svetovanje o strateških in političnih pozicijah in podporo medijev. Carter je bil sprva premožen posestnik in kmetijski podjetnik, ko je leta 1960 začel s politično kariero. Ko je v sedemdesetih kandidiral za guvernerja, je bil osebno povezan in podprt s strani ključnih figur atlantskega establišmenta⁵⁶, kar mu je omogočilo podporo pri kampanji, saj so mu njihov denar in kontakti odprli vrata za vstop v predsedniško bitko. Obenem so ga spoznali še z vodilnimi posamezniki vzhodnega establišmenta in prikazali kot osebo, vredno zaupanja. Gambrell, Kirbo in Austion so namreč imeli povezave z Rockefellerjem ter drugimi. Carter se je naposled spoznal z D. Rockefellerjem in H. Donovanom (časopis Time) – slednji je kasneje postal svetovalec za notranje zadeve in relacije z mediji v njegovi predsedniški administraciji.

Carter je torej že imel poznanstva z Rockefellerjem, ko se je leta 1973 formirala Trilateralna komisija. Pri slednji so Rockefeller, G. S. Franklin Jr., Z. Brzezinski, H. Owen, R. Bowie in G. C. Smith⁵⁷ selektivno iskali primerne posameznike za članstvo. Ko je Carter postal član Trilateralne komisije, je bil tam zelo aktiven član (prav tam, str. 200–202). V svoji avtobiografiji *Why Not the Best* (1975) je trdil, da mu je članstvo v komisiji dalo odlične priložnosti spoznavanja ameriških in mednarodnih voditeljev v sferi zunanjih odnosov. Carterjeva celotna zunanja politika in del notranje politike sta izhajali direktno iz Trilateralne komisije ter njenih vodilnih članov. Njegovo zunanjo politiko je konstruiral Zbigniew Brzezinski, ki je bil prvi direktor komisije, hkrati pa je tudi napisal njegove glavne govore med kampanjo. Brzezinski je bil v njegovi administraciji tudi svetovalec za nacionalno varnost, obenem pa je vodil ameriško zunanjo politiko z asistiranjem njegovih kolegov (Vance, Brown, Blumenthal in drugi) iz SZZ-ja in Trilateralne komisije. Časopis Los Angeles Times je leta 1977 poročal, da je Carter vedno, ko je dobil kakšen memorandum, vprašal, ali če je Brzezinski to videl. Poleg Carterjevega zanašanja na komisijo je za večino svoje strategije kampanje

⁵⁶ Člani atlantskega establišmenta so bili: C. Kirbo – King in Spaulding odvetniška firma, J. P. Austin – predsednik Coca-Cole, P. H. Alston Jr. iz odvetniške firme Alston, Miller in Gaines, bogata in prominentna odvetnika David in E. S. Gambrell, Robert Lipshutz, Robert in Anne Cox Chambers – mainstream medijska skupina ter mnogi drugi.

⁵⁷ Franklin, Brzezinski, Owen, Bowie in Smith so bili člani Sveta za zunanje zadeve (SZZ) (ang. *Council on Foreign Relations*).

uporabljal tudi njene vire. Brzezinski je na primer trdil, da bo moral demokratski kandidat, če bo hotel biti izvoljen, poudarjati pomembnost dela, družine, religije in patriotizma. Medtem ko je Huntington (bil je tudi dolgoletni prijatelj Carterja in Brezinskega, svetovalec pri kampanji in kasneje koordinator varnostnega načrtovanja pri Svetu za nacionalno varnost) v poročilu *Crisis of democracy* trdil, da mora predsedniški kandidat, če hoče postati predsednik, posebej iskrenost, energičnost, praktičnost, odločnost, integriteto in izkušnost. Prav tako je Huntington med predsedovanjem Carterju predlagal glede zadev notranje politike, strožjega nadzora nad Demokratsko stranko in zmanjšanjem pričakovanj v smislu, kaj vlada lahko in kaj bi morala storiti. Cilj Trilateralne komisije je bil artikulirati vladni vpliv v treh glavnih kapitalističnih prostorih, in sicer v ZDA, Zahodni Evropi ter na Japonskem, saj bi bilo le tako možno učinkovito izvajanje njenih načrtov in politik. Rockefeller in ostali voditelji komisije so izpostavljali, da pri rekrutiranju novih članov iščejo »moške in ženske z zadostnim ugledom, da bodo vplivali na voditelje tako javnega kot zasebnega – v korist priporočil Komisije« (Trilateralna komisija, 1973, str. 4, v Shoup, 1980, str. 204)⁵⁸.

Komisija je torej Carterja percipirala kot vplivnega v prihodnosti, prav tako je za svoje članstvo izbrala še druge politike, kot so bili: W. Mondale, R. Taft Jr. in E. Richardson, kar pomeni, da je želela pokrivati čim več političnih opcij za bodočnost z involviranjem širokega spektra politikov – tako Demokratov kot tudi Republikancev (Shoup, 1980, str. 202–204). Carterjeve povezave z Trilateralno komisijo in vzhodnim establišmentom so bile tako uspešne za konstituiranje financiranja njegove predsedniške kampanje in artikulacije medijske podpore in pozornosti, vendar pa najpomembnejši element njegove vezi s komisijo leži ravno v tem, kako so ga projicirali mediji, kot je ugotavljal *Washington Post* (1977), mu je povezava omogočila priložnost, da prepriča korporativne in medijske voditelje, da ni samo rustikalen podeželjec, temveč človek, ki ga je treba sprejemati z vso resnostjo. Medijski establišment je tako njegovo kandidaturo percipiral precej resno. Med kampanjo leta 1976 je bilo zaznati, da je pokritost z masovnimi komunikacijskimi mediji kritično relevanten faktor determinacije rezultata volitev. »V državi, kjer ima povprečen volilec malo kontakta s političnimi strankami in politiki, [so] časopisi, revije, radio, televizija in drugi mediji [...] glavni posredniki med kandidatom in volilnim telesom«. Volilci tako preko slednjih črpajo vse, kar morajo vedeti o kandidatih, kar se pokaže za posebej učinkovito pri primarnih kampanjah, kjer še ni toliko pomembna strankarska pripadnost. Ne glede na to koliko časa kampanja traja, se lahko kandidat sooči z le

⁵⁸ Trilateralna komisija (1973). *Trilateral Commission*. New York: Trilateralna komisija.

majhno frakcijo volilcev, zato mediji reprezentirajo upanje širše izpostavljenosti. Lastniki in direktorji medijev imajo tako ogromno moč pri konstituiranju (ameriške) politične strukture, hkrati pa definirajo parametre ugleda in podobe predsedniških kandidatov, ali kot pravi Theodore White v *The Making of President* (1972), mediji lahko naredijo (to make) politike, lahko pa jih tudi zlomijo (to brake). Carter je na začetku v javnosti prezentiral podobo neznane in nejasne osebe. Jeseni leta 1975 je bil na javnih anketah pozicioniran tako nizko, da njegovo ime sploh ni bilo prisotno v objavah volilnih rezultatov anket v časopisih in revijah. Januarja leta 1976 pa je že prehitel Jacksona, Wallaca in druge demokratske kandidate, in bil hkrati skoraj izenačen s senatorjem Humphreyjem. Sredi marca istega leta je *New York Times* (1976) poročal, da je prehitel celo predsednika G. Forda. Carter je tako »[v] nekaj mesecih od skoraj nepoznanega postal eden najbolj priljubljenih politikov v celotni državi, enakovreden moškimi, ki so bili v nacionalnem življenju prominentni že desetletja. To je zagotovo najbolj presenetljiv vzpon v ameriški politiki dvajsetega stoletja«. Njegov vzpon gre pripisati predvsem dobro strukturirani volilni kampanji glede področja medijev, ki so promovirali njegovo pozitivno projekcijo ter mu paralelno zagotavljali dovolj medijske pozornosti ter obenem artikulirali njegov favoritizem.

Vendar pa nihče od vodilnih masovnih medijev ni izpostavljala in poročal o njegovih povezavah s Trilateralno komisijo⁵⁹. Glavni razlog Carterjeve priljubljenosti je tako izhajal predvsem iz njegove centristične in internacionalistične drže ter tudi percepcije vladajočega razreda (zahodni establišment, Trilateralna Komisija, vodilne korporacije in banke, zasebni klubi, SZZ) o njegovi zanesljivosti. Jimmy Carter je tako s pomočjo kombinacije šarma, trdega dela, politike srednje poti in pravičnega občutka za detekcijo pozicioniranja ameriških struktur moči izgrajeval svojo politično kariero, sprva s pomočjo lokalnega establišmenta, kasneje pa z dominantnimi strukturami vladajočega razreda. Njegova podpora je sicer izhajala iz tradicionalnega demokratskega volilnega telesa (delavstvo, intelektualci, (etnične) manjšine, mašinerije velikih mest in podobno), vendar je bila ključna za njegovo zmago na predsedniških volitvah prav podpora višjega razreda Atlante in New Yorka, še posebej tista, ki se je artikulirala v financiranju volilne kampanje in favoritizmu medijskih korporacij. Tudi posamezniki, ki jih je Carter izbral za pozicije konstituiranja glavnih politik njegove predsedniške administracije so izhajali iz močnih struktur ameriškega višjega razreda. Obenem so ravno ti posamezniki

⁵⁹ Favoritizem so izvajali predvsem mediji (New York Times, Time, CBS, NBC), ki so bili tesno povezani z vzhodnim establišmentom.

sprejemali »najpomembnejše zunanje, gospodarske in notranjepolitične odločitve ameriške vlade«, kar pomeni, da so določali njene cilje in perspektive (prav tam, str. 204–208).

Prikaz delovanja Trilateralne komisije in drugih elit v kontekstu predvolilne kampanje Carterja omogoča kreiranje vprašanja kaj takšne prakse pomenijo za politiko in demokracijo. Pojavlja se torej vprašanje moči in vpliva vladajočega razreda, kontrole nad politiko ter povečanja njihovih apetitov po avtoriteti, discipliniranju in kontroli (Shoup, 1980, str. 209). Povečanje njihovega vpliva bi tako lahko rezultiralo v zmanjšanju vpliva drugih centrov moči družbe, predvsem pa vpliva tistih skupin, ki v družbi moči sploh nimajo, oziroma jo imajo zelo malo. Razmerje medijev in politike nam omogoča še razširitev pogleda proti tako imenovanem konceptu mediatizacije politike – manifestaciji bolj splošnega trenda k 'medijski družbi', v kateri mediji prodirajo v večino družbenih sfer – [to] pomeni, da mediji postanejo politični akter in prevladujoči akter, ki informira javnost o politiki«. Kot smo že omenjali, so mediji zelo pomembni za politično komuniciranje, predvsem se to kaže v sodobnem kontekstu, saj gre zaznati eskalacijo relevantnosti medijev v politični komunikaciji zaradi izjemnosti pomena komuniciranja v politiki. To pomeni, da »skušajo politiki svoje vedenje prilagoditi zahtevam medijev tako, da medijska logika – pravila in norme, pod katerimi mediji delujejo – prodre v politični sistem«, kot to ugotavljajo Esser, Pfetsch (2004, str. 387, v Papadopoulos, 2013, str. 47)⁶⁰ in Schulz (2004, str. 89, v Papadopoulos, 2013, str. 47)⁶¹. Vendar pa to v tem momentu že nakazuje na nujnost razširitve okvira raziskovanja, saj presega polje našega fokusiranja, kar rezultira v nujnosti novega preučevanja, ker se pojavlja vprašanje, kako to pravzaprav povezati z našo tematizacijo.

⁶⁰ Esser, F. in Pfetsch, B. (2004). Meeting the Challenges of Global Communication and Political Integration. V F. Esser in B. Pfetsch (ur.), *Comparing Political Communication* (str. 384–410). Cambridge: Cambridge University Press.

⁶¹ Schulz, W. (2004). Reconstructing Mediatization as an Analytical Concept. *European Journal of Communication*, 19(1), 87–101. doi:10.1177/0267323104040696

6 ZAKLJUČEK

Demokracijo v krizi smo mislili skozi konstruiranje dveh pomenljivih in povezanih prostorov. Prvi prostor nam je omogočal premislek demokracije in njene krize, najprej skozi poročilo o krizi vladanja, kasneje še skozi druga dela. Kriza demokracije se razume kot kriza legitimnosti, ki se artikulira zaradi nizkega zaupanja v politiko in njene institucije, obenem pa je moč zaznati trojno krizo predstavniške demokracije, ki se kaže kot kriza (politične) participacije, kriza reprezentacije in kot rečeno kriza legitimnosti. Drugi prostor nam je omogočal razširitev političnega proti relaciji ekonomije in politike, kjer smo ugotavljali stanje demokracije v gospodarski krizi, ki se je začela leta 2008, saj smo krizo demokracije razumeli kot gospodarsko krizo. Posledice finančne krize so se med drugim kazale tudi v nezadovoljstvu z demokratičnim vladanjem, družbeni neenakosti in tudi v samem konceptu neoliberalizma. Nezadovoljstvo in nezaupanje do političnega in ekonomskega sistema je del svetovne javnosti izražal skozi proteste in družbena gibanja, kot so bili Occupy Wall Street, Indignados ipd. Demokracijo smo premišljevali tudi skozi strukture Trilateralne komisije ter njenega vpliva na politiko, ekonomijo in družbo.

Kriza demokracije se je v sedemdesetih letih vzpostavljala kot kriza vladanja. Tako so dojemali predvsem Trilateralna komisija in snovalci poročila *The Crisis of Democracy: Report on the Governability of Democracies to the Trilateral Commission* Michel Crozier, Samuel Huntington in Joji Watanuki. Demokracijo naj bi takrat ogrožala preobremenjenost zadev in neodgovornih trditev, kar je rezultiralo v nekontrolirani širitvi vladnih dejavnosti in s tem spodkopavanja politične avtoritete s strani medijev in intelektualcev. Ozaveščena javnost je v svojem delovanju nasprotovala vladi, šlo je namreč za obdobje po koncu vietnamske vojne. Poročilo tako vsebuje kontradiktornosti in kontroverznosti kot tudi pesimizem, ki inkorporira ahistoričnost, neanalitičnost, apokaliptičnost in strah pred razrednimi konflikti. Avtorji so v svoji kontradikciji predlagali plansko gospodarstvo in stabilizacijo političnega vodstva, čeprav se je vietnamska vojna komaj dobro končala. Poročilo je torej potrebno misliti skozi paralelnost Habermasovega dela *Legitimation Crisis* (1975), kjer se izpostavlja krizo demokracije znotraj limitiranih vlad, ki ne znajo slediti povečanju zahtev, kar so snovalci poročila o krizi vladanja zaznali predvsem pri javnosti. Habermas je demokratično državo dojemal znotraj kapitalizma, hkrati pa je elaboriral sosledje kriz, znotraj katerega se kriza začne vzpostavljati kot ekonomska kriza. To smo poskušali misliti predvsem vzporedno z našim drugim prostorom, tj. gospodarsko

krizo 2008. A Habermas ne ponuja možnosti za identifikacijo konkretnih demokratičnih struktur, ki bi bile pomembne za empirično raziskovanje, vendar se mi s tem nismo ukvarjali. Tudi poročilo o krizi vladanja ne ponuja dovolj vzorcev za identifikacijo začetka krize in njenih transformacij. Crouch krizo demokracije na primer dojema kot posledico globalizacije, deregulacije in izgube kolektivnih organizacijskih kapacitet družbe ter zaznava tudi povečevanje neenakosti, ki naj bi bilo posledica razmerja dela in kapitala, obenem pa tudi on ne zaznava prihodnjega stanja procesa krize, saj izhaja iz sfere preddemokratičnosti. Njegovo percipiranje povečevanja gospodarske in politične moči nam je pomagalo postaviti pomembno vprašanje, in sicer kdo pravzaprav vlada znotraj družbenega in političnega prostora. S tem smo se v nadaljevanju inspirirali predvsem proti analiziranju Trilateralne komisije in njenih struktur. Prvi del nam je obenem omogočal oziroma raje namigoval k ekskurzu o razmisleku provenience demokracije. Predvsem je šlo za vprašanje, ali demokracija sploh pomeni vladavino ljudstva, na slednjega smo skušali odgovarjati skozi celotno delo, predvsem pa v zadnjem delu. Jasno je, da je na to vprašanje težko odgovoriti, ali je to zaradi neznanja in nesposobnosti ali zaradi tega, ker bi nas odgovor morebiti preveč šokiral. Vprašanje torej puščamo odprto. V nadaljevanju drugega dela smo se posvečali tezi smrti demokracije.

Kot smo videli, nekateri avtorji analizirajo predvsem tranzicije v demokracije in njene kolapse z vojaškimi udari, uzurpacijami ipd. Problematično je tudi dojetje oziroma analiziranje demokracije samo z ekonomskimi faktorji, kot sta neenakost in stopnja kriz gospodarstva, kakor to ugotavljajo na primer Alvarez, Cheibub, Limongi in Przeworski. Kot pravi Shapiro, ni singularnosti pri konstituiranju demokracije kot političnega režima, zaradi česar je potem kakršna koli generalizacija problematična. V nadaljevanju smo poskušali prikazati konec demokracije v weimarski republiki z vzponom Hitlerjeve nacionalsocialistične stranke. Hkrati se tudi ta demokracija konča zaradi več različnih faktorjev. Podobno je bilo tudi v Čilu. Poleg teze konca demokracije smo elaborirali še tezo konca zgodovine, ki jo prvotno zastavi Fukuyama v svojem delu *The End of History and the Last Man* (1992). Tudi slednja involvira začudenje pri mnogih raziskovalcih, saj Fukuyama trdi, da smo že odkrili najboljše različico vladanja, kar bi pomenilo, da ni več potrebe po iskanju še boljše. Liberalna demokracija se tako kaže kot najbolj ustrezna forma vladanja. Jasno je, da gre za oksimoron, kar smo v nadaljevanju prikazali s krizo neoliberalizma. Skozi delo Huntigtonovega Tretjega vala smo se navezovali še na demokratizacijo. Izhajali smo predvsem iz ameriške vojne v Iraku, ki se percipira kot širjenje demokracije, hkrati pa gre tudi za vprašanje širjenja neoliberalizma. Demokratizacijo smo povezali s kontekstom sodobne Rusije in Putinovim vladanjem, obenem izpostavimo

problematiko avtoritarizma. Drugi sklop magistrskega dela je bil namenjen izgrajevanju ekonomskega imaginarija. Šlo je za izgradnjo prostora, ki nam je omogočal premislek demokracije v krizi. Generalno s tem mislimo stanje demokracije v času gospodarske krize, vendar smo prostor razširili, da bi s tem omogočili še preučitev razmerja med demokracijo in neoliberalizmom, saj se, kot smo lahko videli, artikulira vprašanje depolitizacije politike, kar pa smo razlagali skozi razmerja politike in demokracije – šlo je namreč za kritično mišljenje neoliberalizma. Gospodarska kriza, ki je leta 2008 pretresla družbene, politične in ekonomske vidike, se je začela, kot smo ugotovili, zaradi kolapsa nepremičninskega mehurčka. Posledice gospodarske krize so bile ogromne ne samo z gospodarskega vidika, temveč tudi z vidika demokracije. V ospredje so prihajale podobe iz tridesetih let, vendar pa se je ta kriza zdela še hujša. Gospodarsko krizo smo tako razumeli kot krizo demokracije. Ko so vlade začele reševati finančni sektor in artikulirale ukrepe, kot je bila politika varčevanja, je prišlo, kot pravita Isakhan in Slaughter, do redefiniranja relacije med predstavniško demokracijo in globalnim kapitalizmom. Paralelno to postavlja vprašanje globalnega vladanja. Kot smo že omenjali, je prišlo do izoblikovanja družbenih gibanj in protestov, v katerih je javnost nasprotovala ne samo varčevalnim ukrepom in politikam, temveč tudi neoliberalizmu in nepravični distribuciji kapitala na splošno.

Tukaj lahko zaznamo že krizo legitimnosti, saj je prišlo do upada zaupanja v politiko, znižanja splošnega zadovoljstva z demokracijo, obenem pa tudi do artikulacije tehnokratskega vladanja. Ugotavljali smo, da lahko kriza političnega zaupanja rezultira v krizo predstavniške demokracije. Zaupanje v politične institucije je namreč bistvenega pomena za kvalitetno in stabilno predstavniško demokracijo. Pri rekonceptualizaciji demokracije, liberalizma in njunega razmerja se vzpostavlja vprašanje depolitizacije. To smo mislili skozi neomarksizem, ki artikulira depolitizacijo politike v razmerju med neoliberalizmom in demokracijo. Crouch na primer vidi pomembnost ravnovesja med demokracijo in neoliberalizmom, vendar pa se skozi njegov koncept post-demokracije kaže njuno neravnovesje kot posledica korporativnih interesov. Croucha smo primerjali tudi z deli Mouffove in Brownove. Gre torej za zaznava prostora separatizacije demokracije in neoliberalizma, obenem pa se pojavi nujnost artikulacije njune harmonizacije, saj se demokracija pojavlja kot žrtev neoliberalizacije. Marksistični diskurz nam je tako omogočil dialektično eksplanacijo ter kritiko neoliberalizma. Postmarksistični koncepti pa omogočajo distinkcijo izraza upor in razred. Hkrati se pojavi tudi pomembnost izkristalizacije institucionalizma in političnih idej pri transformaciji države v razmerju s tržnim gospodarstvom v neoliberalizmu. S Foucaultom smo lahko premislili

Polanyijevo idejo dvojnega gibanja. Obenem smo gospodarsko krizo percipirali kot deficit javnega sklepanja, kot to artikulira na primer Sen. Na koncu smo krizo demokratizacije razlagali kot krizo depolitizacije – kot posledico politike tretje poti in politike brez alternativ. Zadnji del nam je ponujal uvid v kreiranje Trilateralne komisije. Slednjo smo razumeli kot prevladujočo strukturo na polju idejnega kot tudi praktičnega v sferi ameriške in globalne družbeno-politične sfere. Predvsem gre komisijo preiščevati skozi okvire globalne politične ekonomije. Ustanovljena je bila predvsem zaradi nestrinjanja s takratno Nixonovo politiko, hkrati je bil njen interes večinoma kontinuiranje centralizacije vladanja, financ in tehnologije. Fokusirali smo se predvsem na njen interes in vpliv v vladi bivšega ameriškega predsednika Carterja, saj je bil slednji njen član, hkrati pa mu je prav komisija pomagala k njegovi zmagi na volitvah. Carter je bil pred volitvami nepoznan širši javnosti, vpliv privatnega denarja in mediji pa so mu omogočili, da je postal priljubljen in uspešen politik.

Magistrsko delo preiščuje krizo demokracije skozi konstruiranje dveh imaginarijev – političnega in ekonomskega. Kriza demokracije se je tako kazala kot kriza vladanja, trojna kriza predstavniške demokracije, gospodarska kriza, kriza depolitizacije, legitimnosti ipd. Mislimo in prezentiramo, ne samo demokracije in njene krize, temveč tudi politiko, saj se njene transformacije kažejo v njenem stanju danes. Diskurzi njenega stanja kreirajo nove prostore in imaginarije, hkrati pa ne zapirajo možnosti za raznoterost pogledov. S tem se naše delo še ni končalo, saj se še vedno odpirajo nova vprašanja in konstelacije v tem razmerju.

7 VIRI

1. Allen, F. in Carletti, E. (2010). An Overview of the Crisis: Causes, Consequences, and Solutions. *International Review of Finance*, 10(1), 1–26. doi:10.1111/j.1468-2443.2009.01103.x
2. Babbie, E. (1995). The Practice of Social Research. V D. Silbergh (ur.), *Doing dissertations in politics: A student guide* (str. 44). London, New York: Routledge.
3. Banjac, M. (2020). *Uvod v kvalitativne metode zbiranja podatkov: opazovanje, intervju in fokusna skupina*. Ljubljana: Založba FDV.
4. Benza, B. (2019, 25 oktober). Botswana's Masisi retains presidency as BDP wins election. *Reuters*. Dostopno prek <https://www.reuters.com/article/us-botswana-election/botswanas-masisi-retains-presidency-as-bdp-wins-election-idUSKBN1X40KS>
5. Bernanke, B. (2000). Essays on the Great Depression. V D. Runciman (ur.), *The Confidence Trap: a history of Democracy in Crisis from World War I to the Present* (str. 267). New Jersey: Princeton University Press.
6. Block, F. (2008, 1. december). Polanyi's Double Movement and The Reconstruction of Critical Theory. *Revue Interventions économiques*. Dostopno prek <http://journals.openedition.org/interventionseconomiques/274>
7. Blondel, J. (1976). Thinking Politically. V L. Harrison (ur.), *Political Research: An introduction* (str. 7). London, New York: Routledge.
8. Brubaker, R. (2019). Why populism? V G. Fitzi, J. Mackert in B. S. Turner (ur.), *Populism and the Crisis of Democracy: Volume 1: Concepts and Theory* (str. 27–46). London, New York: Routledge.
9. Brzezinski, Z. (1970). Between Two Ages: America's Role in the Technetronic Era. V H. Sklar (ur.), *The Trilateral Commission and Elite Planning for World Management* (str. 20–22). Boston: South End Press.
10. Bučar, B., Šabič, Z. in Brglez, M. (2002). *Navodila za pisanje: seminarske naloge in diplomatska dela*. Ljubljana: FDV.
11. Calleo, D. P. (1982). The Imperious Economy. V S. Gill (ur.), *American Hegemony and the Trilateral Commission* (str. 134). New York, Melbourne: Press Syndicate of the University of Cambridge.
12. Chomsky, N. (b. d.). *The Carter Administration: Myth and Reality*. Dostopno prek <https://chomsky.info/priorities01/>

13. Clarke, S. (1991). The State Debate. V A. Toplišek (ur.), *Liberal Democracy in Crisis: Rethinking Resistance under Neoliberal Governmentality (The Theories, Concepts and Practices of Democracy)* (str. 6). London: Palgrave Macmillan.
14. Collier, P. in Horowitz, D. (1976). The Rockefellers: An American Dynasty. V H. Sklar (ur.), *The Trilateral Commission and Elite Planning for World Management* (str. 53). Boston: South End Press.
15. Cox, R. W. (1986). Social Forces, States and World Orders. V R. O. Keohane (ur.), *Neorealism and Its Critics* (str. 204–254). New York: Columbia University Press.
16. Crozier, M., Huntington, S. P. in Watanuki, J. (1975a). *The Crisis of Democracy: Report On the Governability of Democracies to the Trilateral Commission*. New York: New York University Press.
17. Crozier, M., Huntington, S. P. in Watanuki J. (1975b). The Crisis of Democracy: Report in the Governability of Democracies to the Trilateral Commission. V H. Sklar (ur.), *The Trilateral Commission and Elite Planning for World Management* (str. 37–44). Boston: South End Press.
18. Davies, I. (2010). Does the Financial Crisis Threaten Democracy? *SAIS Review of International Affairs*, 30(1), 165–173. doi:10.1353/sais.0.0079
19. Delmer, S. (1972). Weimar Germany: Democracy in Trial. V A. Przeworski (ur.), *Crises of Democracy* (str. 49). Cambridge: Cambridge University Press.
20. Diamond, L. (2008). Squandered Victory: The American Occupation and the Bungled Effort to Bring Democracy to Iraq. V R. Rich (ur.), *Democracy in Crisis: Why, Where, How to Respond* (str. 46). Colorado, London: Lynne Rienner Publishers.
21. Dye, T. (1979). Who's Running America? V S. Gill (ur.), *American Hegemony and the Trilateral Commission* (str. 140–141). New York, Melbourne: Press Syndicate of the University of Cambridge.
22. Finley, M. I. (1999). Antična in moderna demokracija, slov. prev. B. Canjko. V Ž. Vodovnik (ur.), *Demokracija kot glagol* (str. 49). Ljubljana: Krtina.
23. Fitzi, G. (2019). Populism: An ideal-typical assessment. V G. Fitzi, J. Mackert in B. S. Turner (ur.), *Populism and the Crisis of Democracy: Volume 1: Concepts and Theory* (str. 47–61). London, New York: Routledge.
24. Fitzi, G., Mackert, J. in Turner, B. S. (2019). *Populism and the Crisis of Democracy: Volume 1: Concepts and Theory*. London, New York: Routledge.

25. Frieden, J. (1980). The Trilateral Commission: Economics and Politics in the 1970s. V H. Sklar (ur.), *The Trilateral Commission and Elite Planning for World Management* (str. 61–75). Boston: South End Press.
26. Gates, S., Hegre, H., Jones, M. P. in Strand, H. (2007, 1. januar). Democratic Waves? Global Patterns of Democratization, 1800–2000. *National Political Science Conference*. Dostopno prek https://www.researchgate.net/publication/237709714_Democratic_Waves_Global_Patterns_of_Democratization_1800-2000
27. Gill, S. (1990). *American Hegemony and the Trilateral Commission*. New York, Melbourne: Press Syndicate of the University of Cambridge.
28. Goldmann, M. (2014). The Financial Crisis as a Crisis of Public Reasoning. V B. Isakhan in S. Slaughter (ur.), *Democracy and Crisis: Democratizing Governance in the Twenty-First Century* (str. 71–87). London: Palgrave Macmillan.
29. Grayling, A. C. (2018). *Democracy and Its Crisis*. London: Oneworld Publications.
30. Greaber, D. (2013). *The Democracy Project: a history, a crisis, a movement*. New York: Spiegel & Grau.
31. Harrison, L. (2001). *Political Research: An introduction*. London, New York: Routledge.
32. Heywood, A. (2004). *Political Theory: An Introduction*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.
33. Isakhan, B. in Slaughter, S. (2014). *Democracy and Crisis: Democratizing Governance in the Twenty-First Century*. London: Palgrave Macmillan.
34. Kaltwasser, C. R. (2019). How to define populism? V G. Fitzi, J. Mackert in B. S. Turner (ur.), *Populism and the Crisis of Democracy: Volume 1: Concepts and Theory* (str. 62–78). London, New York: Routledge.
35. Kapferer, B. in Theodossopoulos, D. (2019). *Democracy's Paradox: Populism and its Contemporary Crisis*. New York: Berghahn Books.
36. Keane, J. (2009). The Life and Death of Democracy. V Ž. Vodovnik (ur.), *Demokracija kot glagol* (str. 49). Ljubljana: Krtina.
37. Laruffa, M. (2016, 1. september). Understanding The Crisis of Democracy. *Annual Conference of the Italian Society of Political Science*. Dostopno prek https://www.researchgate.net/publication/332999329_UNDERSTANDING_THE_CRISIS_OF_DEMOCRACY
38. Lauk, T. C. (2014). *The Triple Crisis of Western Capitalism: Democracy, Banking and Currency*. Houdmills: Palgrave Macmillan.

39. Levin-Waldman, O. M. (2016, 10. december). How Inequality Undermines Democracy. *E-International Relations*. Dostopno prek <https://www.e-ir.info/2016/12/10/how-inequality-undermines-democracy/>
40. Mackert, J. (2019). Is there a such thing as populism? V G. Fitzi, J. Mackert in B. S. Turner (ur.), *Populism and the Crisis of Democracy: Volume 1: Concepts and Theory* (str. 1–13). London, New York: Routledge.
41. Magaloni, B. (2017). *Thought Piece on How Democracies Fail*. How Do Democracies Fall Apart (And Could it Happen Here)? Conference. Connecticut: Yale University.
42. Merkel, W. (2013, 1. januar). Is there a crisis of democracy? Can we answer the question? *Annual Meeting of American Political Science Association*. Dostopno prek https://www.researchgate.net/publication/269906448_Is_there_a_crisis_of_democracy_Can_we_answer_the_question
43. Merkel, W. (2018). Challenge or Crisis of Democracy. V W. Merkel in S. Kneip (ur.), *Democracy and Crisis: Challenges in Turbulent Times* (str. 1–28). Cham: Springer International Publishing AG.
44. Miller, J. D. B. (1981). The Worlds of States: Connected Essays. V S. Gill (ur.), *American Hegemony and the Trilateral Commission* (str. 133). New York, Melbourne: Press Syndicate of the University of Cambridge.
45. Mouffe, C. (2000). The Democratic Paradox. V A. Toplišek (ur.), *Liberal Democracy in Crisis: Rethinking Resistance under Neoliberal Governmentality (The Theories, Concepts and Practices of Democracy)* (str. 5–6). London: Palgrave Macmillan.
46. Nasser, A. (2018). *Overripe Economy: American Capitalism and the Crisis of Democracy*. London: Pluto Press.
47. Papadopoulos, Y. (2013). *Democracy in Crisis? Politics, Governance and Policy*. London: Palgrave Macmillan.
48. Piketty, T. (2014). Capital in the Twenty-First Century. V M. Chesney (ur.), *A Permanent Crisis: The Financial Oligarchy's Seizing of Power and the Failure of Democracy* (str. 42). Cham: Palgrave Macmillan.
49. Pitty, R. (2014). Disintegrating European Austerity in Greece and Germany. V B. Isakhan in S. Slaughter (ur.), *Democracy and Crisis: Democratizing Governance in the Twenty-First Century* (str. 125–146). London: Palgrave Macmillan.
50. Przeworski, A. (2019). *Crises of Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
51. Rich, R. (2017). *Democracy in Crisis: Why, Where, How to Respond*. Colorado, London: Lynne Rienner Publishers.

52. Runciman, D. (2013). *The Confidence Trap: a history of Democracy in Crisis from World War I to the Present*. New Jersey: Princeton University Press.
53. Shapiro, I., Smith, R. M. in Masoud, T. E. (2004). *Problems and Methods in the Study of Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
54. Shoup, L. H. (1980). Jimmy Carter and the Trilateralists: Presidential Roots. V H. Sklar (ur.), *The Trilateral Commission and Elite Planning for World Management* (str. 199–211). Boston: South End Press.
55. Sklar, H. (1980). *The Trilateral Commission and Elite Planning for World Management*. Boston: South End Press.
56. Stern, F. (1997). The new democracies in crisis in interwar Europe. V A. Hadenius (ur.), *Democracy's victory and crisis* (str. 15–23). Cambridge: Cambridge University Press.
57. Thomassen, J. (2015). What's gone wrong with democracy, or with theories explaining why it has? V T. Poguntke, S. Roßteutscher, R. Schmitt-Beck in S. Zmerli (ur.), *Citizenship and Democracy in Era of Crisis* (str. 34–52). London, New York: Routledge.
58. Toplišek, A. (2019). *Liberal Democracy in Crisis: Rethinking Resistance under Neoliberal Governmentality (The Theories, Concepts and Practices of Democracy)*. London: Palgrave Macmillan.
59. Tucker, R. W. in Watts, W. (1973). Beyond Containment: US Foreign Policy in Transition. V S. Gill (ur.), *American Hegemony and the Trilateral Commission* (str. 243–244). New York, Melbourne: Press Syndicate of the University of Cambridge.
60. Van der Meer, T. W. G. (2017, 25. januar). Political Trust and the »Crisis of Democracy«. *Oxford Research Encyclopedia*. Dostopno prek <https://oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-77>
61. Vandenbroucke, F. (2019). Addressing Global Inequality: Is the EU Part of the Equation? V P. Diamond (ur.), *The Crisis of Globalization: Democracy, Capitalism and Inequality in the Twenty-First Century* (str. 235–258). London, New York: I.B. Tauris & Co. Ltd.
62. Vodovnik, Ž. (2015). *Demokracija kot glagol*. Ljubljana: Krtina.
63. Vormann, B. in Lammert, C. (2019). *Democracy in Crisis: The Neoliberal Roots of Popular Unrest*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
64. Wolfe, A. (1977). The Limits of Legitimacy: Political Contradictions of Contemporary Capitalism. V A. Toplišek (ur.), *Liberal Democracy in Crisis: Rethinking Resistance under Neoliberal Governmentality (The Theories, Concepts and Practices of Democracy)* (str. 26–29). London: Palgrave Macmillan.

65. Wolfe, A. (1980). Capitalism Shows its Face: Giving up on the Democracy. V H. Sklar (ur.), *The Trilateral Commission and Elite Planning for World Management* (str. 295–307). Boston: South End Press.
66. Wood, E. M. (1995). Democracy Against Capitalism: Renewing Historical Materialism. V A. Toplišek (ur.), *Liberal Democracy in Crisis: Rethinking Resistance under Neoliberal Governmentality (The Theories, Concepts and Practices of Democracy)* (str. 6–7). London: Palgrave Macmillan.